

Müseyib İlyasov

**MÜƏLLİM PEŞƏKARLIĞI VƏ
PEDAQOJİ SƏRİŞTƏLİLİYİN
MÜASİR PROBLEMLƏRİ**

Monoqrafiya

**“Elm və təhsil”
Bakı – 2018**

Elmi redaktoru və

ön sözün müəllifi: F.A.Rüstəmov

*Pedaqogika üzrə elmlər doktoru,
professor, Əməkdar elm xadimi*

Rəyçilər:

H.H.Əhmədov

*Pedaqogika üzrə elmlər doktoru,
professor*

P.M.Həsənova

*Pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru,
dosent*

M. İ. İlyasov. Müəllim peşəkarlığı və pedaqoji səriştəliliyin müasir problemləri. Monoqrafiya.

Bakı: “Elm və təhsil”, 2018, 208 s.

Monoqrafiya müəllim üçün zəruri olan peşəkarlıq və səriştəlilik probleminə həsr olunmuşdur. Pedaqoji fəaliyyətdə peşəkarlıq və səriştəlilik müəllimi əsl yaradıcı, novator və peşəkar müəllim kimi xarakterizə edən keyfiyyətlərdir. Kitabda müəllim peşəkarlığının və səriştəliliyinin mövcud problemləri, onları doğuran səbəblər təhlilə cəlb edilmiş, problemin mahiyyəti, məzmunu, spesifik xüsusiyyətləri, bu keyfiyyətlərin formalaşması yolları və müəllim hazırlığında onların tələbələrə aşılması kimi məsələlər geniş şəkildə şərh edilmişdir.

Monoqrafiya müəllimlər, tələbələr, doktorantlar, elmi işçilər və pedaqoji fəaliyyətlə məşğul olan digər təhsil işçiləri üçün faydalıdır.

ISBN 978-9952-8176-3-8

© **M.İlyasov, 2018**

© **Elm və təhsil, 2018**

MÜNDƏRİCAT

İlkin müəllim hazırlığına dəyərli töhfə.....	5
Giriş.....	13

I fəsil. Pedaqoji peşəkarlıq və səriştəliliyin təşəkkülü və inkişafı

1.1. Pedaqoji peşəkarlıq və səriştəliliyin mahiyyəti və məzmunu.....	17
1.2. Pedaqoji peşənin və peşəkarlığın təşəkkülü.....	23
1.3. Müəllim peşəkarlığının inkişafistiqamətləri.....	35
1.4. Pedaqoji peşənin spesifik xüsusiyyətləri.....	41
1.5. Yaddaş məktəbindən təfəkkür məktəbinə.....	48

II fəsil. Müəllimin pedaqoji peşə mədəniyyətinin formalaşması

2.1. Müəllimin pedaqoji peşə mədəniyyətinin mahiyyəti və məzmunu.....	59
2.2. Müəllim peşəsi və müəllim şəxsiyyəti.....	62
2.3. Müəllimin pedaqoji peşə mədəniyyətinin formalaşması yolları.....	79
2.4. Peşəkar müəllimin dərsi.....	85

III fəsil. Müəllimin peşə səriştəliliyi

3.1. Müəllimin peşə səriştəliliyinin meyarları.....	92
3.2. Pedaqoji dəstək müəllim səriştəliliyinin amili kimi.....	97
3.3. Şagird şəxsiyyətinin sosiallaşmasında müəllimin səriştəlimövqeyi.....	104
3.4. Pedaqoji səriştəlilik və yeni pedaqoji təfəkkür.....	107
3.5. Müəllimin təlim-təhsil fəaliyyəti və onun təşkili texnologiyaları.....	116
3.6. Pedaqoji prosesdə müəllimin təşkilatçılıq fəaliyyəti.....	124

IV fəsil. Pedaqoji peşəkarlıq və səriştəliliyin formalaşması yolları

- 4.1. Müəllim peşəsinin inkişaf perspektivləri.....127
- 4.2.Pedaqoji peşəkarlıq və səriştəliliyin formalaşdırılması imkanları.....146
- 4.3. Müəllim peşəkarlığında pedaqoji ünsiyyət motivləri....152
- 4.4.Müəllimin psixoloji bilikləri 156
- 4.5. Pedaqoji texnikapeşəkarlıq və səriştəlilik aləti kimi....159
- 4.6. Pedaqoji tədqiqatların aparılması metodikası.....163

V fəsil. Müəllim hazırlığında peşəkarlıq və səriştəliliyin nəzərə alınması

- 5.1.Tələbələrdə peşəkarlıq və səriştəlilik motivlərinin formalaşdırılması.....180
- 5.2.Tələbələrdə peşəkarlıq və səriştəliliyin formalaşdırılmasında yeni pedaqoji texnologiyalarından istifadə.....184
- 5.3.Pedaqoji təcrübə tələbələrdə peşəkarlıq və səriştəliliyin formalaşması təcrübə məktəbi kimi.....192 Nəticə.....
- 201

- İstifadə olunmuş ədəbiyyat.....203**

İlkin müəllim hazırlığına dəyərli töhfə

*“Müəllim nə qədər ki, oxuyur, öyrənir, o yaşayır, o, oxumağı dayandırdıqda ondakı müəllimlik ölür”
(K.D.Uşinski).*

Azərbaycan Respublikasında təhsil sisteminin insan kapitalının inkişafı çağırışlarına cavab verməsiməqsədilə ümumi təhsilin keyfiyyət göstəricilərinin yüksəldilməsi, ali təhsilin Avropa standartlarına uyğunlaşdırılması, təhsili idarəetmə sisteminin yenidən qurulması, insan resurslarının inkişaf etdirilməsi və müəllim peşəsinin nüfuzunun artırılması istiqamətində mühüm işlər görülmüş, müasir standartlara cavab verən təhsil infrastrukturuları yaradılmışdır. Son illərdə üç mindən artıq ümumi təhsil məktəbi ya yenidən tikilmiş, ya da əsaslı şəkildə təmir edilmiş, müasir təhsilin tələblərinə uyğun avadanlıqlarla, informasiya-kommunikasiya texnologiyaları ilə təmin edilmişdir. Təhsil alanların yaş və fərdi xüsusiyyətlərini nəzərə alan innovativ təlim metodları və pedaqoji texnologiyalar hazırlanmışdır. Pedaqoji prosesdə innovasiyaların, xüsusilə ekstensiv innovasiyaların tətbiqi genişlənmişdir.

Ekstensiv innovasiyaların təhsil prosesinə tətbiqi müəyyən irəliləyişlərə səbəb olsa da köklü dəyişikliyə gətirib çıxartmadı. Ona görə də Avropa ölkələrində olduğu kimi, Azərbaycan təhsilində də intensiv innovasiyaların tətbiqinə ehtiyac yarandı. Bu da təbii ki, təhsil verənlərin peşəkarlıq səviyyəsinin yüksəldilməsini təmin edən yeni sistemin yaradılmasını, qəbul prosesində yüksək bal toplayan abituriyentlərin müəllimlik ixtisasına cəlb edilməsini, müəllim əməyinin diferensiasiyasını və stimullaşdırılmasını tələb edir. Təhsil Nazirliyi bu məqsədlə son illərdə bir sıra zəruri tədbirlər həyata keçirdi. 500-dən artıq bal toplayan 300 tələbəyə 100 manat həcmində “Gələcəyin müəllimi”

təqaüdünün verilməsi, pedaqoji sahə ilə də bağlı "Sabah" qruplarının təşkil ediləcəyi müəllimlərə əlavə stimulaq verdi. Respublikanın ümumtəhsil məktəblərində çalışan müəllimlərin diaqnostik qiymətləndirilməsizəruri və vacib hesab olundu. İşləyənlə işləməyənlər fərqlən-dirildi. Müsabiqə şərtlərini ödəyənlərin əməyi stimullaşdırıldı. Az bal toplayanlar seçim qarşısında qaldı: ya treninqlərdə, seminarlarda pedaqoji-psixoloji və metodiki yenilikləri mənimsəməklə təhsil sahəsindəki dəyişikliyə uyğunlaşdılar, ya da məktəblə birdəfəlik vidalaşmalı oldular. Etiraf edək ki, məktəblərimizdə kompüterdən istifadə etməyi bacarmayan, şagirdlərin sadəsualları qarşısında çaş-baş qalan müəllimlərimiz var və onları məhz bu yolla tədricən məktəblərdən uzaqlaşdırmaq mümkündür. Sual oluna bilər: belə müəllimlər məktəbə necə gəlib? Keçən əsrin 90-cı illərinin əvvəllərində ölkədə baş verənictimai-siyasi proseslər bütün sahələrdə olduğu kimi, təhsil sahəsində də ciddi problemlər yaratdı. On illərlə məktəbdə çalışan, bu sahədə yüksək biliyi, bacarığı və təcrübəsi olan müəllimlərin böyük bir hissəsi əməkhaqqının azlığından sevimli şagirdlərinə ayrılmalı oldu. Onların yerini 8 aylıq pedaqoji kurs qurtaran qeyri-ixtisas sahibləri (texnoloqlar, mühəndislər, baytarlar və s.) vərəyonlarda qeyri-qanuni fəaliyyət göstərən maddi-texniki bazası, yüksəkixtisaslı müəllim kadrları olmayan pedaqoji kolleclərin məzunları tutdular. Zəruri kompetensiyalara malik olmayan həmin müəllimlərin məktəblərdən uzaqlaşdırılması o qədər də asan məsələ deyil və bu, təhsilinkeyfiyyət göstəricilərinə bir başa təsir edir. Elə bu səbəbdəndir ki, Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyasında ikinci strateji istiqamət kimitəhsil sahəsində insan resurslarının müasirləş-dirilməsi nəzərdə tutulur. Bu istiqamət innovativ təlim metodlarını tətbiq edən, təhsilin məzmununun səmərəli mənimsənilməsini təmin edən səriştəli təhsil verənin formalaşdırılmasına xidmət edir və strategiyada da qeyd edildiyi kimi, özündə təhsilverənlərin peşəkarlığının yüksəldilməsini, təhsilənlərin nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsi

üzrəyeni sistemlərin qurulmasını, təhsilalanların istedadının aşkar olunması və inkişafını, habelə xüsusi qayğıya ehtiyacı olanlar üçün inklüziv təlim metodologiya-sının yaradılmasını ehtiva edir. Bu strateji istiqamətin reallaşdırılmasında ümumtəhsil məktəbləri üçün müəllim kadrları hazırlığını həyata keçirən ali təhsil müəssisələrinin üzərinə mühüm vəzifələr düşür. Səriş-təyə əsaslanmayan, əmək bazarında yetərinə rəqabətli olmayan əmək-haqqı sistemi və maddi stimullaşdırma mexanizmlərinin adekvat olma-ması təhsildə müəllim amilinin inkişafına mənfi təsir göstərmişdir.

Ümumtəhsil məktəblərində tədris prosesinin təkmilləşdirilməsi və daha səmərəli qurulması, əməkdaşlıq mühitinin yaradılması, sağlam rəqabətin formalaşdırılması dərin elmi-metodik biliyi, kreativ düşüncəsi, geniş erudisiyası, pedaqoji-psixoloji hazırlığı, yüksək mənəvi-əxlaqi keyfiyyətləri, akademik bacarığı, tədris təcrübəsi və peşəkarlıq səviyyəsi ilə fərqlənən müəllimlərdən birbaşa asılıdır. ABŞ-ın Şimali Karolina Universitetinin professoru, Nobel mükafatı laureatı Əziz Sancar Bakıda tələbələrə görüşlərində onlara xitabəndəmişdi: **“Öznüə yaxşı müəllim seçin”**. Elə bir müəllim ki, müəllimlik peşəsinin şərəfli olduğunu qəbul etməklə yanaşı, onun məsuliyyətli, çətin və mürəkkəb bir iş olmasını qəbul etsin.

Yerinə yetirdiyi sosial vəzifə, daşdığı funksiya əsasən dəyişilməz qalsa da, onun işinin məzmununa yeni çalarlar, yeni istiqamətlər daxil olduqca müəllimin fəaliyyət sahəsinin də mahiyyət və məzmununda müasirlik, yeniliklər özünü göstərir. Bunlar da yeni-yeni tədqiqatların aparılmasına, dövrün tələbləri ilə səsleşə bilən müəllim kadrlarının hazırlanmasına həsr olunan pedaqoji əsərlərin yaranmasına zərurət yaradır. Tanınmış pedaqoq-alim, pedaqoji elmlər doktoru, professor Müseyib İlyasovun **“Müəllim peşəkarlığı və pedaqoji səriştəliliyin müasir problemləri”** adlı monoqrafiyası bəxşiməndən diqqəti cəlb edir.

Qeyd edək ki, prof. Müseyib İlyasovun yaradıcılığının əsas leytmotivini şagirdlərin peşəyönümü və peşə seçməyə hazırlan-

masitəşkil edir. Onun “Şagirdlərin peşə seçməyə hazırlanmasının pedaqoji əsasları” (2005), “Şagirdlərin peşə seçməyə hazırlanması”(2009), “Məktəbdə peşəyönümü işinin sistemi” (1997), “Yuxarı sinif şagirdlərinin vətəndaşlıq tərbiyəsi” (2003), “Peşəyönümünün əsasları” (2011), “Müəllimin pedaqoji ustalığı” (2013), “Peşə, ixtisas seçimi” (2015) kitabları və “Kənd məktəblərarası tədris istehsalat kombinatlarında şagirdlərin peşəyönümünün pedaqoji əsasları” mövzusunda namizədlik (1987), “Şagirdlərin peşə seçməyə hazırlanmasının pedaqoji əsasları” adlı doktorluq(2011) dissertasiyaları bu baxımdan maraqlıdır. O, Azərbaycanda bu sahənin sistemli tədqiqatçısı kimi tanınır.

Son illərdə onun yaradıcılığında yeni bir elmi istiqamət-müəllimin pedaqoji ustalığı və ilkin müəllim hazırlığının metodoloji problemlərinin araşdırılması formalaşmaqdadır. Müəllimlik peşəsinin seyrindən, özəlliklərindən yazan Müseyib müəllimin son illərdə bu sahədə nəşr etdirdiyi silsilə məqalələr, kitablar pedaqoji elmə dəyərli töhfə olmaqla yanaşı, onun elmi erudisiyasının genişliyinə, bu sahəni dərinlən bilməsinə dəlalət edir. Onun “Müəllimin pedaqoji ustalığı” dərsləri vəsaiti (2013) müəllim və tələbələrinstolüstü kitabına çevrilmişdir.

Prof.M.İlyasovun “Müəllim peşəkarlığı və pedaqoji sənətliliyin müasir problemləri” adlı monoqrafiyasını “Müəllimin pedaqoji ustalığı” kitabının davamı kimi qəbul etmək də olar. Burada araşdırılan, tədqiq olunan problemlər peşəkar və sənətlili müəllim modelinin elə mühüm tərəflərini əhatə edir ki, bunlar öz işinin əsl ustası, yəni peşəkar və sənətlili müəllimin pedaqoji fəaliyyətinin bütün istiqamətlərini özündə əks etdirir və “Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası”nda qarşıya qoyulan müasir müəllim modelinin formalaşdırılması tələbləri ilə səsleşir.

Prof.M.İlyasovun yenidən belə bir mövzuya müraciət etməsi heç də təsadüfi deyildir. Bunu zəruri edən səbəbləri aşağıdakı kimi səciyyələndirmək olar:

- *Sürətlə dəyişən və yeniləşən cəmiyyət müəllimlərin hazırlıq və peşəkarlıq səviyyəsinin yüksəldilməsinə mühüm tələblər verir. "Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası"ndamüəllimlərin peşəkar və səriştəli olmalarına yeni tələblər verdiyindən bu sahədə praktik fəaliyyəti gücləndirə bilən nəzəri tədqiqatlara ehtiyac artır.*

- *Yeni nəslin daha mükəmməl, daha savadlı, geniş biliyə və təfəkkürə malik şəxsiyyət kimi formalaşdırılmasını nəzərdə tutan Azərbaycanın təhsil strategiyasını müasir təfəkkürlü müəllimlərə daha çox ehtiyac yaradır.*

- *Təkcə pedaqoji fəaliyyətlə məşğul olan müəllimlərin deyil, həmçinin gələcək müəllimlərin hələ ali məktəbdə təhsil aldığı dövrdə səriştəlilik və peşəkarlıq səviyyələrinin yüksəldilməsinə dərinədən yanaşmaq lazım gəlir.*

- *Müəllimlərin peşəkarlığınvə səriştəliliyinin zəif olması təlim prosesinin səmərəliliyini aşağı salmaqla yanaşı, şagirdlərin təhsilə, məktəbə marağını azaldır və müəllim peşəsinin nüfuzunun aşağı düşməsinə səbəb olur.*

Müəllimlərin peşəkarlıq və səriştəlilik səviyyəsinin yüksəldilməsi hazırda təhsil sistemimizdə ən zəruri, ən ehtiyac duyulan sahələrdən biridirProf.M.İlyasovun "Müəllim peşəkarlığı və pedaqoji səriştəliliyin müasir problemləri" adlı monoqrafiya sadaladığımız bu ehtiyacdən irəli gəlməkləAzərbaycan təhsilinin, eyni zamanda müəllim hazırlığınıninkişafı istiqamətində respublikamızda aparılan tədqiqatlar içərisində mühüm yer tutur. Monoqrafiyada araşdırılan problemlər müəllim peşəkarlığı və pedaqoji səriştəliliyin çox aktual və zəruri məsələlərini əhatə edir.

Monoqrafiyada ilk növbədə peşəkarlıq və səriştəliliyin mahiyyətinə, məzmununa hansı məsələlərin daxil olmasına aydınlıqgətirilməklə, pedaqoji peşənin və peşəkarlığın təşəkkülü və inkişafına ekskurs edilir, müəllim peşəkarlığının gələcək inkişaf istiqamətləri şərh edilir. Monoqrafiyanın "Pedaqoji peşəkarlıq və səriştəliliyin təşəkkülü və inkişafı" adlıbirinci fəslində peda-

qoji peşəkarlıq və səriştəliliyin mahiyyəti və məzmununa aydınlıq gətirilir, təşəkkülü və inkişafının əsas istiqamətləri təhlil edilir, yaddaş məktəbindən təfəkkür məktəbinə keçidin spesifik xüsusiyyətləri araşdırılır.

Monoqrafiyanın "Müəllimin pedaqoji peşə mədəniyyətinin formalaşdırılması" adlı ikinci fəslində pedaqoji peşə mədəniyyəti anlayışının mahiyyəti və məzmununa toxunulur, müəllim şəxsiyyətinin müxtəlif çalarları araşdırılır, peşə mədəniyyətinin formalaşmasına təsir göstərən amillər və yollar müəyyənləşdirilir, peşəkar müəllimin praktik fəaliyyətinin mühüm məqamları tədqiqat predmetinə çevrilir. Müəllif nəzəri fikirlərini konkret bir dərs nümunəsində konkretləşdirir, "Azərbaycan tarixi" fəninindən "Qaraqoyunlu dövləti" mövzusunun interaktiv metodlarla tədrisi xüsusiyyətlərini izah edir. Bu fəsildə həm də müəllimin pedaqoji qabiliyyəti və əxlaqi keyfiyyətləri ilə bağlı ətraflı məlumat verilir. Pedaqoji prosesin səmərəliliyi müəllimin peşəkarlığından və zəruri səriştəyə malik olmasından bir başa asılıdır. Bu səbəbdən də monoqrafiyanın "Müəllimin peşə səriştəliliyi" adlı üçüncü fəslində peşəkarlıq və səriştəlilik tam pedaqoji prosesin yüksək səviyyədə təşkilinin və məhsuldarlığının artırılmasının mühüm şərti kimi araşdırılır, spesifik xüsusiyyətləri təhlil edilir. Burada müəllimin peşə səriştəliliyinin kriteriyaları müəyyənləşdirilir, pedaqoji dəstək müəllim səriştəliliyinin amili kimi nəzərdən keçirilir, şagird şəxsiyyətinin sosiallaşmasında müəllimin səriştəli mövqeyi önə çəkilir, pedaqoji səriştəliliklə yeni pedaqoji təfəkkürün qarşılıqlı əlaqəsi təhlil edilir.

Monoqrafiyanın "Pedaqoji peşəkarlıq və səriştəliliyin formalaşması yolları" adlı dördüncü fəslində müəllim peşəsinin inkişaf perspektivləri, pedaqoji peşəkarlıq və səriştəliliyin formalaşmasının imkanları, peşəkarlığa təsir edən amillər (müəllimin psixoloji bilikləri, pedaqoji texnikası, tədqiqatçılıq qabiliyyəti, pedaqoji ünsiyyət motivləri) müəyyənləşdirilir, praktik fəaliyyət üçün çox faydalı tövsiyələr verilir.

Pedaqoji peşəkarlığın və səriştəliliyin özülü ilkinmüəllim hazırlığı prosesində qoyulur. Bunu nəzərə alan müəllif alipedaqoji məktəblərdə çox vaxt nəzərə alınmayan birproblemə - müəllim hazırlığında peşəkarlıq və səriştəliliyin nəzərə alınmasına xüsusi diqqət yetirmişdir. Monoqrafiyanın sonuncu - "Müəllim hazırlığında peşəkarlıq və səriştəliliyin nəzərə alınması" fəslində tələbələrdə peşəkarlıq və səriştəlilik motivlərinin formalaşdırılması məsələsi önə çəkilməmiş, peşəkarlıq və səriştəliliyin formalaşdırılmasında yeni pedaqoji texnologiyalarından istifadə imkanları araşdırılmış, gələcək müəllimlərdə peşəkarlıq və səriştəliliyin formalaşmasında pedaqoji təcrübənin rolu və imkanları tədqiq edilmişdir.

Tədqiqatçılar müəllimlərin qarşısına qoyulan tələbləri pedaqoji fəaliyyətin səmərəliliyini təmin edən peşə keyfiyyətlərinin imperativ (qeyri-şərtsiz) sistemi kimi şərh edirlər. Avropa alimlərinin fikrincə, praktik pedaqoji fəaliyyətin yarısı pedaqoji texnologiyaların, o biri yarısı isə pedaqoji ustalığın payıdır. Müəllimə verilən başlıca tələb onun peşə kompetensiyalarının əməliyyatıdır. Müəllimin şəxsi keyfiyyətləri hesab olunan pedaqoji kompetensiyaların uşaqlara məhəbbətində, onlarla işləməkdən və ünsiyyətdə olmaqdan həzz almaqda özünü göstərir. İllərlə ağ xalatlı həkim olmaq, insanların fiziki sağlamlığının keşiyində dayanmaq arzusu ilə yaşayan, ali məktəbə qəbul zamanı bu istəyini reallaşdırma bilməyən, təsadüf nəticəsində biologiya müəllimliyi ixtisasına düşən və yaxud hüquqşünas, diplomat olmaq istəyən abituriyentlərinin tarix, ədəbiyyat, sinif müəllimliyi ixtisaslarına daxil olmaları, həmin peşəni istəyərkən seçənlərə nisbətən yüksək bal toplamalarına baxmayaraq onların gələcəkdə yaxşı müəllim olacaqlarınadəlalat etmir. Müəllim fitrətən müəllim, ustad olmalıdır. Müəllimin praktik fəaliyyəti üçün zəruri olan təşkilatçılıq, tədqiqatçılıq, təlim (öyrətmə), perseptiv, kommunikativ, suqgestiv, elmi-idraki qabiliyyətləri pedaqoji peşəyə maraq və meyili olmayan, təsadüf nəticəsində bu ixtisasa düşən abituriyentlərdə yaratmaq olduqca çətinidir. Bir

müddətdən sonra həmin tələbələrin özləri də səhvlərini dərk edir, təhsillərini yarımçıq qoymalı olurlar. Nəticədə müəllimlik peşəsini sevməyən birisinin onun yerini tutması səbəbindən ali məktəbə qəbuldan kənar qalan abituriyent də, düzgün olmayan seçimin qurbanı olan tələbə də, onun valideyni də əziyyət çəkir, tələbənin təhsilini maliyyələşdirən dövlət külli miqdarda vəsait itirir. Platon deyirdi ki, pinəçinin bir cüt ayaqqabını pis tikməsi bir nəfər afinalıya ziyan vurduğu halda, müəllimin pis işi, pis tərbiyəsi bütün Yunanıstana ziyan gətirir.

Prof.M.İlyasovun “Müəllim peşəkarlığı və pedaqoji səriştəliliyin müasir problemləri” adlı monoqrafiyası pedaqoji elmə dəyərli töhfədir. Onun araşdırmaları akademik bacarığı, tədris təcrübəsi və peşəkarlıq səviyyəsi ilə fərqlənən keyfiyyətli müəllim kadrlarının hazırlanmasına istiqamətlənmişdir. Müəllifin nəzəri fikirləri təhsil strategiyasında bir vəzifə kimi qarşıya qoyulan "təhsil sisteminin bütün pillələrində müəllimlərin bilik, bacarıq və peşəkarlıq qabiliyyətlərinin müasir tələblərə uyğun yüksəldilməsi, müvafiq stimullaşdırıcı mexanizmlər və səmərəli monitorinq sistemi vasitəsi ilə müəllim fəaliyyətinin keyfiyyətinin artırılması" ideyasının reallaşmasına xidmət edir. Hesab edirəm ki, prof.M.İlyasovun əlyazmasına rəy verdiyim “Müəllim peşəkarlığı və pedaqoji səriştəliliyin müasir problemləri” adlı monoqrafiyası gələcək müəllimlərin, magistrantların və bu sahənin mütəxəssislərinin stolüstü kitabına çevriləcəkdir.

Fərrux Rüstəmov,
ADPU-nun İbtidai təhsil fakültəsinin dekanı,
pedaqogika üzrə elmlər doktoru, professor,
Əməkdar elm xadimi, Beynəlxalq Pedaqoji
Akademiyanın həqiqi üzvü, Pedaqoji və Sosial
Elmlər Akademiyasının akademiki

Giriş

Son illər müəllimlərin peşəkarlığı və səriştəliliyi tez-tez gündəmə gətirilir. Peşəkarlıqla səriştəliliyin müəllimdə cəmləşməsi onun pedaqoji ustalığının və müəllim novatorluğunun əsas əlamətləri kimi qeyd olunur. Təsadüfi deyil ki, 2013-cü ildə qəbul edilən, 2020-ci ilədək uzun bir dövrü nəzərdə tutan Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyasında da bu məsələ döən-döənə vurğulanır və buna böyük əhəmiyyət verilir. Strategiyada deyilir: “Təhsilalanın savadlı və səriştəli şəxs kimi formalaşmasına müəllimin təsiri müəllimin akademik bacarıqlarından, tədris təcrübəsindən və peşəkarlıq səviyyəsindən xeyli asılıdır. Müəllimin bu keyfiyyətləri ilə təhsilalanların nailiyyətləri arasında sıx korrelyasiya mövcuddur” (1). Peşəkarlıq və səriştəlilik müəllimin fəaliyyət strukturunun əsasını təşkil edir. Respublikamızın təhsil siyasətində əsas yerlərdən birini tutan bu problem müəllim hazırlığında və müəllimin peşəkar fəaliyyətində diqqət yetirilən məsələlərdən biridir. Bu keyfiyyətlərin tərbiyə olunması pedaqoji fəaliyyətin səmərəliliyini, şəxsiyyət yönümlülüyünü və nəticə-yönümlülüyünü təmin edən amillərdən biri və birincisi kimi aktuallıq kəsb edir. Müəllimin peşəkar olması, səriştəliliyi müəllim peşəsini daha nüfuzlu, müəllim əməyini daha maraqlı, daha məzmunlu və daha səmərəli edir. Heç kimə sirr deyildir ki, müəllim peşəsinin, müəllim nüfuzunun aşağı düşməsində bir sıra müəllimlərin peşəkarlığının az, səriştəliliyinin isə aşağı səviyyədə olması heç də az rol oynamır. Müəllimin peşəkarlığı, peşəsində səriştəli olması təhsilalanların daha yaxşı oxumalarına, təhsil prosesində daha dərin və hərtərəfli bilik, bacarıq və vərdislər qazanmalarına, mənəvi-əxlaqi dəyərlərə daha mükəmməl yiyələnmələrinə, rəqabətqabiliy-

yətli mütəxəssislər kimi formalaşmalarına, hər bir vətəndaşın cəmiyyətin layiqli üzvü kimi tərbiyə olunmalarına, milli və ümumbəşəri dəyərləri mənimsəmələrinə əlverişli zəmin yaradır.

Son illər respublikamızda təhsilin inkişafı, onun maddi-texniki bazasının möhkəmləndirilməsi, yeni informasiya-kommunikasiya və təlim texnologiyalarının tətbiqi, müəllimlərin ixtisas və peşəkarlıq səviyyələrinin artırılması sahəsində bir sıra uğurlu işlər görülmüş və görülməkdədir. Bunlarla yanaşı, “sürətlə modernləşən Azərbaycan Respublikasında təhsil sisteminin insan kapitalının inkişafı çağırışlarına cavab verməsi istiqamətində yeni addımların atılmasına və ümumi təhsilin keyfiyyət göstəricilərinin Avropa standartlarına uyğunlaşdırılmasına ehtiyac vardır”(1). Azərbaycan təhsilində səriştəli və peşəkar müəllimlərə, yeni texnologiyaları dərinlən mənimsəyən, onlardan tədrisdə müvəffəqiyyətlə istifadə edən, innovasiyaları, yenilikləri özünün fəaliyyətinə tətbiq edən, məktəbə, öz peşəsinə bağlı olan, müəllimliyi özünün həyat kredosu hesab edən, sözün əsl mənasında onunla nəfəs alan müəllimlərə tələbat çoxdur.

Respublikamızda aparılan təhsil islahatları pedaqoji innovasiyalara geniş yol açmaqla yanaşı, Avropa təhsil standartlarına uyğun gələn yeniliklər aparmağı, innovasiyaları tətbiq etməyi zəruri edir. Müəllimlərin peşəkarlıq və səriştəlilik səviyyəsinin artırılması bu zəruriyyətdən irəli gələrək günümüzün prioritet vəzifələrindən birinə çevrilir. Dünyada baş verən pedaqoji yenilikləri mənimsəmək, onlardan istifadə etmək və yeniliklər yaratmaqla pedaqoji fəaliyyətin məzmununu dərinləşdirmək aktual problem olaraq təhsilimizin qarşısında durur.

Dünya təhsil sistemlərində mövcud olan pedaqoji yeniliklərin öyrənilməsi və tətbiq edilməsi, həmçinin, yaradıcı pedaqoqlar, müəllimlər tərəfindən yeniliklər yaratmaqla onların tətbiq edilməsi müəllimlərdən yaradıcı pedaqoji təfəkkür, təşəbbüsçülük tələb etdiyindən onların peşəkarlıq və səriştəlilik səviyyələrinin artırılması, innovasiyaları öz fəaliyyətlərinə gətirmələri mühüm əhəmiyyətə malikdir.

Müəllimlərin peşə və ixtisas hazırlığının təkmilləşdirilməsi, onların özlərinin yeniliyə maraq göstərməsi, daim öz peşə və ixtisas bilik, bacarıq və vərdişlərini artırması, özünütəhsil, özünütərbiyə və pedaqoji yaradıcılıqla məşğul olması onun peşəkar və səriştəli pedaqoq kimi formalaşmasının əsasında durur. Müəllim aliməktəbdə aldığı biliklərlə, yiyələndiyi metodika ilə kifayətlənməyərək və daim öz üzərində işləməklə peşəkar müəllim kimi formalaşa bilər.

Müəllimin peşəkarlıq və səriştəlilik səviyyəsinin artması onun pedaqoji fəaliyyəti ilə birbaşa bağlı olan bir prosesdir. Bu hər şeydən əvvəl pedaqoji fəaliyyətin özünün daim yeniliklərə tələbatının olması ilə bağlıdır. Pedaqoji fəaliyyət yenilik, innovasiya tələb edən bir işdir. Onun olmaması pedaqoji fəaliyyəti yeknəsək edir, onun cəlbediciliyini, rəngarəngliyini azaldır və şagirdlərin inkişafını ləngidir, müəllim fəaliyyətinin səmərəsini aşağı salır.

Cəmiyyətin inkişaf sürəti, şagirdlərin daha çox yeniliklərə meyl etməsi, məktəbdə aparılan təlim və tərbiyə işlərinin cəmiyyətin artan tələbləri ilə uzlaşdırılmasını tələb edir. Məktəb, dərs, müəllim şagirdləri özünə cəlb etməlidir. Şagirdlər hər gün bir yeniliklərlə qarşılaşacaqlarını, yeni biliklər əldə edəcəklərini səbrsizliklə gözləməli, məktəbə getməyə, müəllimlərlə ünsiyyətdə olmağa maraqlı olmalıdırlar. Bunu yaradan isə müəllimlərdir. O müəllimlər ki, onlar pedaqoji prosesin bütün incəliklərinə bələddirlər, şagirdlərlə işləməkdən nəinki yorulmurlar həm də bu işdən zövq alırlar, məktəblə, dərslə, öyrətməklə yaşayırlar. Yüksək peşəkarlığa və səriştəliliyə malik olan belə müəllimlərin işi də, dərsləri də maraqlıdır, məzmunludur. Şagirdlər onları sevirlər, onlara hörmətlə yanaşır və dərslərinə həvəs göstərirlər. Bütün bunlar müəllimdən daim öz üzərində işləməyi, peşəkarlığını təkmilləşdirməyi tələb etməklə yanaşı, yaradıcılıq imkanlarını genişləndirməyi, yeniliklər axtarmağı da tələb edir.

Peşəkar və səriştəli müəllim adını qazanmaq həm şərəfli,

həm də çətin bir işdir. Buna nail olmaq təkcə “bu peşə üçün doğulanlar”, müəllimliyə müəyyən mənada fitri qabiliyyəti, istedadı olanlara nəsis olmur. Daha çoxöz peşəsinin zirvəsinə yüksəlmək üçün inadla çalışan, daim axtarışda olan, yeniliklər axtara-axtara özü də yenilikçi olan, yeni pedaqoji təfəkkürəyiyələnən müəllimlər belə bir adın sahibi ola bilirlər. Bu ad onları ucaltdığı kimi, onlar da müəllim adını müqəddəs tutur, onun nüfuzunu yüksəldir və ona maraq və məhəbbəti artırır.

I fəsil. Pedaqoji peşəkarlıq və səriştəlilyintəşəkkülü və inkişafı

1.1. Pedaqoji peşəkarlıq və səriştəlilyin mahiyyəti və məzmunu

Peşəkarlıq və səriştəlilik müəllim üçün vacib olan ən mühüm keyfiyyətlər sırasında ilk yerlərdən birini tutur. Bu iki keyfiyyət pedaqoji fəaliyyətin elə mühüm tərəflərini özündə birləşdirir ki, bunlar pedaqoji prosesin tamlığını, şəxsiyyətyönlümlülüyünü, nəticəyönlümlülüyünü təmin etməklə təhsilalanların təfəkkürünün və şəxsiyyətinin inkişafına əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir və gənc nəslin zəngin biliyə, mütərəqqi dünya-görüşə malik bir şəxsiyyət kimi formalaşmasına səbəb olur. Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyasında birinci strateji istiqamət olan “Səriştəyə əsaslanan şəxsiyyətyönlü təhsil məzmununun yaradılması”nın əsas hədəflərindən biri kimi təhsilverənlərin peşəkarlıq səviyyəsinin daim yüksəlməsini təmin edən yeni sistemin yaradılması baxımdan mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Müəllimin peşəkarlığı və səriştəlilyi müəllimin əslində bir müstəvidə – pedaqoji prosesdə öz fəaliyyətini peşəkarcasına yerinə yetirə bilməsi və bu prosesə səriştəli yanaşmasıdır. Başqa sözlə, yiyələndiyi peşənin bütün incəliklərini dərindən bilməsi, müəllimlik fəaliyyətini ustalıqla yerinə yetirməsi, həll edəcəyi problemi elmi şəkildə, optimal metodlarla reallaşdırma bilməsidir.

Peşəkarlıqla səriştəlilik bir – biri ilə elə sıx əlaqəlidir ki, bunların birinə malik olub, digərinə yiyələnməmək mümkün deyildir. Lakin buradakı keçid və ardıcılığı da nəzərə almaq vacibdir.

Peşəkarlıq – müəllimin lazımı biliyə, bacarıqlara, şagird-

lərlə yaradıcı şəkildə işləyə bilmək texnologiyalarına sahib olması, pedaqoji prosesin incəliklərinə dərinlən yiyələnməsidir.”

Səriştəlilik – müəllimin pedaqoji prosesi mähərətlə, daha əlverişli metodlarla reallaşdırma bilməsidir. “Əldə olunmuş bilik və bacarıqları praktiki fəaliyyətdə effektiv və səmərəli tətbiq etmək qabiliyyətidir. O, şəxsin qazandığı bilik və bacarıqların konkret fəaliyyətin nəticəsinə çevrilməsini təmin edir. Səriştəyə əsaslanan təhsil sosial-iqtisadi inkişafa daha effektiv xidmət göstərir” (1).

Pedaqoji prosədə səriştəli yanaşma müəllimdən dərin bilik və bacarıq tələb edir. Buna görə də peşəkarlıqla səriştəlilik bir-biri ilə qarşılıqlı surətdə əlaqədardır. Müəllimin pedaqoji dəyərlərə yiyələnməsi, bu dəyərləri qoruması, pedaqoji prosədə novator pedaqoq kimi fəaliyyət göstərməsi peşəkarlıqla səriştəliliyin əlaqəsi və pedaqoji ustalığın meyarları kimi özünü göstərir.

Lakin müəllimin peşəkar fəaliyyətinin səmərəliliyi təkəcə bilik və bacarıqların çoxluğundan asılı deyildir. Əsas məsələ əldə olunmuş bacarıqlardan müəyyən pedaqoji situasiyalarda düzgün və səmərəli istifadə etmək, məlumat və bilikləri müxtəlif və optimal üsullarla, çevik şəkildə şagirdlərə çatdırmaqdan ibarətdir. Düzdür, pedaqoji biliklər müəllimə kömək edir və o, şagirdlərin təlim və tərbiyə olunmalarına xidmət edir. Bunlarla yanaşı, peşəkar fəaliyyət üçün zəruri olan yüksək həssaslıq, humanizm, peşə mədəniyyəti, pedaqoji fəaliyyətin inkişafının düzgün istiqamətləndirilməsi və s. kimi xüsusiyyətlər də müəllim peşəkarlığının xarakterizə edən cəhətlərindəndir. “Hər oxuyan Molla Pənah olmaz!”, “Çörəyi ver çörəkçiyə” və digər bu kimi atalar sözləri, N.Gəncəvinin “Kamil bir palançı olsa da insan, yaxşıdır yarımçıq papaqçılıqdan”, Ə.Marağalının “Dünyanı nizama peşəkar salar, hər nizam peşədən, hünərdən olar” – beytləri və yüzlərlə bu səpkidə olan nümunələr peşəkarlığı yüksək qiymətləndirməklə insanların öz işlərini, peşələrini dərinlən bilməyi, əsl peşəkar olmağı nəzərdə tutur.

Belə bir suala cavab vermək olduqca maraqlı olar: -Peşə-

kar və səriştəli müəllimin digər müəllimdən fərqli və üstün cəhətləri nədən ibarət ola bilər?

Birinci. Peşəkar və səriştəli müəllim bütün varlığı ilə öz peşəsinə bağlanan, işini sevən, tədris etdiyi fənnini dərindən və hərtərəfli bilən mütəxəssisdir. Onu başqa müəllimlərdən fərqləndirən başlıca cəhət də budur. Fənnini gözəl bilir və yaxşı da öyrədir. Pedaqoji yeniliklərdən xəbərdardır və yeni pedaqoji təfəkkürə malikdir. Özünə qarşı tələbkardır və öyrənməyə özündə həmişə ehtiyac hiss edir.

İkinci. Peşəkar və səriştəli müəllim pedaqoji hadisə və proseslərə səriştəliliklə yanaşır, mürəkkəb pedaqoji problemləri ustalılıqla həll edir. İstər təlim, istərsə də tərbiyə prosesində meydana çıxan problemlərin həllində fərqli və daha düzgün qərarlar qəbul edir, operativ metodlardan istifadə etməklə onu həll edir.

Üçüncü. Peşəkar və səriştəli müəllimlər daim yeniliklər axtarması, yeniliyə meyilliyi, pedaqoji prosesə yaradıcı yanaşmaları, mövcud pedaqogikanın müəyyənləşdirdiyi müasir yanaşma tərzlərindən məharətlə istifadə etmələri ilə seçilən müəllimlərdir ki, onların tədris etdikləri dərslər və apardıqları tədbirlər də özünün orijinallığı ilə seçilir. Daim yeniliklər axtarışında olmaq, standart hallarda müəyyən yeniliklər etməyi bacarmaq müəllim peşəkarlığında mühüm yer tutur. Təcrübə göstərir ki, müəllim peşəkarlığı yüksək olduqda o, bu peşəkarlığı daha da dərinləşdirməyə, yeniləşdirməyə və daim axtarışda olmağa meyilli olur.

Dördüncü. Səriştəli müəllimlər təkcə bu gün üçün deyil, gələcək üçün çalışan, planlaşdırdığı işlərin nəticələrini əvvəlcədən görə bilən, hər işdə gələcəyi düşünən, şagirdlərə və pedaqoji prosesə nikbin yanaşan, onların problemlərinə laqeyd qalmayan və uşaqlara öz övladları kimi münasibət bəsləyən müəllimlərdir.

Beşinci. Yüksək pedaqoji mədəniyyətə malik olmaq. Belə müəllimlər özünün peşəkarlığı ilə seçilir və bu, peşəkar pedaqoji mədəniyyət kimi müəllimi zənginləşdirir, onun peşəkarlığının və səriştəliliyinin əsl meyarına çevrilir. Peşəkar və səriştəli müəllim dərslər dediyi şagirdlərə dəyər verir, onları

şəxsiyyət kimi qəbul edir.

Altıncı. Peşəkar müəllimin nitqi, davranışı, mimikası, pantomimikası təsirlidir, verbal və qeyri-verbal ünsiyyət tərzləri bir-birini tamamlayır. Onun keçdiyi bütün dərslər şagirdlərin beyninə sanki daş üzərində yazı kimi həkk olunur, hətta yaxşı oxumayan və ya oxuya bilməyən şagirdlər də onun dərslərinə maraqla qulaq asır, fəallıq göstər-məyə can atırlar.

Yeddinci. Peşəkar və səriştəli müəllimözünə, dediyi sözəinamlıdır,şagirdlərinə də inam göstərir. Dediği sözlərdə, verdiği qərarlarda özünəinam ifadə olunur. Rəğbətəndirəndə də, cəzalandıranda da obyektivdir, ədalətlidir. Cəza verildikdə uşağın özünü deyil, onun düzgün olmayan hərəkətini tənqid edir.

Pedaqoji səriştəlilik müəllimdən yaradıcı düşüncə, yenilikçilik meyilləri, tələbatlar, pedaqoji fəaliyyət üçün xüsusi bacarıqlar, müstəqillik, həvəs, məsuliyyət və peşəsinə sevgi tələb edir. Bunları özündə təcəssüm etdirə bilən müəllim özünün fəaliyyəti ilə təkə qarşısındakı uşaq, yeniyetmə və gənci şəxsiyyət kimi formalaşdırmaqla qalır. O, eyni zamanda, fəaliyyəti ilə də bir müəllim kimi özünü təqdim edir və həmçinin bir şəxsiyyət kimi reallaşdırır, bir vətəndaş kimi dəyərləndirir. Belə bir həqiqəti də unutmaz ki, müəllimin fəaliyyətindəki çatışmazlıqlar, müəllim səriştəsizliyi və işinə məsuliyyətsiz yanaşma ilk növbədə onun özünə qarşı inamsızlıq yaradır, bir şəxsiyyət kimi dəyərini aşağı salır, bir müəllim kimi nüfuzunun itməsinə səbəb olur.

Müəllimin pedaqoji peşəkarlığıpedaqoji fəaliyyətə hazırlıq və onun həyata keçirilməsi prosesində baş verən hadisədir. Pedaqoji dəyərlərə yiyələnmə də belədir. Müəllim peşəkarlığı təkə onu bir müəllim, peşəkar pedaqoq kimi dəyərləndirmir, həm də bir şəxsiyyət, bir vətəndaşkimi fəallaşdırır, ona vətəndaş mövqeyi aşılayır. Bu da öz növbəsində müəllimin düşüncə tərzini yeniləşdirir, yeni pedaqoji təfəkkürə yol açır. Müəllimə“özünüaktuallaşdırmağa”(A.Maslou),özünüreallaşdırma

ağa geniş imkanlar yaradır və pedaqoji fəaliyyətdə yeni-yeni dəyərlərin yaranmasına səbəb olur.

Pedaqoji bilik və bacarıqlara malik olmaq müəllimin pedaqoji ustalığında əsas amil olduğu halda, müxtəlif pedaqoji situasiyalarda onlardan vaxtında, yerində və yaradıcı şəkildə istifadə edə bilmək pedaqoji peşəkarlığın əlaməti kimi özünü göstərir. Pedaqoji fəaliyyətə hazırlıq (ixtisas təhsili zamanı) və pedaqoji fəaliyyət dövründə mənimsənilmiş bacarıqlardan istifadə edə bilmək bu baxımdan olduqca vacib məsələlərdəndir. Bunlar müəllimdən təşəbbüskarlıq, müstəqillik, yaradıcılıq, məsuliyyət, özünüfəallaşdırma, özünütəkmilləşdirmə kimi peşəkar keyfiyyətlərin yaranması ilə müşayiət olunur. Bunlar isə müəllimin peşəkar pedaqoji mədəniyyətinin əsas komponentləri kimi müəllim yaradıcılığında əsas yer tutur.

Müəllimin öz işinə peşəkar münasibəti onun işindən, uşaqlarla işləməkdən zövq almasına, böyük həvəslə fəaliyyət göstərməsinə və məhsuldar işləməsinə stimül verir, yeni – yeni nailiyyətlərə ruhlandırır. Belə müəllimlər dərstdən, işdən, şagirdlərdən heç vaxt şikayət etmirlər. Əksinə, dərstdə, şagirdlərlə ünsiyyətdə böyük emosional əhval-ruhiyyədə olurlar. Maraqlıdır ki, şagirdlər də belə müəllimlərin dərslərində böyük həvəslə iştirak edir, gərginlikdən uzaq olmaqla yanaşı, öyrənməyə, yeni biliklər almağa maraqlı olurlar.

Müəllim peşəsi sosial hadisə və incəsənət kimi olduqca mürəkkəb struktura malikdir. Bu strukturda əməyin predmeti, əmək vasitələri, əmək şəraiti, müəyyən qanunauyğunluqlar, prinsiplər, qaydalar, normalar, metodlar, tələblər, dəyərlər və s. özünü göstərir. Bunların hər biri haqqında gələcək müəllimlər hələ tələbəlik illərində müəyyən məlumat və biliklərlə tanış olsalar da, pedaqoji fəaliyyət prosesində bunlar dahada dərinləşir, önəmli xarakter alır.

Müəllimin peşəkarlıq fəaliyyəti ümumtəhsil məktəblərində, peşə-ixtisas təhsili müəssisələrində, yardımçı məktəblərdə, əlavə təhsil müəssisələrində və b. təhsil müəssisələrində realla-

şır. Onun məqsədi gənc nəslin həyata hazırlanması, onları həyat üçün zəruri olan bilik, bacarıq və vərdislərə yiyələndirmək, əqli, mənəvi və fiziki cəhətdən sağlam vətəndaşlar kimi tərbiyə etməkdən ibarətdir. Bunlarla yanaşı, gənc nəslin təbii, psixofizioloji imkanlarını nəzərə almaqla onlara müəyyən tələblər vermək və bu tələblər əsasında onlarda müxtəlif zəruri keyfiyyətlərin tərbiyə və inkişaf etdirilməsi də pedaqoji fəaliyyətin məqsəd və məzmununda əsaslı yer tutur.

Müəllimin peşəkarlıq fəaliyyəti cəmiyyətin məqsədləri və tələbatları ilə sıx əlaqəli prosesdir. Buna görə də pedaqoji fəaliyyətin məzmunu, forma və metodları cəmiyyətin bu sahədəki tələbatlarını əsas götürməklə reallaşdırılmalıdır.

Müəllimin peşəkar fəaliyyəti mürəkkəb, çoxcəhətli, problemlərlə zəngin, onların həlli isə zehni gərginlik, qüvvə, bacarıq, axtarış və daim yeniləşmə tələb edən fəaliyyətdir. Peşəkarlıq pedaqoji fəaliyyətdəki problemlərin və vəzifələrin yaradıcı, həm də yüksək səviyyədə yerinə yetirilməsidir.

Müəllimin peşəkarlığı onun müəllimlik diplomuna malik olması ilə ölçülür. Peşəsi müəllim olanın heç də hamısı müəllimlik sənətinin zirvəsinə yüksələ və peşəkar müəllim ola bilmirlər. Buna görə də peşəkarlıq səviyyəsinə yüksəlmək üçün müəllim öz sənətinə bağlı olmalı, onu sevməli və daim öz üzərində çalışmalıdır. Pedaqoji fəaliyyətə etinasız, hətta bəzən neqativ yanaşan müəllimlərdən nə peşəkarlıq, nə də səriştəlilik gözləmək olmaz. Müəllimin fəaliyyəti ilə onun şəxsiyyəti arasında ziddiyyətlər özünü göstərdiyi halda, o nəinki peşəkarlıq haqqında düşünür, üzərinə düşən vəzifəni layiqincə yerinə yetirməyə belə maraq göstərmir. Belə müəllimlərin səriştəliliyindən danışmaq artıq görünür. Təhsil Nazirliyinin son aylarda Bakı şəhərində müəllimlərlə keçirdiyi sınaq imtahanlarında müəllimlərin yalnız 18 faizdən bir qədər çoxunun yüksək nəticə göstərməsi belə deməyə əsas verir ki, respublikamızın ümumtəhsil məktəblərində peşəkar və səriştəli müəllimlərə, müasir təlim metodları ilə işləyən təhsilverənlərə, yeni pedaqoji təfəkkürlə

işləyən mütəxəssislərə, müəllimliyi həyat kredosu hesab edən vətəndaş müəllimlərə ehtiyacımız çoxdur. Bu yolun peşə – ixtisas təhsilindən başladığını əsas götürsək, başlıca məsələlərdən biri kimi müəllim hazırlayan ali məktəblərdə kadr hazırlığında əsaslı dönüşə nail olmağa və ilk növbədə gələcək müəllimlərdə əsl müəllim mövqeyi və vətəndaş şüuru formalaşdırmağa çalışmalıyıq.

1.2. Pedaqoji peşənin və peşəkarlığın təşəkkülü

Pedaqoji peşənin – müəllimliyin yaranması çox qədim tarixə malikdir. Hələ ibtidai icma cəmiyyətində böyükler öz təcrübəsini kiçiklərə öyrətməyə çalışmışlar. Xırda təsərrüfat işlərində iştirak etmək, birlikdə ov etmək kimi fəaliyyətlə məşğul olmaq uşaqlarda müəyyən bacarıq və vərdişlərin yaranmasına səbəb olmuşdur. Sonralar əmək alətlərinin yaranması, əməyin müəyyən qədər çətinləşməsi, yəni ov etmək və qida əldə etməklə məhdudlaşmaması uşaqların daha mürəkkəb bacarıq və vərdişlər əldə etməsinə zərurət yaratmışdır ki, bunu da etmək yaşlı adamların üzərinə düşmüşdür. Bu işlə icma və qəbilənin daha təcrübəli üzvləri məşğul olmuşlar və müəyyən qrup adamlar yaranmışdır ki, bunlar uşaqlara öz təcrübəsini öyrətməklə, onlarda müəyyən bacarıq və vərdişlər yaratmaqla məşğul olmağa başlamışlar. Beləliklə, öyrətmək, təlim vermək müəyyən bir peşənin yaranmasına səbəb olmuşdur.

Cəmiyyət inkişaf etdikcə tərbiyə və təlim işləri də mürəkkəbləşmiş və bu işlə məşğul olanyeni bir sosial təbəqə yaranmışdır. Qədim Babilstanda, Misirdə, Suriyada müəllimliklə ilk dəfə kahinlər, Qədim Yunanstanda pedanomlar, didaskallar, pedaqoqlar məşğul olmuşlar. Onlar uşaqların təkcə təlimi ilə deyil, həm də tərbiyəsi ilə də məşğul olmuş, yeni nəsli həyata hazırlamaq işində fəal çalışmışlar. Tərbiyə etmək uşaqları bəsləmək, böyütmək kimi qəbul edilmişdir.

Müəllimsözü sonralar, insanlar biliyin dəyər olduğunu, uşaqların bilik və bacarıq əldə etmələrinə istiqamətlənmiş xüsusi fəaliyyət olduğunu dərk etdikdən sonra meydana çıxmışdır. Təlim adlandırılan bu fəaliyyət müəllimlərin əsas vəzifəsi kimi qəbul edilmişdir.

Pedaqoji peşə formalaşdıqdan sonra müəllimlər həm təlim, həm də tərbiyəvi funksiyaları birlikdə həyata keçirməyə başladılar. Buna görə də cəmiyyətdə müəllim tək-cə təhsil verən kimi deyil, həm də tərbiyəçi kimi qəbul edilmişdir. Müəllimə müdrik, hər şeydən, hətta bütün elmlərdən, həyat hadisələrindən xəbərdar olan, hamıya məsləhət verən şəxs kimi baxılmış, ona inam güclü olmuş və etibar edilmişdir. Hazırda da belədir. Müəllim vətəndaşdır, cəmiyyətin ən etibar edilən şəxsi və şəxsiyyətidir. O, cəmiyyətin memarı kimi bu gün yaşayır, çalışır və bununla gələcəyi qurur. Buna görə də onun işi, fəaliyyəti heç kimlə, heç nə ilə müqayisə edilə bilməyəcək dərəcədə zəruri, tələyüklü, cəmiyyətin gələcəyi ilə bağlı olan bir işdir, peşədir. Bəşər tarixində insanların, xüsusilə böyüməkdə olan nəslin tərbiyəsi və təlimi ilə məşğul olan insanların şəxsiyyətinə həmişə hörmət edilmiş və belə şəxslər cəmiyyətdə xüsusi statusa malik olmuşlar. Qədim yunan filosofu Aristotel (b.e.ə.384-322), böyük Çin mütəfəkkiri, çinlilərin böyük müəllim adlandırdıqları Konfutsi (b.e.ə. 551-479), Şərqdə “Ulu müəllim”, Aristoteldən sonra “İkinci müəllim” adlandırılan Əbu Nəsr Məhəmməd Əl-Fərabi (870-950), Şərqi böyük filosofu Bəhmənyarın müəllimi İbn Sina (980-1037), hər bir əsəri dərin hikmət xəzinəsi, pedaqoji poema olan Nizami Gəncəvi (1141-1209), Cəlaləddin Rumi (1207-1273) və Əvhədi Marağalı (1274-1338) kimi görkəmli mütəfəkkirlər, böyük çex pedaqoqu Y.A.Komenski (1592-1670), bütün həyatını uşaqların təliminə və tərbiyəsinə həsr etmiş görkəmli İsveçrə pedaqoqu İ.H.Pestalossi (1746-1827), alman müəllimlərinin müəllimi A.Disterveq (1790-1866), rus müəllimlərinin müəllimi K.D.Uşinski (1870-1924), Cənubi Azərbaycanda ilk ana dilli məktəblərin yaradıcısı Rüşdiyyə

(1851-1944), yenilikçi pedaqoq A.S.Makarenko (1888-1939), Azərbaycan ziyalılarının müəllimi hesab olunan H.Zərdabi (1837-1907), Azərbaycanlı müəllim kadrlarının hazırlanmasında misilsiz xidmətləri olan A.O.Çernyayevski(1840-1894) və F.Köçərli (1863-1920), yeni tipli məktəblərin yaradıcıları S.Ə.Şirvani(1835-1888)və M.T.Sidqi(1854-1903), alman faşistlərinin işgəncələrindən xilas olmaq üçün son şansıdan istifadədən imtina edərək tərbiyə etdiyi uşaqlarla ölüm düşərgəsinə gedən və orada uşaqlarla birlikdə həlak olan polşalı yəhudi müəllim Yanuş Korçak (1879-1947) və yüzlərlə digərlərini göstərmək olar ki, onlar məhz belə müəllimlər olmuşlar.

Azərbaycan xalqının böyük mütəfəkkiri Nizami Gəncəvi klassik Avropa pedaqoqlarından çox-çox əvvəl, hələ XII əsrdə müəllimi işq saçan günəşə bənzətmiş və onun fəaliyyətinə yüksək qiymət vermişdir.

Məktəbə, təhsilə, tərbiyəyə aid bütün çıxışlarında müəllim əməyini yüksək qiymətləndirən, onun işinə və şəxsiyyətinə xüsusi önəm verən Ulu Öndər, xalqımızın Ümummilli Lideri Heydər Əliyev müəllim haqqında demişdir: “Müəllim adı dünyada ən yüksək addır. Şəxsən mən yerüzərimdə müəllimdən yüksək ad tanımıram. Çünki hər birimizə təhsil, bilik verən, bu səviyyəyə çatdıran məktəbdir, məktəbdə təhsil verən müəllimdir.” (4,301).

Milli mətbuatımızın banisi, ilk ali təhsilli azərbaycanlı müəllim H.Zərdabi müəllimlik peşəsinə çox yüksək qiymət vermiş və bu sənətdən iftixar hissi duyaraq demişdir: “Əgər məndən soruşsalar ki, ən şərəflipeşə hansıdır, mən o zaman iftixarla deyərdim: - Müəllimlik!”

XIX əsrin 80-ci illərindən başlayaraq XX əsrin 20-ci ilinə qədər ilk azərbaycanlı müəllim kadrlarının hazırlanmasında böyük xidmətləri olan, məşhur Zaqafqaziya (Qori) müəllimlər seminariyasının ilk məzun-larından olan Firudin bəy Köçərli müəllimi yüksək qiymətləndirərək, onun peşəsinin həm də

ictimai əhəmiyyətli bir peşə olduğunu, əhalinin savadlanmasında bir işıq olduğunu qeyd etmişdir.

Azərbaycanda müəllim kadrlarının hazırlanmasında xüsusi əməyi olan S.M.Qənizadə də müəllimi bağbana bənzədərək müəllimliyi dünyanın ən nəcib, ən şərəfli peşəsi adlandırmışdır. O, bəşəriyyətin inkişafını məhz müəllimdən görərək yazmışdır: “Müəllimlik dünyanın ən nəcib peşələrindən biri, bəlkə də birincisidir. Bağ bağbansız keçinə bilmədiyi kimi, bəşəriyyət də müəllimsiz keçinə bilməz....Hünərli usta dəmirdən səbr ilə misri qılınc yona bildiyi kimi, yaxşı müəllim də kəctab millətdən xoşbəxt cəmiyyət hazırlayır.”(12, 3).S.M.Qənizadə xalqın məhəbbət və etimad qazanmasını müəllim üçün ən böyük var – dövlət hesab edir və bunu qazanmaq üçün müəllimin özünü bu peşəyə həsr etməsini vurğulayaraq yazır: ”Müəllimin evi kitabxanadır, dövləti kiçik şagirdlərdir, sazı və nəğməsi şagirdlərin sədasıdır, istirahəti dəftərlərin təshihə, qazancı isə millətin məhəbbət və etimadıdır.”

Rus elmi pedaqogikasının banisi K.D.Uşinski yazırdı: “Müəllim zahirən təvazökar görünməklə tarixin ən böyük işlərindən birini görür. Dövlətin özü isə bu işə söykənir və nəsillər onunla yaşayırlar” (32, 32).

Pedaqoji peşənin təşəkkülü və inkişafı pedaqoji peşəkarlığın təşəkkülü və inkişafına əlverişli şərait yaratmışdır. Zaman keçdikcə pedaqoji prosesin mürəkkəbləşməsi və pedaqoji fəaliyyətin hüduqlarının genişlənməsibə sahədə peşəkarların və peşəkarlığın formalaşmasına səbəb olmuşdur. Pedaqoji fəaliyyətlə xüsusi adamlar məşğul olmuşlar ki, onlar da müəllim adlanmışlar.

İlk baxışda sadə görünən müəllim peşəsi olduqca mürəkkəb struktura malik peşədir. Bu mürəkkəblik ilk növbədə onun obyektinin canlı insan, predmetinin isə onların təhsili, tərbiyəsi və bir şəxsiyyət kimi formalaşdırılması olmasından irəli gəlir. Bu strukturda müəllim fəaliyyətinin obyektini, predmetini, vasitələri, metodları, istifadə edilən metodikalar və texnologiyalar özünə

yer alır ki, bunların da düzgün seçilməsi, müəyyənləşdirilməsi və tətbiqi pedaqoji peşəkarlığı səciyyə-ləndirən amillər kimi özünü göstərir. Bu proses isə daim inkişafda və yeniləşmədə olduğundan müəllim fəaliyyətində uğur qazanmaq, bu inkişaf və dəyişmələrlə ayaqlaşma bilmək üçün daim irəliyə doğru hərəkət etmək, bilik, bacarıq və vərdisləri təkmilləşdirmək, pedaqoji təcrübəni zənginləşdirmək lazım gəlir.

Pedaqoji peşəkarlıq sosial mədəni hadisə kimi müəllimin peşə fəaliyyətini ustalıqla, elmi əsaslarla, malik olduğu peşənin sosial statusunu dərk etməklə və öz fəaliyyətində yenilikləri tətbiq etməklə həyata keçirməsidir. Pedaqoji peşəkarlığın əsası ilkin peşə təhsili prosesində qoyulur və müəllimin bütün peşə fəaliyyəti prosesində yeniləşir, inkişaf edir, formalaşır, yeni - yeni keyfiyyətlərin yaranması ilə daha da mükəmməlləşir.

Müəllimin pedaqoji fəaliyyəti bütün dövrlərdə vahid məqsəd daşısa da, onun məzmunu, reallaşması şərtləri, prinsipləri, metodları daim dəyişməkdə və inkişafda olmuşdur. Öz işini yüksək səviyyədə yerinə yetirən, yeniliyə meyli edən, novator müəllimlər olmuş və onlar özlərinin peşəkarlığı ilə böyük nüfuz qazanmışlar. Əsl müəllimlər öz peşələrini sevməklə yanaşı, onu daha da mükəmməl etməyə çalışmışlar. Müəllimin öz fəaliyyətinə yeniliklər gətirməsi, qabaqcıl təcrübəni və ya innovasiyaları tətbiq etməsi pedaqoji peşəkarlığın özünün də təkmilləşməsinə və inkişafına səbəb olmuşdur. Buna görə də pedaqoji peşəkarlıq pedaqoji fəaliyyət kimi daim inkişafda olmuş və müəllim peşəkarlığı ayrı-ayrı müəllimlərin işini səciyyələndirən, onu başqasından fərqləndirən, daha mükəmməl edən bir göstəriciyə çevrilmişdir.

Müəllimin pedaqoji fəaliyyətini peşəkarlıqla yerinə yetirməsi bir sıra göstəricilərlə xarakterizə olunur. Bütün bunlar onun bir peşəkar kimi fəaliyyətində uğurlar qazanmasının əsas amillərindən birinə çevrilir. Bu amillər əsasən aşağıdakılardan ibarətdir:

1. Müəllim adının yüksək missiyasını və məsuliyyətini

dərk etmək. Hər bir müəllim hətta məktəbdə oxuduğu illərdə, bu peşəyə maraq göstərdiyi vaxtlardamüəllim adının yüksək və onu daşımağın məsuliyyətli olduğunu, müəllimin taleyüklü bir missiyanı yerinə yetirdiyini dərk etməlidir. Müəllimin cəmiyyət qarşısında, vətəndaşlar qarşısında borclu olduğunu, bu vətəndaşlıq borcunun ləyaqətlə yerinə yetirilməsi üçün öz həyatının bu peşəyə bağlı olduğunu həyat kredosu kimi qəbul etməlidir. Vətənimizin, cəmiyyətimizin gələcəyinin onun iqtisadiyyatından, iqtisadi qüdrətindən də öndə müəllimdən, müəllimlərin yeni cəmiyyət quruculuğundakı fəaliyyətinin səviyyəsindən və bugünkü uşaqları necə öyrətməkdən asılı olduğunu bilməlidir.

Müəllimin öz işində səhlənkərləşməyə, etməli olduğu hansısa hərəkəti etməməyə, görməli olduğu hansısa işləri görməməyəhaqqı yoxdur. Bu haqq həm mənəvi, həm də hüquqi haqq olmaqla müəllimin cəmiyyət qarşısında öz üzərinə böyük bir missiyanı götürməsi ilə bağlıdır. Müəllimi savadsız, məsuliyyətsiz, cəmiyyət, xalq, millət üçün necə bir işlə məşğul olduğunu dərk etməyən və ya etmək istəməyən dövlətin, xalqın işıqlı gələcəyi ola bilməz. Bu işığı yayan müəllimlər olduğundan hər bir müəllim – istər gənc olsun, istər yaşlı, bunu dərk etməzsə cəmiyyət də inkişaf edə bilməz.

2. Müəllimliyə, müəllim peşəsinə maraq, sevgi və həvəs. Aparılan müşahidələr göstərir ki, təkcə orta məktəblərdə deyil, hətətəhsilin daha yüksək pillə və səviyyələrində fəaliyyət göstərən müəllimlərin də hamısında bu peşəyə və müəllimliyə münasibət eyni deyildir. Onların bir qismi (təəssüf ki, onların sayı ikincilərdən heç də çox deyildir) bu peşədə yüksək həvəslə işləyir, öz peşələrindən həqiqətən zövq alaraq fəaliyyət göstərir və həyatlarını müəllimlikdən kənarında təsəvvür etmirlər. Onlar bu peşə ilə yaşayır, ondan qürur duyurlar. Aydın ki, belə müəllimlər daim irəliyə getmək, daha yaxşı fəaliyyət göstərmək və peşəkərliliklərini artırmaq üçün daha yaxşı işləməyə çalışırlar. Digər bir qism müəllimlər isə bu peşədə maraqsız, yalnız əməkhaqqı almaq üçün, işləmək xatirinə işləyən müəllimlərdir. Ay-

dındır ki, onların fəaliyyəti də qeyri-məhsuldar, yeniliksiz və peşəkarlıqdan uzaq olan fəaliyyət olacaqdır.

Müəllimlik özünə qarşı sevgi, həvəs tələb edən peşədir. Bunlar olduqda müvəffəqiyyət də olur, irəliləyiş də. Bunlar müəllimi öz üzərində işləməyə, peşəsinin sirlərinə yiyələnməyə sövq edir, səriştəlilik və peşəkarlığa istiqamətləndirir. Müəllim öz peşəsini sevdikdə onun çətinliklərindən şikayətlənmir, əksinə bu çətinlikləri aradan qaldırmağın yollarını axtarır, şagirdlərlə hər günki görüşünə köhnə biliklərlə yox, yeni məlumatlarla, daha zəngin biliklə, uşaqları təəccübləndirə biləcək yeniliklərlə gedir. Peşə, ixtisas sevgisi müəllimi öz yerində saymamağa, daha da irəliləməyə sövq edir, onlarda yeni–yeni motivlər yaradır.

Cəmiyyətimiz elə bir inkişaf səviyyəsinə gəlib çatmışdır ki, şagirdləri müəllimin ali məktəblərdə aldıkları biliklərlə, bacarıq və vərdislərlə təccübləndirmək mümkün deyildir. Əgər bir neçə il öncə təlim prosesində əsas informasiya mənbəyi müəllim idisə, indi bu mənbələr o qədər artmışdır ki, şagirdlərdə oxumağa, öyrənməyə həvəs yaratmaq, onları təlim fəaliyyətinə stimullaşdırmaq heç də asan deyildir. Bunun üçün müəllimin öz sənətinə, peşəsinə sevgisi, vürğunluğu lazımdır. Belə olduqda o, axtaracaq, öyrənəcək və şagirdləri də öyrədə biləcəkdir.

3. İxtisasını sevmək, onu daim yeniliklərlə zənginləşdirmək. Təkcə müəllimlik peşəsinə deyil, müəllimin ixtisasına olan sevgisi də onu daim zənginləşdirmək marağı ilə vəhdət təşkil edir. Hansı ixtisas sahibi olursa olsun müəllim onu sevirə çalışacaq ki, onunla bağlı olan yenilikləri, innovasiyaları öz fəaliyyətinə gətirsin, biliyini artırsın. Təcrübə göstərir ki, müəllimin ixtisas zənginliyi, öz ixtisasını dərinlən bilməsi, onu sevməsi uşaqlarda da bu ixtisasa sevgi və marağı artırır.

Elmi pedaqogikanın banisi Y.A.Komenski yazırdı ki, öz peşəsini, tədris etdiyi fənni sevməyən müəllim, cisimsiz kölgə, yağışsız bulud, işıqsız çıraqdır. Elmini, tədris etdiyi fənni sevən, daim çalışan müəllim öz kökü üzərində bitən, öz şirəsi ilə bəslənən və buna görə daim artan, yaşılşan, çiçəklənən, bəhrə verən

ağacdır. Yaxşı müəllim şagirdlərin şüurunu başqa çaylardan axıdılan sularla deyil, məktəblinin şüurunda gizlənmişidrak bulağını açıb, onun suyu ilə sulayır. Müəllim əməkdə və geyimdə sadəliyin, fəaliyyətində gümrəhlik və əməksevərliyin, davranışda təvazökarlıq və gözəl əxlaqın, nitqdə danışmaq və susmaq sənətinin nümunəsi, ictimai həyatda ağıllılığın örnəyi olmalıdır (11).

Müəllimin öz ixtisasını yeniliklərlə zənginləşdirməsi uşaqların oxuma, öyrənmə marağının artırılmasının sınaqmış vasitəsi kimi özünü göstərir.

Bal arısınınlarla çiçəkdən misqal-misqal şirə götürüb bal topladığı kimi, müəllim də hər bir yenilikdən, mənbədən özünə uyğun saydığı bir yenilik götürdükcə onun biliyi artır, zənginləşir. Bunlar praktik fəaliyyətə tətbiq edildikdə isə peşəkarlıq da yüksəlir, təkmilləşir.

Müəllim heç vaxt keçmiş biliklərinə arxayınlaşmamalı, “bunu bilirəm”-deyib dərse hazırlıqsız gəlməməlidir. Keçəcəyi dərslərin üzərində fikirləşməli, onların məzmunlu keçməsinə çalışmalıdır. Keçəcəyi mövzuların əsas arqumentini, məzmun xəttini düzgün müəyyənləşdirməli, dərslərinin həmin xətt üzərində qurulmasına çalışmalı, təhsilin nəticəyönümlülüyünə nail olmalıdır. Dərsi əvvəlcədən təsəvvür etməli, sonradan reallaşdırmalıdır (interiorizasiya, eksteriorizasiya).

4. Uşaqlara sevgi, onlarla işləməkdən zövq almaq. Uşaqlara sevgi isbata heç bir ehtiyacı olmayan elə bir aksiomdur ki, onsuz nə yaxşı müəllim, nə də yaxşı tərbiyəçi olmaq mümkündür. Müəllimin sinifə girərkən uşaqların üzündəki təbəssümdən, onların öyrənmək, bilmək marağından zövq ala bilməsi onu daha yaxşı işləməyə, yaradıcı fəaliyyət göstərməyə sövq etməklə yanaşı, həm də peşəkarlıq və səriştəlilik meyarı kimi pedaqoji prosesin optimallığını artırır. Müəllimin peşəsinə olan sevgisi şagirdə olan məhəbbəti ilə birləşdikdə onların sintezi müəllimiüğurlara istiqamətləndirir, kamilliyə yüksəldir. Kamil müəllim isə peşəkardır, səriştəlidir, uşaqlara və peşəsinə olan sevgisini öz fəaliyyətində birləşdirərək

daha yaxşı mütəxəssis kimi çalışan və öz işindən zövq alan müəllimdir.

5. Peşə vicdanına, vətəndaş mövqeyinə malik olmaq. Vicdan hər kəsin öz daxilində olan, onu daim nəzarətdə saxlayan, səhv etməyə qoymayan hakimdir. Peşə vicdanı da belədir. Müəllimin peşə vicdanına malik olması onun daxilində elə bir müsbət enerji, münbit bir sahə yaradır ki, o, həmişə müəllimi üzərinə düşən çətin və məsul vəzifəni ləyaqətlə, heç bir səhlənkarlığa yol vermədən şərəflə yerinə yetirməyə sövq edir. Sanki bir nəzarətçi kimi daim onun işi haqqında müəllimdən hesabat tələb edir. Yaxşı müəllim isə hər zaman bu hesabatdan üzüağ çıxmaq üçün öz üzərində çalışaraq peşəkarlığını daha da artırır.

Müəllimin vətəndaş mövqeyinə malik olması onun gördüyü işin təkcə məvacib üçün və ya özünü yaxşı müəllim kimi tanıtması üçün deyil, məhz mənsub olduğu xalqın, ölkənin, millətin firavanlığı, onların gələcəyinin etibarlı əllərdə olması üçün olduğunu öz işində nəzərdə tutmasıdır. Müəllim özünün hər bir dərsi, dərskənar fəaliyyəti ilə gələcəyin bünövrəsinə nə isə bir təməl daşı qoyduğunu yaddan çıxarmamalıdır. Bu xüsusiyyətin müəllim şəxsiyyətinin şagirdlərə təsiri üçün də böyük əhəmiyyəti vardır.

Müəllimin bu gün qarşısında əyləşən məktəblilər sabahın sahibləridir. Bugünkü şagirdlər sabah ölkənin müxtəlif yerlərində, müxtəlif sahələrdə fəaliyyət göstərəcəklər. Buna görə də müəllim heç vaxt unutmamalıdır ki, onların bu gün verdiyi təlim, təhsil və tərbiyə ilə cəmiyyətin gələcəyi düzmütənasıdır.

6. Daim öz üzərində çalışmaq, bilik, bacarıq və vərdişlərini artırmaq. Görkəmli rus pedaqoqu K.D.Uşinskiyin belə bir məşurdeyimi vardır ki, müəllim o zaman ölür ki, o, oxumağı, öz üzərində çalışmağı dayandırır. Həqiqətdə də belədir. Zaman daim irəliyə gedir, informasiya sürətlə artır və bəzən uşaqlar daha çox informasiya əldə edirlər, nəinki, müəllim.

Bütün elm sahələri üzrə sürətli informasiya sahələri yara-

nır ki, müəllimin onları əldə etməsi, pedaqoji proseslə onları əlaqələndirə bilməsi, yenilikləri özünün fəaliyyətinə tətbiq edə bilməsi artıq əsl reallığa çevrilmişdir. Bunlarsız müasir müəllimi təsəvvür etmək mümkün deyildir. Bu, elə bir fəaliyyətdir ki, müəllimi öz üzərində çalışmağa vadar etməklə bərabər, yiyələndiyi biliyi artırır və bacarıq və vərdişləri zənginləşdirir.

Müəllim daim özünüinkişafın qayğısına qalmalıdır. Bilik və bacarıqlarını təhsilin məqsədinə, onun qarşısında duran müasir vəzifələrə çatdırmağı bacarmalı, yeni biliklərə, müasir təlim və tərbiyə metodlarına yiyələnməklə özünü təkmilləşdirməlidir. Bunlarsız peşəkar müəllim olmaq, müəyyən səriştələrə yiyələnmək mümkün deyildir. Davamlı, fasiləsiz və ömür boyu təhsil ilk növbədə müəllimlər üçün meyara çevrildikdə yeni-yeni biliklər qazanılır və səriştələr əldə edilir.

7. Pedaqoji texnikayiyələnmək. Pedaqoji texnikaya yiyələnmək müəllim peşəkarlığı üçün vacib kriteriyalardandır. Pedaqoji texnikaya malik olan müəllim öz peşəsini ustalıqla, peşəkarcasına və səriştəli şəkildə həyata keçirməyi bacaran müəllimdir. Pedaqoji prosesdə bəzən əhəmiyyət verilməyən, lakin elə incə texnikalar vardır ki, bunların nəzərə alınmaması çox vaxt müəllimin pedaqoji prosesə peşəkarlıqla yanaşmasına maneə törədir və müəllim peşəkarlığını aşağı salır. Yenilikçi pedaqoq A.S. Makarenko bu münasibətlə yazırdı: “Pedaqoqlarımızın oxuduğu ali məktəblərdə onları başqa cür tərbiyə etmək lazımdır. Mən öz təcrübəmdə görmüşəm, siz də bir çox təcrübəli müəllimlər də öz təcrübənizdə görmüşsünüz ki, bir çox “boş şeylər” həlledici əhəmiyyət qazanır, məsələn: müəllim necə dayanmalıdır, necə oturmalıdır, stolun dalında qoyulmuş stuldan necə qalxmalıdır, səsini necə ucaltmalıdır, necə gülümsəməlidir, necə baxmalıdır. Bizə bunları heç kim öyrətməmişdir, amma bunları öyrətmək lazımdır, böyük məharət də bundadır və bunda olmalıdır. Burada biz dram incəsənətində, yaxud balet incəsənətində hamıya məlum olan sahə ilə üz-üzə gəlirik; bu sahə də səsi düzgün çıxarmaq sənətindən, ton, baxış və dönüş sənətindən ibarətdir. Tərbiyəçiyə bütün bunlar

lazımdır və bunlarsız yaxşı tərbiyəçi ola bilməz. Məharətin bir çox belə əlamətləri, bir çox gözə çarpan adətlər və vasitələr vardır ki, hər bir pedaqoq, hər bir tərbiyəçi bunları bilməlidir”(15, 105).

Çox təəssüf ki, böyük pedaqoqun zəruri bildiyi bu problemin həlli bu gün də açıq qalır. Nə ali pedaqoji məktəblərdə, nə də kolleclərdə belə bir mühüm problemə diqqət yetirilmir. Çox yaxşı olardı ki, İncəsənət Universitetində tədris olunan “Səhnə danışığı” fənni pedaqoji ali məktəblərin də tədris planına daxil ediləydi və gələcək müəllimlər necə danışmaq, sinifdə necə hərəkət etmək, davranış tərzləri və s. haqqında praktik bacarıqlara və vərdislərə yiyələnə biləydidilər.

Pedaqoji texnikanın növləri çoxdur. Bunların içərisində nitq texnikası önəmli yer tutur.

Müəllim dərsi izah edərkən səsinin tonunu tənzimləməyi bacarmalıdır. Bütün dərs boyu monoton nitqdən istifadə edilməsi şagirdləri yorur və dərsi maraqsız edir. Buna görə də mövzunun tədrisinə müvafiq olaraq nə zaman, haradasəsinin tonunu yüksəltməyi, harada pauza verməyi, harada alçaq tonla danışmalı olduğunu bilməli, nitqini idarə etməyi bacarmalıdır. Lazım gəldikdə bilərəkdən müəyyən səhvlər etməli, onun şagirdlərə necə təsir etdiyini yoxlamalı və keçdiyi dərsin uşaqlara necə təsir edib-ətmədiyini yoxlamalıdır. Uşağa heç vaxt “sən bunu bilmirsən”, “düzgün demədin” - kimi sözlər deyilməməli, başqa şagirdlərin cavablarına, edilmiş düzəlişlərə əsasən buraxılan səhvlərin onların özləri tərəfindən dərk olunmasına çalışmaq lazımdır.

“Başa düşdünüz mü?” – ifadəsindən çox, “başa sala bildimmi?” – ifadəsi şagirdlərə daha çox təsir göstərdiyindən bu ifadə müəllimi şagirdlərin gözündə daha çox nüfuzlu edir.

Pedaqoji peşəkarlıq müəllimin fəaliyyətinin bütün bu incəliklərini zəncir kimi bir-birinə bağlayaraq bütöv bir sistem yaradır. Beləliklə, yuxarıda deyilənləri ümumiləşdirməklə müəllimin malik olması olduğu peşə keyfiyyətlərinin aşağıdakılardan ibarət olduğunu söyləmək olar:

Müəllim bilməlidir:

-dövlətin və hökumətin məktəb, müəllim və təhsil haqqında olan rəhbər qərar və göstərişlərini;

- yiyələndiyi elm sahəsini və öz ixtisasını;
- uşaqların yaş və fərdi xüsusiyyətlərini;
- pedaqogika və psixologiya elmini;
- müasir pedaqoji texnologiyalarının əsaslarını;
- fəndaxili və fənlərarası inteqrasiyanı;
- uşaq ədəbiyyatını.

Müəllim bacarmalıdır:

- öyrədə bilməyi və düşündüklərini aydın şərh etməyi;

- sinfi idarə etməyi;

- uşaq şəxsiyyətinə hörmət etməyi;

- təlimin tərbiyələndirici funksiyasından məharətlə istifadə etməyi;

- sözdə doğruluğu və davranışda düzgünlüyü;
- tərbiyə etməyi;
- uşaqların maraq və fəallığını inkişaf etdirməyi;
- öz peşəsini və uşaqları sevməyi.

Müəllim yiyələnməlidir:

- təsirli, ifadəli nitqə və yaradıcı düşüncə tərzinə;
- ixtisasına və pedaqoji elmlərə dair nəzəri və praktik hazırlığa;
- müasir təlim texnologiyalarına dair bilik və bacarıqlara;
- milli və ümumbəşəri dəyərlərə;
- pedaqoji takta və texnikaya;
- təşkilatçılıq və digər bir sıra pedaqoji bacarıqlara və s.

Aparılmış yüzlərlə tədqiqatlar və pedaqoji təcrübə göstərir ki, müəllimin bunları özündə cəmləşdirə bilməsi üçün o, aşağıdakı bir sıra mənəvi keyfiyyətlərə malik **olmalıdır**:

- obyektivlik;
- ədalətçilik;
- əxlaqlılıq və mənəviyyətçilik;
- əqidəçilik;
- humanistlik;
- tələbkarlıq;

- səmimilik;
- nüfuzluluq;
- səliqəlilik və s.

1.3. Müəllim peşəkarlığının inkişaf istiqamətləri

Pedaqoji peşəkarlıq nə fitri istedadın, nə də uzun müddət bu sahədə işləməyin nəticəsidir. Düzdür, bu işdə qabiliyyət və staj müəyyən təsir gücünə malik olur, lakin peşəkarlıq təkcə onların nəticəsi olaraq formalaşmır. Pedaqoji peşəkarlıq inkişafda olan bir prosesin nəticəsi kimi meydana gəlir. Yəni müəllim təkcə ali məktəbdə aldığı biliyə arxayın olub öz üzərində işləmirsə, peşə-ixtisas biliyini təkmilləşdirmirsə və ya pedaqoji yaradıcılığa meyilli deyilsə bu zaman nə staj, nə də gündəlik fəaliyyət onun peşəkar kimi formalaşmasına yardımçı ola bilməyəcəkdir. Həyat sübut edir ki, o müəllimlər peşəkar və səriştəli müəllimlər kimi formalaşırlar ki, onlar daim axtarışda, yeniliklər etməkdə və bunları işlərində tətbiq etməkdədirlər.

Müəllim peşəkarlığının inkişafı pedaqoji fəaliyyətdə yeniliklərin, innovasiyaların tətbiqi ilə birbaşa bağlıdır. Hələ keçən əsrin 60-cı illərindən başlayaraq təhsildə aparılan islahatlar, təlimə gətirilən innovasiyalar, o cümlədən inkişafetdirici təlim texnologiyalarının tətbiqi, dərstdə texniki təlim vasitələrindən istifadəyə geniş yer verilməsi, müəllif texnologiyalarının yaranması, informasiya texnologiyalarından dərstdə istifadə, fəal-interaktiv təlim metodların tətbiqi və digər yeniliklər müəllim peşəkarlığının müəyyən mərhələlərlə inkişafına zəmin yaratmışdır.

XX əsrin sonları və XXI əsrin əvvəllərində müasir dünyanın əsas xarakterik xüsusiyyətləri müxtəlif səviyyəli ekspertlər tərəfindən aşağıdakı kimi səciyyələndirilmişdir:

1) qloballaşma – mədəniyyətlərin inteqrasiyası, texnologiyaların mühitin fasiləsiz olaraq dinamik yenilənməsi, genişlənməsi və köçürülməsi, vahid mədəni, iqtisadi, informasiya və təhsil məkanının formalaşması;

2) hər bir fəaliyyətin texnologiyalaşdırılması (alqoritmləşdirilməsi);

3) təhsilin əhəmiyyətinin (rolunun) artması;

4) intellektin rolunun və yeni biliklərinəldə edilməsinin əhəmiyyətinin artması;

5) insanların, sosial, peşə və qeyri-peşə biliklərinin bir – birilə qarşılıqlı təsirinə konstruktivliyi və destruktivliyi;

6) insanın, cəmiyyətin, mühitin, elmin, şüurun, mədəniyyətin, həyatşəraitinin və s. dəyişmə sürətinin artması;

7) insan həyatının qeyri-müəyyənliyinin və qeyri –sabitliyinin artması;

8) konsepsiyaların, yanaşmaların, baxışların, düşüncələrin, mədəniyyətlərin və s. polifoniyası (çoxcəhətliliyi, rəngarəngliyi).

Bütün bunlar təhsilin, pedaqoji fəaliyyətin, müəllimin peşəkar fəaliyyətinin məzmununa da təsirsiz qalmamış və ötən illər ərzində bu sahədə bir çox yeniliklər, dəyişikliklər olmuşdur.

Pedaqoji peşəkarlığın əsası, onun özülü ali pedaqoji təhsil prosesində, ilkin müəllim hazırlığı, yəni bakalavr təhsili zamanı qoyulur. Əgər tələbə seçdiyi ixtisası sevirsə bu, onda öyrənmə marağının, yaxşı müəllim olmaq üçün yaxşı təhsil almaq motivinin formalaşmasına da öz təsirini göstərəcəkdir.

Lakin heç də həmişə belə olmur. Çox hallarda pedaqoji ali məktəblərə daxil olan tələbələrin müəyyən qisminin pedaqoji peşə seçmələrinin onların maraq və motivlərindən, yaxşı müəllim olmaq arzusunun reallaşdırılmasından irəli gəlmədiyi özünü göstərir. Fənnə olan marağın və qəbul imtahanı zamanı yığılan balların bu sahəyə düşmək şansının seçilən ixtisasa və müəllimliyə olan maraq və motivlərdən üstün olması onu deməyə əsas verir ki, pedaqoji ali təhsil ocaqlarında təhsil alan gənclərin heç də hamısı müəllimliyi seçim motivlərinin pedaqoji istiqamətliyinə görə etməmişlər. Lakin son illər ali pedaqoji təhsil müəssisələrinə və onların bayraqdarı sayılan Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinə qəbul olunanlar arasında 500 və ondan çox bal toplayan abituriyentlərin sayının ilbəil artması onların motiv

və maraqlarının pedaqoji təmayüllü olması nəticəsində peşəkar müəllim kadrları hazırlanmasına ümidləri artırır.

Pedaqoji təmayüllü ali məktəblərdə peşəkar müəllim kadrlarının hazırlanmasında tədris prosesinin imkanları və bu imkanların reallaşdırılması mühüm rol oynayır. Əvvəlcə tədris planlarının imkanlarını nəzərdən keçirək.

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin tədris planlarının təhlili göstərir ki, bütün fakültələr üzrətədris planları üç bölmədən – “Humanitar elmlər bölümü”, “İxtisas –peşə hazırlığı fənləri bölümü” və “İxtisas-peşə hazırlığı bölümünün seçmə fənləri” bölümlərindən ibarətdir. Dörd il müddətində tədris ediləcək 2520 saat auditoriya məşğələlərinin 15 faizi “Humanitar elmlər bölümü”nə, 67- 68 faizi “İxtisas-peşə hazırlığı fənləri bölümü”nə, 18 faizi isə “İxtisas - peşə hazırlığının seçmə fənləri bölümü”nə verilmişdir.

“Humanitar elmlər bölümü”nün başlıca məqsədi gələcək müəllimlərin dünyagörüşünün genişləndirilməsi, onların həyata, cəmiyyətə, pedaqoji fəaliyyətə münasibətlərinin formalaşdırılması, bir-iki xarici dilə yiyələnməsi, bəşər mədəniyyəti ilə tanış olması və s.- dən ibarətdir. Burada tədris olunan fənlər bakalavr təhsilinin əsasən birinci və ikinci illərini əhatə edir ki, bu da müəllimlərim ümumi hazırlığında əsas yer tutur.

“İxtisas–peşə hazırlığı fənləri bölümü” müəllim hazırlığının əsas nüvəsini təşkil edir. Onun əsas məqsədi tələbələrin peşə hazırlığı üçün əsas baza olan pedaqogika, psixologiya, fənlərin tədrisi metodikası üzrə biliklərə malik olmaları, pedaqoji peşənin incəlikləri ilə tanış olmaları, müəllim fəaliyyətinin metodlarına yiyələnmələri və seçilmiş ixtisas üzrə ixtisas bilikləri ilə silahlandırılmalarından ibarətdir. Bu bölümdə peşə və ixtisas bilikləri bir sistem yaradır və bir-biri ilə inteqrasiya olunmuş şəraitdə müəllimin peşəkar fəaliyyəti üçün əsas biliklərin daşıyıcısı olur.

“İxtisas - peşə hazırlığının seçmə fənləri bölümü”nün başlıca məqsədi müəllimin peşəkar fəaliyyəti üçün zəruri olan

bilik, bacarıq və vərdişlərin daha dərindən, dərinləşdirilmiş proqramlar əsasında öyrənilməsindən, ixtisas və peşə üzrə daha çox ehtiyac duyulan sahələrin tələbələrə nəzəri və praktik cəhətdən aşılmasıdır.

Ali pedaqoji təhsilin bakalavriat səviyyəsində tədris edilən fənlərin 85 faizi məhz peşə-ixtisas hazırlığına verilir ki, bu da gələcək mütəxəssislərin peşəkar səviyyədə hazırlanacağına olduqca böyük imkanlar yaradır. Lakin burada diqqəti cəlb edən bir neçə məqamlar vardır. Bunlar əsasən peşə - ixtisas hazırlığına verilən saatlar içərisində peşə hazırlığına ayrılan vaxtın ixtisas hazırlığına nisbətən çox aşağı olmasıdır. Burada aşağıda göstərilən iki hal olduqca narahatlıq doğurur:

1. Bütün fakültələrdə peşə hazırlığının əsas fənləri sayılan pedaqogika və psixologiya fənlərinə ayrılan saatlar (105 saat pedaqogika, 90 saat psixologiya) xeyli azdır. Bu da peşə hazırlığı üçün aydıdır ki, kifayət deyildir.

2. Tədris planında verilən 3-cü blokun adı və istiqaməti “İxtisas-peşə hazırlığı fənləri bölümü” olmasına baxmayaraq, bu blokda ixtisas hazırlığına verilən fənlər çox olduğu halda, “İbtidai sinif müəllimliyi”, “Məktəbəqədər təlim və tərbiyə” ixtisasları və “Kimya müəllimliyi” ixtisasında bir fənn (Müasir pedaqoji texnologiyalar fənni) istisna olmaqla digər fakültələrin heç birində peşə hazırlığına xidmət edən bir seçmə fənn belə bu bloka daxil edilməmişdir. Bu hal isə gələcək müəllimlərin peşəkar kimi hazırlanmalarını xeyli çətinləşdirir.

Pedaqoji yönümlü ali məktəblərdə tələbələrin ixtisas hazırlığı peşə hazırlığı ilə vəhdət təşkil edir. Bunlar bir - birindən ayrılmazdır. Lakin blokunyalınız ixtisas fənləri üzrə komplektləşdirilməsi yolverilməzdir.

Təkcə müasir dövr deyil, cəmiyyətimizin gələcək inkişafıpeşəkar və səriştəli müəllim hazırlığını nəzərdə tutan infrastrukturun və sistemin yaradılmasını tələb edir. Ölkədə ali pedaqoji təhsili inkişaf etdirmək və səriştəli müəllim hazırlığını təmin etmək məqsədilə bir sıra işlərin görülməsi bu baxımdan

çox önəmlidir. Bunları əsasən aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

1. Ali pedaqoji təhsil müəssisələrinin müasir informasiya və kommunikasiya texnologiyaları ilə təmin edilməsi. Tədris prosesində onlardan gündəlik istifadə edilməsi mühitinin yaradılması.

2. Ali pedaqoji təhsil müəssisələrinin tədris planlarının, proqramlarının yeniləşdirilməsi və onların beynəlxalq təcrübəyə əsaslanaraq təkmilləşdirilməsi. Yeni təhsil texnologiyalarına əsaslanan tədris planı, proqramı və dərsliklərin tərtibinə nail olunması. Proqramların praktik istiqamətinin gücləndirilməsi.

3. Pedaqoji prosesə məzmunu pedaqoji sistemlərin özünü-təşkilatlandırma nəzəriyyəsinə, prinsiplərinə və qanunauyğunluqlarında əks olunmuş pedaqoji bilik sahəsindən ibarət olan sinergetik yanaşmanın təmin olunması.

4. Müəllim peşəsinin nüfuzunun yüksəldilməsi və tələblə təklifin uzlaşdırılması. Keyfiyyətin kəmiyyətdən və müvəffəqiyyətdən üstün olmasına nail olunması.

5. Pedaqoji təhsil sahəsində dünyada tanınmış ali məktəblərin təcrübəsinin öyrənilməsi və onların təcrübəsindən yaradıcılıqla istifadə edilməsi.

6. Ümumtəhsil məktəblərilə əməkdaşlığın genişləndirilməsi və onlarla müntəzəm əlaqəyə nail olunması. Ali pedaqoji təhsil müəssisələrinin bilavasitə tabeliyində olan baza məktəblərinin şəbəkəsinin genişləndirilməsi.

7. Ali pedaqoji təhsil müəssisələrində aparılan elmi-tədqiqat işlərinin səviyyəsinin və ona nəzarətin gücləndirilməsi. Elmi-tədqiqat işlərinin daha kompetensiyalı, müasir mövzulara həsr olunması və onların praktik istiqamətini gücləndirməklə tərtibinə nail olunması.

8. Pedaqoji yönümlü ali məktəb məzunlarının işlə təmin olunmasına pedaqoji dəstəyin verilməsi.

Bütün bunlar müəllimlərin peşəkarlığı və sərəştəliliyi ilə bilavasitə bağlı olduğundan ali məktəblərdə müəllimlərin peşə-

karlığının və səriştəliliyinin səviyyəsinin yüksəldilməsi bu işlərin reallaşdırılmasında əsas yerlərdən birini tutur. Bu baxımdan ali məktəblərdə çalışan müəllimlərin özlərinin peşəkarlığının yüksək səviyyədə olması müəllim peşəkarlığının inkişaf istiqamətlərindən birini təşkil edir. “Yalnız yaxşı öyrənə bilənlər yaxşı öyrədə bilirlər” - kontekstindən yanaşsaq deməliyik ki, ali məktəb məzunlarının peşəkar və səriştəli müəllimlər kimi olmasını istəyiriksə ilk növbədə pedaqoji təhsil ocaqlarında çalışan professor-müəllim heyətinin peşəkarlıq və səriştəlilik səviyyəsinin yüksəldilməsinə nail olmaq lazımdır. Bunun üçün aşağıdakı məsələlərin reallaşdırılmasını vacib hesab edirik:

1. Ali məktəb müəllimlərinin ixtisasartırma, stajkeçmə və özünütəhsil işlərinin təkmilləşdirilməsi və bu prosesin gücləndirilməsi.

2. Ali pedaqoji təhsil müəssisələrinə işə qəbul edilən gənc mütəxəssislərin xüsusi təhsil komissiyası tərəfindən yoxlanılması, peşəkar və səriştəli müəllimlərin işə götürülməsinə üstünlük verilməsi.

3. Professor-müəllim heyətinin yaradıcılıq imkanlarının genişləndirilməsi və dünyanın qabaqcıl ali məktəblərinin təcrübəsini öyrənmək məqsədilə xarici ölkələrə yaradıcılıq ezamiyyələrinə və stajkeçmələrə göndərilməsi.

4. Ali pedaqoji təhsil müəssisələrində çalışan müəllimlərin vaxtaşırı olaraq attestasiyadan keçirilməsi və əməkhaqqının nəticələrə görə diferensiallaşdırılması.

5. Ali məktəb müəllimlərinin peşəkar müsabiqələrdə iştirakı və beynəlxalq səviyyədə tanınmış sertifikatlar almalarına imkan və şəraitin yaradılması.

6. “Ümumi pedaqogika, pedaqogikanın və təhsilin tarixi”(5804.01) ixtisası üzrə doktoranturaya sənəd verən şəxslərdən ümumtəhsil məktəblərində və digər təhsil müəssisələrində ən azı iki il müəllim işləmələri haqqında iş stajının tələb edilməsi və s.

Nəzərə almaq lazımdır ki, bu il birinci kursa qəbul olunan tələbələr dörd ildən sonra məzun olacaq və müəllim kimi orta ümumtəhsil müəssisələrində işə başlaya biləcəklər. Ona görə də pedaqoji kadr hazırlığına bu günün tələbləri səviyyəsində deyil, məhz gələcəyin məktəbi, gələcəyin tələblərinin necə olacağı proqnozları səviyyəsində yanaşmaq lazım gəlir.

1.4.Pedaqoji peşənin spesifik xüsusiyyətləri

Hər bir peşənin özünəməxsus elə xüsusiyyətləri vardır ki, bunları nəzərə almadan, onların mahiyyətinə varmadan həmin peşə sahəsində yüksək müvəffəqiyyət qazanmaq mümkün deyildir. Müəllim peşəsi də bunlardan biridir. Bu peşənin ixtisasdan asılı olmayaraq və bütün ixtisaslara uyğun gələn elə xüsusiyyətləri vardır ki, onları heç bir başqa peşə, ixtisasla müqayisə etmək mümkün deyildir. Bu, yalnız müəllimlik peşəsi ilə bağlı olan spesifik xüsusiyyətlərdir ki, bilavasitə bu peşə üçün xasdır.

Görkəmli psixoloq E.A.Klimov tərəfindən verilmiş təsnifata görə pedaqoji peşə “İnsan – insan” peşələr qrupuna daxil edildiyindən onun obyektı insandır. Lakin demək olmaz ki, bütün “insan – insan” peşələr qrupuna məxsus olan peşələrin hamısında eyni xüsusiyyətlər özünü göstərir. Bunların hamısında tərəf – müqabil insanlar olsa da peşənin özünün spesifikasi, ona yanaşma tərz, insanların ona münasibəti bu peşələrin özünəməxsusluğunu qabarıq şəkildə üzə çıxarır. Pedaqoji peşədə bu məsələlər daha spesifik olduğundan bu peşənin “insan – insan” peşələr qrupunda daha önəmli, daha vacib yeri vardır. Belə ki, bu peşə standart, şablon göstərişlə və təlimatlarla işləyən peşələrdən fərqli olaraq yaradıcı bir peşədir. Burada qabaqcıl təcrübə, yaradıcılıq, şəxsi intuisiya, peşəyə maraq, öz işini və uşaqları sevmək, təşkilatçılıq, idarəçilik və s. xüsusiyyətlər vardır ki, bunlarda pedaqoji peşənin özünəməxsusluğunun əsas göstərişləri kimi özünü göstərir.

Görkəmli Çin mütəfəkkiri Konfutsi yazırdı ki, müəllim və

şagird birlikdə boy atırlar. Müəllim öz şagirdlərinə nümunə olmalı, öz biliyini təkmilləşdirməli, ciddiliyi, təmkinliliyi ilə seçilməli, şagirdlərin fəallığını inkişaf etdirməli, onlara məntiqli və müstəqil düşünməkdə yardımçı olmalı, öyrətdiklərini daim təkrar etdirməli, biliklərin möhkəmlənməsinə çalışmalıdır.

Müəllim, pedaqoq yeni insan tərbiyə edir, onun intellektual, mənəvi aləmini inkişaf etdirir, şəxsiyyət formalaşdırır. Görkəmli türk alimi və maarifçisi Aydın Özdəmir yazırdı ki, millətləri qurtaranlar yalnız və ancaq müəllimlərdir. Cümhuriyyət müəllimlərdən fikri nur, vicdanı nur, irfanı nur nəsillər istəyir. Təbii ki, belə bir istəyin yerinə yetirilməsi müəllimdən əhatəli və dərin bilik, səriştəlilik, bacarıq, yaradıcı düşüncə, öz pedaqoji məharətini daim inkişaf etdirmək istəyi və vərdişi tələb edir.

Müəllim təkcə bilik vermir, o, istiqamət verir, idarə edir, tərbiyəvi keyfiyyətlər aşılır. Buna görə də o, bir tərəfdən öyrədən, tərbiyə edəndir, digər tərəfdən isə bunlar üçün özü bir çox keyfiyyətlərə malik olmalıdır.

Pedaqoji peşənin özünəməxsusluğu təkcə sadalananlarla məhdudlaşmır. Bir sıra xüsusiyyətlər onun mahiyyətindən irəli gəlir ki, onlardan da başlıca olanları bunlardır: **humanistlik və yaradıcılıq.**

1. Pedaqoji peşənin humanist xarakteri. Müasir məktəb müəllimin “hakimi - mütləq” olduğu və avtoritar üsullarla hərəkət etdiyi bir müəssisə deyildir. Müasir məktəb müəllimin bütün pedaqoji məharətinin aşkarlandığı, gənc nəslin həyata hazırlığının formalaşdırıldığı, gələcək cəmiyyətimizin təməlinin qoyulduğu, əsaslarının möhkəmləndirildiyi müqəddəs bir yerdir. Buradakı fəaliyyətin əsas məzmunu humanizm prinsipi üzərində qurulur.

Humanizm, pedaqoji fəaliyyətdə humanistlik pedaqoji peşənin bilavasitə daxili mahiyyəti, məqsədi və məramı ilə bağlıdır. Pedaqoji peşənin bu xarakteri müəllim şəxsiyyətinin əsas parametrlərini, onun necə olduğunu, yaradıcılığının səviyyəsini və fərdiyyətinin əsas mahiyyətini özündə əks etdirir.

Müəllim əməyi özü humanist bir missiyanın həyata keçirilməsi ilə bağlıdır. Müəllim elə bir fəaliyyətlə məşğuldur ki, bu fəaliyyət bilavasitə tərbiyə olunan şəxsiyyətin və bunun nəticəsi kimi cəmiyyətin gələcəyi ilə bağlıdır. Bu isə ümumi bəşəri humanist məqsəddir.

Müəllim bu gün yaşayır, bu gün çalışır. Lakin onun gördüyü işlər gələcəyə yönələn işlərdir. O, bu gün apardığı təlim-tərbiyə işləri ilə öz xalqının milli-mənəvi sərvətlərinin, eləcə də ümumi bəşəri dəyərlərin qoruyucusu kimi çıxış etməklə yanaşı, həm də gələcək cəmiyyətin əsasını qoyur.

Humanizm ilk növbədə bu məqsədin, bu missiyanın özünün daxilində və müəllim ifadəsinin özündə mövcuddur. Müəllim o zaman əsl müəllim kimi uşaqların qəlbinə yol tapır ki, məhz bu keyfiyyət onun biliyi, elmi, öyrətmək həvəsi ilə birləşərək bir vəhdət təşkil etsin. Görkəmli rus yazıçısı və pedaqoqu L.N.Tolstoy bu münasibətlə yazırdı: “Əgər müəllim yalnız işi sevirsə, o yaxşı müəllim olacaqdır. Əgər müəllim şagirdi yalnız bir ata və bir ana kimi sevirsə, o bütün kitabları oxuyan, lakin nə işə, nə də şagirdlərə məhəbbəti olmayan müəllimdən daha yaxşı müəllim olacaqdır. Əgər müəllim sənətinə və şagirdlərə olan məhəbbətini özündə birləşdirirsə, o kamil müəllimdir” (38, 362).

Görkəmli Azərbaycan maarifçi-pedaqoqu F.Köçərlinin: “Müəllim məktəbin canı, camaatın çirağıdır. O, öz peşəsini sevməli, şagirdlərini övladı kimi istəməli, xeyir verən biliklər aşılamaqla əhalinin rəğbət və məhəbbətini qazanmalıdır” – fikri L.N.Tolstoyun müəllim haqqındakı düşüncələri ilə həmahəng səsləşir.

XX əsrin sonlarından pedaqogikada humanist meyllərin güclənməsi, insan amilinin önə çəkilməsi, şəxsiyyətyönümlü təhsil məsələsinə böyük diqqət verilməsi müəllim peşəsinin humanist istiqamətinə daha ciddi yanaşmalara səbəb olmuşdur. Müəllimin (avtoritar üslubunun əksinə olaraq) sinifdə şagirdləri fəal əməkdaşlığa cəlb edə bilməsi, şagirdi obyekt

səviyyəsindən çıxararaq özünə tərəf – müqabil etməsi, fəaliyyətini “subyekt-subyekt” əsasında təşkil etməsi, təlim-tərbiyə işlərində şagird şəsiyyətinə hörmətlə yanaşması kimi məsələlər müəllim fəaliyyətinin humanist istiqamətinə yeni çalarların daxil olması zəruriyyətini daha da artırmışdır. Əbdül və Hikmət Əlizadələr yazırlar: “Məktəbin humanistləşdirilməsi təlim prosesində yeni tipli müəllim – şagird münasibətlərinin bərqərar olmasını nəzərdə tutur. Şagirdin insan ləyaqətinə hörmət etmək, ona etibar və inamla yanaşmaq, bir şəxsiyyət kimi onun, tələbatları və mənafeyi ilə hesablaşmaq – məhz bu keyfiyyətlər müəllimlərin şagirdlərlə münasibət-lərinə nurlu insani çalarlar bəxş edir”(6, 138).

Şagirdlərdə inam və cəsarət formalaşdırmaq lazımdır. Müəllim şagirdlərə inandığını, onları sevdiyini, hər bir şagirdə güvəndiyini özünün sözü, hərəkət və davranışı ilə hiss etdirməli, bildirməlidir. Şagirdlərə elə münasibət göstərilməlidir ki, onlar sadəcə uşaq və şagird deyil, cəmiyyətin fəal və gərəklidir üzvü olduqları inamına gəlsinlər.

Məktəblərin birində haqqında məktəb direktorunun və təlim-tərbiyə işləri üzrə direktor müavininin xeyli müsbət danışdığı bir müəllimənin VI sinifdə dərində iştirak etdikdə şagirdlərin intizamlı olduğu və dərində yüksək fəallıq nümayiş etdirdikləri özünü göstərdi. Müəllimənin çoxlu sayda suallarına hamı cavab verməyə hazır idi. Nə artıq hərəkət var idi, nə yoldaşı ilə söhbət edən, nə də dərə qulaq asmayan. Dərindən sonra şagirdlərdən bu müəlliməni və onun tədris etdiyi fənni sevdiklərini soruşduqda cavab təəccübləndirici oldu:

- Biz onu sevirik? Nə danışırınsınız! Biz ondan qorxuruq! – deyər hamı bir səslə cavab verdilər.

- Necə yəni qorxuruq?

- Çox sadə, - deyər uşaqlar izah etdilər: - nə isə düzgün olmayanda o dəqiqə qışqırır, təhqir edir!

- Valideynlərimizə şikayət edir!

- Onun fənnini əzbərləyirik, - deyər oğlanlardan biri fikrini

gizlətmədən söhbətə yekun vurdu.

Bəs buna səbəb nə idi?

Bunu yaradan səbəblər içərisində çoxluq təşkil edənə məhz müəllimin öz peşəsinin humanist xarakterini nəzərə almaması idi.

Humanizm pedaqoji peşənin təkə xüsusiyyəti deyil, eyni zamanda onun atributlarından biridir. Süni, avtoritar yolla qazınan nüfuzdan fərqli olaraq, öz yetirmələrinə hörmətlə, qayğı ilə yanaşan, onu şəxsiyyət kimi qəbul edən, onları sevən müəllimlərin şagirdlərə məhəbbəti həmişə dərin, şagirdlərin isə onlara inamı möhkəm olur. O müəllim özünü xoşbəxt hesab edə bilər ki, uşaqlar onun dərslərinə həvəslə gəlirlər, ayrıldıqda isə onunla yenidən görüşmək arzusu ilə sabahı gözləyirlər.

Pedaqoji peşədə humanizm heç də müəllim tələbkarlığını inkar etmir və hamıya, hər şeyə güzəşt edilməsi demək deyildir. Əksinə, burada hörmət və tələbkarlığın əl bir sintezi reallaşır ki, şagird şəxsiyyətinin inkişafı üçün real imkanlar yaranır. Belə şəraitdə şagird öyrənməyə, daha çox bilməyə həvəslə və maraqlı olur. Yaradılmış şərait, qarşılıqlı münasibət şagirdlərin gələcək inkişafına yeni-yeni impulslar verir, onlarda stimullar yaradır. Buna görə də “Müəllim – şagird münasibətlərinin humanistləşdirilməsi böyük bir anlama – şagirdin bir şəxsiyyət kimi formalaşmasına, inkişaf etməsinə, özünüaktuallaşdırması üçün şəraitin yaradılmasına xidmət etməlidir” (6, 137).

Şagird şəxsiyyətinə humanist yanaşma mövqeyi həmçinin, pedaqoji ustalığa gedən ən mühüm yollardan biri, bəlkə də birincisidir. Qabaqcıl və novator müəllimlərin təcrübəsi göstərir ki, pedaqoji prosesin əsasında bu varsa pedaqoji ustalığın digər yollarını tapmaq, onun incə çalarlarını öyrənmək, tətbiq etmək bir o qədər çətin olmur. Əgər bu yoxdursa hətta ən kəsərli metodların, yolların tətbiqi belə faydasız olacaqdır. Ən qabaqcıl texnologiyaların tətbiqi də, müəllimin öz üzərində daimi işləməsi də, özünü təkmilləşdirmə marağı da məhz ilk növbədə bundan – humanizmədən, öz peşəsinə və uşaqları sevməsindən irəli gəlir.

Bu gün adları hörmətlə çəkilən İ.H.Pestalossi, L.N.Tolstoy, Y.Korçak, V.A.Suxomlinski, M.T.Sidqi, F.Köçərli, Ü.Hacıbəyov, A.Şaiq və digər klassik pedaqoq və maarifçilərin və bu gün müasirlərimiz olan onlarla, yüzlərlə ustad müəllimlərin həyatı və peşə, sənət uğurları bunu sübut edir.

2. Pedaqoji peşənin yaradıcı xarakteri. Pedaqoji peşənin bu xüsusiyyəti müəllim əməyinin yaradıcı xarakterə malik olduğunu göstərir. Müəllimin pedaqoji fəaliyyətində yaradıcılıq meyillərinin olması bilavasitə onun pedaqoji bacarıqları ilə əlaqədardır. Müəllimin pedaqoji bacarıqları yüksək səviyyədə olduqda, mövcud qayda-qanunlar bu bacarıqlar qarşısında sadə, asan göründükdə müəllimin yaradıcı düşüncəsi özünü göstərir. Bu baxımdan müəllimin pedaqoji bacarıqlarının səviyyəsi yüksək olduqca və ya yüksəldikcə onun yaradıcı imkanları da artır, çoxalır.

Pedaqoji fəaliyyətin bir başlıca məqsədi vardır: dərin elmi biliyə, hərtərəfli dünyagörüşə, yüksək mənəvi keyfiyyətlərə malik vətəndaş – şəxsiyyət formalaşdırmaq. Bu məqsəd hər bir müəllim fəaliyyətinin əsas məramını, məqsədini ifadə edir. Lakin başlıca məsələ, fərqli cəhətə ondan ibarətdir ki, hansı müəllim bu problemə necə yanaşır. Müəllimin yaradıcılıq potensialı, imkanları və bacarıqları da məhz burada özünü göstərir. Kimi mövcud qayda-qanunlarla hərəkət edir, təlimatlar əsasında fəaliyyət göstərir. Kimi özü yeni metodlar əsasında hərəkət etməyə cəhd edir, kimi də özü yeni yollar axtarır, yeniliklər edir, pedaqoji problemlərin optimal yollarını axtarıb tapır. Özünün yolunu, çıxırını tapan belə müəllimlər novator – yenilikçi müəllimlər kimi tanınır və yüksək müvəffəqiyyət qazanırlar. Belə müəllimlər pedaqoji fəaliyyət-lərində tapdanmış yollarla getmir, öz sistemlərini yaradır, özlərinə məxsus yeni yollarla öz fəaliyyətlərini həyata keçirirlər. Onlar mövcud sistemləri təkmilləşdirir, çox halda isə özləri başlanğıc kimi nə isə yeni bir sistem yaradırlar. Keçmiş ittifaqda tanınan Ş.Amonaşvili, V.F.Şatalov, Zahid Şöyübov, Məhər Quliyev kimi belə müəllimlər həm də böyük mək-

təb yaratmışlar. Onlar novatorluğu pedaqoji prosesin çətin, mürəkkəb məsələlərinin həllinə kömək etməklə yanaşı, həm də belə bir həqiqəti sübut etmişdir ki, müəllim əməyi heç də şablon qayda-qanunlara riayət etməklə məhdudlaşmır. Burada yaradıcı düşüncə, məqsədə nail olmaq üçün daha optimal metodlar və yollar axtarışında olmaq, çətinliklərdən qorxmamaq, bu peşəyə ürəyinin hərərətini vermək lazımdır.

Bir çox yenilikçi – novator müəllimlərin iş təcrübəsi onu göstərir ki, bu müəllimlər əslində pedaqoji prosesdə “inqilablar” etmirlər. Onlar sadəcə olaraq (hərçənd ki, bunlar heç də sadə məsələlər deyildir) pedaqoji fəaliyyətdə daha orijinal metodlar axtarıb tapır, yeni – intensiv metodlarla elə əlverişli nəticələrə nail olurlar ki, bunlar da pedaqoji prosesi təkmilləşdirir, daha yüksək nəticələr əldə etməyə səbəb olur.

Bəs konkret olaraq kimləri yaradıcı müəllimlər hesab etmək olar? – sualına pedaqoji ədəbiyyatlarda birmənalı cavab tapmaq çətinidir. Bəziləri bunu pedaqoji vəzifələrin həllini qeyri-standart yollarla həyata keçirməklə, bəziləri müəllimin pedaqoji fəaliyyətindəki özünəməxsusluqlarla, bir qismi isə situativ məsələlərin həllində özünü büruzə verən kommunikativ bacarıqlarla əlaqələndirməklə yaradıcı müəllimin malik olduğu xüsusiyyətləri konkretləşdirməyə çalışırlar. Əslində isə pedaqoji peşənin yaradıcı xarakteri çoxsahəli bir prosesdir. Müəllim öz üzərində daima çalışdıqca, öz pedaqoji-psixoloji səviyyəsini dərinləşdirdikcə, ixtisas biliyini artırdıqca onu yaradıcılığa, uğura aparan yollar da aydınlaşır. Onda pedaqoqların yaradıcı müəllimlərə şamil etdikləri təşəbbüskarlıq, müstəqillik, yaradıcı təfəkkür, ətaləti dəf etmə bacarığı, yenini dərk etmə hissi və buna can atması, məqsədyönlülük, assosasiyalar genişliyi, müşahidəçilik və inkişaf etmiş peşəkarlıq yaddaşı kimi keyfiyyətlərin formalaşması imkanları da genişlənir. Yaradıcı müəllim özündən əvvəl və özünün qazandığı nailiyyətlərlə kifayətlənmir, daim yeniliyə can atır, yenilik axtarır. Bəzən bu yeniliklər ilk baxışdan müsbət qarşılanmasa da, nəticəsi üzə çıxdıqdan sonra təkzibedilməz

olur.

Lakin, öz işinin ustası olan, yaxşı müəllim kimi tanınan müəllimlərin heç də hamısı yaradıcı müəllimlər olmurlar. Öz işini yüksək səviyyədə həyata keçirən yaxşı müəllimlərdən fərqli olaraq, yaradıcı müəllimlər yenilikçidirlər, pedaqoji prosesə özlərinin fərdiliklərini, fərdi üslublarını gətirənlərdirlər.

Pedaqoji peşənin hər iki xüsusiyyəti onun peşələr sisteminə tutduğu yerdə özünəməxsusluğunu, bu peşənin daxil olduğu qrupda isə özünün xüsusi bir qrup təşkil etdiyini göstərir.

Nəticə olaraq deyə bilərik ki, pedaqoji peşənin özünəməxsus bir sıra xüsusiyyətləri içərisində humanistlik və yaradıcılıq xüsusi yer tutur. Humanist xarakter bu peşənin ümumbəşəri bir missiya ilə bağlı olmasından və bilavasitə onun daxili mahiyyətində humanizmin olmasından irəli gəlir. Yaradıcı xarakteri isə müəllim əməyində yaradıcılıq meyillərinin olması pedaqoji peşənin yaradıcı bir peşə olması və pedaqoji ustalıqda bunun mühüm şərt olması zərurətindən irəli gəlir.

1.5. Yaddaş məktəbindən təfəkkür məktəbinə

Dərs haqqında çox deyilmiş, çox yazılmışdır. Onun əlamətləri, xüsusiyyətləri, tipləri, quruluşu və s. haqqında pedaqoji tədqiqatlarda, dərsliklər və dərs vəsaitlərində kifayət qədər məlumatlar, bilgilər vardır. Lakin nə qədər ki, öyrətmə və öyrənmə prosesi var, nə qədər ki, dərs məktəblərimizdə təlim və tərbiyənin əsas təşkil forması olaraq qalır bu sahədə yeni biliklərə də ehtiyac var və yenə də olacaqdır.

Dərs necə olmalıdır, dərsin müasir dərs olması üçün nələrini bilmək, nələrini etmək lazımdır? “Müasir dərs” hansı parametrlərlə səciyyələnir, onun qarşısında hansı tələblər durur? “Ənənəvi dərs”in nöqsanları nədən ibarətdir? Necə etmək lazımdır ki, keçilən dərslər yaxşı dərslər olsun, şagirdlərin marağını, tələbatlarını təmin edə bilsin? və s. kimi suallar həmişə olmuş və bu gün

də qalmaqdadır. Təbii ki, gələcəkdə də bu tipli suallar olacaqdır.

Didaktiklər zaman-zaman bu suallara ətraflı cavab vermişlər. Bir çox görkəmli rus pedaqoqları M.A.Danilov, B.P.Yesipov, İ.T.Oqorodnikov, Q.İ.Şukina, İ.Y.Lerner, M.N.Skatkin, Y.K.Babanski, İ.P.Podlasıy, həmçinin M.M.Mehdizadə, M.Ə.Muradxanov, Ə.Ş.Həşimov, N.M.Kazımov, B.A.Əhmədov, Ə.X.Paşayev, B.Y.Bəşirov, B.A.Abdullayev, A.O.Mehrabov, M.İsmixanov və digər bir sıra Azərbaycan pedaqoqları bu sahədə müəllimlərimiz, məktəbimiz və pedaqoji nəzəriyyə üçün vacib, aktualıq kəsb edən tədqiqatlar aparmış, dəyərli fikirlər söyləmişlər. Belə tədqiqatlar bu gün də davam etdirilir. Lakin pedaqoji nəzəriyyə, məktəb təcrübəsi zənginləşdikcə yeni – yeni fikirlər, mübahisəli məqamlar meydana çıxır ki, bu da təbiidir. **“Yaddaşdan təfəkkürə, hafizə məktəbindən təfəkkür məktəbinə!”** keçid – devizinin formalaşması da belə məqamlardan biri kimi aktualıq kəsb edir. Şagirdyönümlü, nəticəyönümlü təlim praktikasına diqqətin artırılması müasir dövrün əsas tələblərindən birinə çevrilir. Aparılan nəzəri tədqiqatlar və məktəb təcrübəsi bu prosesin reallaşdırılmasında **interaktiv təlim metodlarından** istifadə edilməsinə xüsusi önəm verir. Hazırda pedaqoji nəzəriyyədə – dərslük və dərs vəsaitlərində epizodik halda əks olunan, lakin pedaqoji praktikada, yəni məktəb təcrübəsində daha geniş vüsət alan interaktiv təlim metodları özünün bir çox üstünlükləri - xüsusən praktik müəllimlər tərəfindən daha çox dəyərləndirilir. Elə bunun nəticəsidir ki, bu sahədə məktəb praktikası pedaqoji nəzəriyyədən daha çox irəli getmişdir. Etiraf edək ki, ümumtəhsil məktəb müəllimlərinin əksəriyyəti bu sahədə bir çox ali məktəb müəllimlərindən daha səriştəli bacarıqlara malikdir.

Son illər məktəblərimizdə interaktiv təlim metodları ilə aparılan dərslər həm müəllimlər, həm də şagirdlər tərəfindən maraqla qarşılanır. Müşahidə etdiyimiz dərslər də bunu deməyə imkan verir ki, hətta zəif şagirdlər belə bu tipli dərslərdə fəallıq göstərirlər. Öyrənənlər qarşıya qoyulan tədqiqat sualına cavab

axtarmaqda böyük marağ göstərir, kollektiv işləyir, problemi əvvəldən axıradək izləyirlər. Burada hafizədən, yaddaşdan daha çox təfəkkür müstəqilliyi özünü göstərir. Problemin həlli yolları axtarılır, keçmiş biliklər də (hafizə) xatırlanır, müstəqillik də inkişaf edir. Müəllimin bələdçiliyi ilə şagirdlər axtarışda olur, fikirləşir, müqayisə edir, təhlillər aparır, nəticə çıxarırlar. Bütün bunlar məhz təfəkkürə, inkişafa yol açır.

Lakin burada məsələnin başqa bir tərəfi özünü göstərir ki, bu da bəzən pedaqoqlar və müəllimlər tərəfindən narazılıqla qarşılır. Bu, fəal təlim metodları ilə keçilən dərslərin həddən artıq dəyərləndirilməsi, 400 ildən artıq müddətdə məktəblərdə tətbiq olunan, milyonlarla insanların savadlanmasında, hətta dahi şəxsiyyətlərin yetişməsində mühüm rol oynayan və bu gün “ənənəvi” adlandırılan dərslərin bir növ şübhə altına alınması, xeyli nöqsanlardan ibarət dərslər kimi izah edilməsi, bütün dərslərin fəal təlim metodları ilə tədris olunmasının vacibliyi, indiyədək mövcud olan dərslərinin təfəkkürü yox, ancaq yaddaş və hafizəni inkişaf etdirilməsi iddialar ənənəvi təlimin üzərinə kölgə salır. Belə fikirlər “ənənəvi” deyilən dərslər haqqında aşağıdakı bəzi mülahizələri söyləməyə ehtiyac yaradır.

Bu günə kimi məktəblərimizdə keçilən dərslər mövcud olduğu əsrlər, illər ərzində dövrü olaraq dəyişikliklərə məruz qalmış, müəyyən vaxtlarda islahatlar nəticəsində yenilənmiş, tədrisə yeni–yeni metodlar gətirilmiş, müxtəlif yeniliklər olunmuşdur. Bu da onu göstərir ki, indiyə kimi mövcud olan dərslərə ənənəvi deyilməsi heç də düzgün olmazdı. Düzdür, məktəblərimizdə əksər müəllimlərin istifadə etdikləri və bu gün də dəyərləndirdikləri dərslərdə müəyyən çatışmazlıqlar vardır və bunu inkar etmək olmaz. Mütəxəssislərin haqlı olaraq qeyd etdikləri kimi, bu dərslərdə adətən şagirdə obyekt kimi yanaşılmış, müəllim dərsi şərh və izah etmiş, sonra isə “verdiklərini geri almağa” çalışmışdır. Ən yaxşı dərslər müəllimin yeni materialı yaxşı, hərtərəfli və dərindən izah etdiyi, dinləyicilərə həddindən çox məlumat verildiyi, şagirdlərin isə şərhə diqqətlə qulaq asdığı, verilən-

lərə sözsüz əməl etdiyi, hamısının və ya əksəriyyətinin ev tapşırıqlarına hazır gəldikləri dərs hesab edilmişdir. Pedaqoji prosesdə adətən müəllim subyekt, şagirdlər isə obyekt funksiyasını yerinə yetirmişlər. Müəllim öyrədib, şagirdlər öyrənib cavab veriblər. Avtoritar münasibət, avtoritar idarəçilik üslubu bu dərslərin xarakterik cəhəti olmuşdur. Lakin etiraf etmək lazımdır ki, burada da tamlıq, bütövlük olmuşdur. Ancaq bunlar daha çox resursların, əyani vəsaitlərin, əlavə materialların, əlavə vaxtın və s. hesabına olmuşdur. Həmçinin, bu tipli dərslərdə istedadlı şagirdlərin fərqləndirilməsində də düzgün olmayan metodlardan istifadə edilmiş, bütün sınıfa orta şagird mövqeyindən yanaşılmış, bunun da nəticəsində xüsusi istedadla malik olan şagird olsa-olsa orta məktəbi “əla” qiymətlərlə başa vurmuşdur.

Lakin ötən yüzillikdə istər xarici ölkələrdə, istərsə də bizim ölkəmizdə dərslərin təkmilləşdirilməsi istiqamətində xeyli işlər aparılmış və müxtəlif təlim konsepsiyaları şəraitində sinif-dərs formasının təkmilləşdirilməsi sahəsində xeyli müsbət nəticələr əldə edilmişdir ki, bunu da inkar etmək olmaz. XVIII əsrin sonunda Hindistanda tətbiq olunan *Bell-Lankaster* təlim sistemi, XIX əsrin sonunda ABŞ-da meydana gələn təlimin *batav* sistemi, Qərbi Avropada *Manheyim* sistemi, Y.Zikkinker tərəfindən irəli sürülən dərs yükünün və təlim metodlarının uşaqların real imkanları və qabiliyyətlərinə müvafiq olaraq 4 tipdə siniflərin təşkil edilməsi sistemi, 1905-ci ildə ABŞ-n Dalton şəhərində müəllimə Yelena Parkherst tərəfindən ilk dəfə fərdiləşdirilmiş təlim sistemi olan və bəzən laboratoriya sistemi adlandırılan, o zaman SSRİ-də *laboratoriya-briqada* təlim sisteminin yaranmasını şərtləndirən *Dalton-plan* sistemi, ilk dəfə Amerika məktəblərində təşəkkül tapan və müəllifi U.Kilpatrik olan, 1920-ci illərdən SSRİ məktəblərində tətbiq olunan təlimin *layihələri sistemi*, 1960-cı illərdə amerikalı pedaqogika professoru L.Trampın adı ilə adlanan *Tramp planı* sistemləri belə formalar kimi meydana gəlmiş və müəyyən dövrdən sonra öz missiyalarını başa vurmuşlar. Göründüyü kimi, bir sıra

ölkələrdə yeni təlim formaları meydana gəlsə də, təlimin yeni yaranan digər təşkili formalarından heç biri dərs qədər uzunömürlü olmamışdır. Lakin dərs həmişə diqqəti cəlb etmiş və onun təkmilləşdirilməsi sahəsində böyük işlər görülmüşdür.

Keçən əsrin 60-cı illərindən SSRİ-də, o cümlədən, bizim respublikamızda inkişafetdirici təlim, problemlə təlim, proqramlaşdırılmış təlim, qarşılıqlı təlim texnologiyası, didaktik vahidin böyüdülməsi və s. kimi konsepsiyaların meydana gəlməsi məhz dərsin təkmilləşdirilməsi istiqamətində yeni tədqiqatlara yol açmış və dərsin məzmun və metodlarının yeniləşdirilməsində xeyli müsbət təcrübələr əldə edilmişdir.

İnkişafetdirici təlim texnologiyaları (L.S.Vıqotski, L.V.Zankov, D.B.Elkonin, V.V.Davidov, N.Kazımov, B.Əhmədov, Ə.Əlizadə və b.) təlimin şagirdlərin gücüçatan çətinlik səviyyəsində qurulması və inkişafı öz ardınca aparması ideyasını, *proqramlaşdırılmış təlim texnologiyaları* (P.Y.Qalpern, L.E.Lında, A.M.Matyuşkin, N.F.Talızina və b.) proqramlaşdırılmış dərslik, EHM kimi xüsusi vasitələrin köməyi ilə əvvəlcədən işlənmiş proqram üzrə müstəqil fərdi təlimi, *problemlə təlim texnologiyası* (T.V.Kudryavtsev, A.M.Matyuşkin, M.İ.Mahmutov, V.Okon, M.M.Mehdizadə, B.A.Əhmədov) dərs problemlərinin həlli üzrə şagirdlərin müəllimin rəhbərliyi altında müstəqil axtarış fəaliyyətinin təşkilini, *qarşılıqlı təlim texnologiyası* (P.Blonski, V.F.Şatalov, A.Tubelski) dərslərin bloklara birləşməsini, gün, həftə ərzində paralel öyrənilən tədris fənlərinin sayının azaldılmasını, *didaktik vahidin böyüdülməsi texnologiyası* qarşılıqlı təlim texnologiyası kimi yaxın fənlərin bir blokda birləşdirilməsini və fənlərin sayının azaldılmasını nəzərdə tutduğundan bunların hamısında şagird fəallığı, onların təfəkkürünün inkişaf etdirilməsi önə çəkilirdi. Şəxsiyyətyönümlü təlim və fəal təlim konsepsiyaları və texnologiyaları da bunlar kimi.

Şəxsiyyətyönümlü təlim texnologiyaları təlim prosesinin məhz şagird yönümlü təşkil edilməsini, təlimin məzmununu şagird şəxsiyyətinin formalaşdırılmasına istiqamətləndirilməsini,

yəni, şagirdlərə təkcə dərslərin məzmununu mənimsətməklə kifayətlənməməsini, onlarda bir sıra mənəvi keyfiyyətlərin formalaşdırılmasına nail olmağı nəzərdə tutur.

Fəal təlim texnologiyaları (Z.Veysova və b.) təlim prosesində şagirdlərin hafizəsinə deyil, təfəkkürünə əsaslanmağı, yəni öyrənlərin təfəkkürünün inkişaf etdirilməsini bir vəzifə kimi qarşıya qoyur.

Bu icmaldan sonra belə bir suala cavab axtarmalı oluruq: məgər evrestik müsahibə zamanı şagirdlərin təfəkkürü inkişaf etdirilmirdimi? Yaxud, problemlə təlim şagirdin təfəkkürünə əsaslanmırdımı? Və ya təlimin başlıca funksiyalarından biri olan *tərbiyədici* funksiyanın reallaşdırılması, yaxud, *təhsilin humanistləşdirilmə* texnologiyası təlim prosesində şəxsiyyətyönümlüyünün təmin edilməsinə yönəldilmirdimi?

Ənənəvi adlandırdığımız dərslərdə bu gün tələb olunan səviyyədə olmasa da bunların elementləri olmuşdur və vardır. Hələ vaxtilə sinif dərslərinin elmi, pedaqoji və metodik əsaslarını işləyən Y.A.Komenski 1632–ci ildə yazdığı “Çex didaktikası”, 1657–ci ildə daha da təkmilləşdirərək çap etdirdiyi və bu gün də öz əhəmiyyətini saxlayan “Böyük didaktika” əsərində (11) dönə–dönə əvvəlcə ağılın inkişaf etdirilməsini, sonra isə alınmış biliklərin hafizədə möhkəmləndirilməsini, hər şeyin düşüncə, hafizə və dil arasında mütənasib bölünməsinə tövsiyə edirdi. O həmçinin öyrənlərin az öyrətməsi, öyrənlərin çox öyrənməsi üsullarının axtarılıb tapılmasını zəruri hesab etmişdir. Bütün bunlar məhz təfəkkürün fəaliyyətinə əsaslanan təlim deyilmi?

Göründüyü kimi, dərslər heç vaxt öz “yerində saymamış” müxtəlif vaxtlarda onun təkmilləşdirilməsi sahəsində xeyli işlər görülmüşdür. Yəni ənənəvi olaraq bir metodun və ya bir formanın üzərində dayanılmamışdır. Göstərilən yeni texnologiyaların hamısında şagirdlərin fəallaşdırılması, onların məhsuldar fəaliyyətlə təmin olunması, sinifdə “əlində qələm, başında fikir olma-yan” şagirdlərin olmaması bu axtarışların əsas xəttini təşkil

etmişdir. Bu baxımdan bizəvvəlki konsepsiyalarda şagirdlərin təfəkkürünün işlədilməsi imkanlarının olmadığına “yox” deyə bilmərik.

Təlim həmişə fəallığa əsaslanmışdır. O, qeyri-fəal ola bilməz. Əgər dərstdə sual-cavab, axtarış-tapma, düşünmək, fikirləşmək, fəaliyyətə qoşulma, nəticə çıxarma varsa, deməli fəallıq da vardır. Bunlar yoxdursa onu heç təlim adlandırmaq düzgün deyildir.

Təlim prosesdir və bu proses məhz müəllim və şagirdlərin fəallığına əsaslanır. Tərəflərdən heç olmazsa birinin fəallığı yoxdursa burada təlimdən söhbət gedə bilməz. Buna görə də “fəal təlim” istilahında olan “interaktivlik”, yəni daxili fəallıq “ənənəvi” adlandırdığımız dərslərdə də vardır.

Dərstdə şagirdlərin təfəkkürünün fəallığına nail olmaq həmişə əsas məqsəd olmuşdur və bu gün də başlıca məqsəd olaraq qalır. İnteraktiv təlimə üstünlük verənlərin əsas kimi dəyərləndirdikləri daxili fəallığa nail olmaq, yəni öyrənənlərin **təfəkkürünün inkişaf etdirilməsi** tələbi həmişə olmuş və yəqin ki, həmişə də olacaqdır. Lakin “ənənəvi” adlandırdığımız dərslərdə “quru didaktikizm”, elmiliyə daha çox diqqət ayrılması, motivasiyanın yaradılmaması, frontallıq, emosionallığın zəifliyi, tədqiqatçılığa, fikir müstəqilliyinə yer verilməməsi kimi faktorlar bu tələbin bu günkü müstəvidə reallaşmasına imkan verməmişdir.

İnteraktiv təlim metodlarından istifadə probleminin hazırda gündəmə gətirilməsi təfəkkürün inkişaf etdirilməsi probleminə bir növ təkan verdi ki, bunu da alqışlamaq lazımdır. Fikrimizcə burada əsas məsələ bu problemin çalarlarının ənənəvi dərslərdə də olması deyil, hazırda təlim prosesində buna müəllimlərin hansı səviyyədə nail ola bildiklərindən ibarətdir. Bunun üzərində dayanmağı lazım bilirik.

Təlim və tərbiyənin əsas təşkili forması olan **dərs** məktəbin bütün fəaliyyətinin mərkəzində dayanır. O, bütün pedaqoji prosesi zəncir kimi bir-birinə bağlayaraq müəllimin yaradıcılığının başlıca aləti kimi özünü göstərir. Müəllimin bütün biliyi,

bacarığı, qabiliyyəti, yaradıcı fəaliyyəti məhz dərslərin prosesində reallaşır və özünü göstərir. Görkəmli didaktik M.N.Skatkinin dediyi kimi: “Günəş bir damla suda əks olunduğu kimi, bütün təlim-tərbiyə prosesi də dərslə öz əksini tapmalıdır”.

Hər bir dərslə özünün məzmunu, məqsədi və xarakteri ilə şagird şəxsiyyətinin formalaşmasında müəyyən yer tutur. Dərslə öyrədir, tərbiyə edir, inkişaf etdirir.

Müasir, yeni dövrün tələblərinə cavab verən dərslə müstəqil və məsuliyyətli bir iş kimi müəllimin pedaqoji ustalığına əsaslanır. Pedaqoji ustalığa gedən yol isə olduqca gərgin iş, yeni pedaqoji təfəkkür, yeniliyə meyl etmə, təlim prosesinə novatorcasına yanaşma tərzi tələb edir. “**Pedaqoji innovasiya**” adı ilə pedaqogikaya daxil olan yeniliklər pedaqoji prosesin gedişini və nəticəsini yaxşılaşdırmaq, keyfiyyətini yüksəltmək məqsədilə həyata keçirilən yenilik kimi məktəbin və müəllimlərin qarşısında durur.

Şagirdləri daha çox informasiyalarla tanış etməyə, lazım olmayan, ikinci dərəcəli materiallarla yükləməyə məcbur edən təlimdən fərqli olaraq, onların mücərrəd təfəkkürünü, mühakimə qabiliyyətini, düşüncəsini inkişaf etdirən, məntiqi, yaradıcı və tənqidi təfəkkürünün bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqələndirilməsinə yönəldilən təlim müəllimlərin ustalığı səviyyəsinin yüksəldilməsinə geniş imkanlar yaradır. Öyrənməklə yanaşı tədqiqatçılıq, düşünmək, axtarmaq, tapmaq imkanlarının genişləndirilməsinə yönəldilən belə fəaliyyətlə məşğul olmaq müəllimi əsl novator müəllimə çevirir. Buna görə də əsas diqqət müasir dövrün tələblərinin nələrdən ibarət olmasına yönəldilməli, dərslənin məzmun və xarakterinin təkmilləşdirilməsinə verilməlidir.

Pedaqoji proses və onun əsas xəttini təşkil edən dərslə dinamik, tam və bütöv bir prosesdir. Bu prosesin dinamikliyini və tamlığını təmin edən başlıca asılılıq iştirakçılar arasındakı qarşılıqlı münasibətlərdir. Bir vəziyyətdən digərinə, bir mərhələdən digərinə – daha yüksək mərhələyə keçid məhz bu əlaqə və münasibətlər, yəni əməkdaşlıq əsasında baş verir.

Təhsilimizdə gedən islahatlar, dünya təhsil sistemindən bəhrələnmək və ona inteqrasiya etmək dərsin təkmilləşdirilməsi probleminə daha səmərəli, yüksək nəticələrə səbəb ola biləcək yanaşmalar tələb edir. Bunun əsasında da yaddaşdan təfəkkürə keçmək, hafizədən çox, təfəkkürü inkişaf etdirmək durur. Müasir dövr, müasir dərslər tamamilə yeni tələblər irəli sürür:

1. “Müəllim–şagird” əməkdaşlığından “**şagird–müəllim**” əməkdaşlığına keçmək.

2. “Subyekt–obyekt” əməkdaşlığından “**subyekt–subyekt**” əməkdaşlığına keçmək.

3. Dərslə şagirdlərin **fəallığına** maksimum səviyyədə nail olmaq.

4. Pedaqoji prosesi şagirdyönümlü, əməkdaşlıq və inkişafı qabaqlama prinsipləri əsasında qurmaq.

Bu məsələ pedaqoji prosədə müəllimin rolunu azaltmaq yox, əksinə, şagirdləri bu prosesin əsl iştirakçısına çevirmək məqsədi güddüyündən hətta “**şagird–şagird**” əməkdaşlığı da xüsusi önəm kəsb edir. Aydın məsələdir ki, öyrədici fəaliyyət şagirdə, onun öyrənməsinə, təlim materialını dərindən mənimsəməsinə yönəldildiyindən bu əməkdaşlıq şagirdləri pedaqoji prosesin tərəf müqabili kimi fəallaşdırmağa xidmət edir. Pedaqoji prosesin şagirdlərin fəal fəaliyyəti, onların bilavasitə müəllimlə qarşılıqlı, birgə fəaliyyəti nəticəsində baş verməsi dərslərin səmərə və keyfiyyətini, yaddaqlamanın uzunmüddətli olmasını, pedaqoji prosesin məhsuldarlığını artırır.

Pedaqoji əməkdaşlıq yüksək olan dərslər maraqlı və məzmunlu olmaqla yanaşı, bir növ şagirdləri maqnit kimi özünə çəkir. Belə dərslərə şagirdlər həvəslə gəlir, dərslə dialoq, sərbəst düşüncə, həm sağlam psixoloji mühit, həm də valeoloji istiqamətdə sağlam şərait yaranır. Şagirdlər vaxtın necə keçdiyini hiss etmir, dərslə darıxmır və onun tez qurtaracağına tələsmirlər.

Pedaqoji prosesin əməkdaşlıq əsasında təşkili zamanı müəllim monoloji nitqindən dialoji təlim formasına keçməklə şagirdlərin dərslər zamanı fəallığını təmin etmiş olur. Şagirdlər

qarşılıqlı kömək, sağlam rəqabət şəraitinə düşürlər ki, bu da onların arasında “bilik mübadiləsinə” geniş imkanlar açır. Müəllim onların məntiqi, tənqidi və yaradıcı təfəkkürlərinin “işləməsinə” nail olur. Onların təfəkkürü, nitqi, təxəyyülü, diqqət və hafizələri kompleks halda inkişaf edir. Belə dərslərdə şagirdlərə böyük hörmət və etimad göstərilir, təlim prosesi yüksək hörmət və tələbkarlıq əsasında həyata keçirilir. Şagirdlər nəyi isə öyrəndiklərini dərk edirlər. Nəticədə şagirdlərin müəllimlərinə qarşı hörmət və məhəbbəti artır, onların tələb və göstərişləri şagirdlər tərəfindən sözsüz yerinə yetirilir və təlim prosesi yüksək müvəffəqiyyətlə nəticələnir. Elə bir qapalı dövrə yaranır ki, burada öyrədənə öyrənenlər arasında qarşılıqlı hörmət, öyrənməyə və öyrətməyə stimullar, motivlər formalaşır. Müəllim bələdçi, fasilitator, şagirdlər isə axtaran, tapan, tədqiqat aparan, informasiya mübadiləsi, ümumiləşdirmə edən və nəticə çıxaran, özünün və yoldaşlarının bilik və bacarıqlarını qiymətləndirməyibacaran rollarında fəaliyyət göstərirlər. Bütün bunlar təlim prosesində müəllim və şagirdlərin qarşılıqlı əlaqəsinə, dərs prosesinin “subyekt–subyekt” münasibətlərində təşkilinə, pedaqoji əməkdaşlığın kommunikativ müstəvidə reallaşmasına səbəb olur. Bu da dərstdə “müəllim – şagird”, “şagird – şagird” və “şagird – müəllim” münasibətlərinin emosional çalarlarını artırır, təlim motivlərini dərinləşdirir, şagirdlərin özünəinamını gücləndirir, nəticənin səmərəli və daha məhsuldar, təlim prosesinin nəticəyönümlü olmasını təmin edir.

İnteraktiv təlim metodlarının tətbiqi sinifdə tək-cə fəal təlim mühitinin yaradılması və şagirdləri fəallaşdırmaqla məhdudlaşmır. Bu metodlardan istifadə həm də şəxsiyyət üçün zəruri olan digər bir sıra keyfiyyətlərin yaranmasına səbəb olur:

- təlim prosesinə marağı gücləndirir;
- təhlil etmə, qiymətləndirmə və münasibət bildirmə bacarıqları formalaşdırır;
- müstəqillik və sərbəst düşüncə tərzi aşılayır;

- dinləmək, başqalarının fikrinə hörmətlə yanaşmaq keyfiyyəti formalaşdırır;

- digər yoldaşlarının fikirlərinə münasibət bildirmək və hörmətlə yanaşmaq, fikrini sərbəst ifadə edə bilmək vərdişləri yaradır;

- yaradıcı, məntiqi və tənqidi təfəkkürü inkişaf etdirir;

- özünüqiymətləndirmə bacarıqları aşılayır;

- irəli sürdüyü fikri əsaslandırmaq, sübut etmək və müdafiə edə bilmək bacarıqlarına yol açır;

- yoldaşları və müəllimlə əməkdaşlıq edə bilmə bacarıqları formalaşdırır;

- özünüidarə edə bilmək, hadisə və proseslərə ədalətli, obyektiv yanaşa bilmək keyfiyyətləri aşılayır;

- yaradıcı, sərbəst düşünə bilmə və qərar vermə bacarıqları yaradır;

- sinifdə normal, stimullaşdırıcı psixoloji mühitin yaranmasına səbəb olur;

- şagirdlərdə düşünmə, təhlil etmə, biliyi müstəqil əldə etmə, biliyi bacarığa çevirə bilmə qabiliyyətləri formalaşdırır və s.

İnteraktiv təlim metodlarından istifadə şagirdləri pedaqoji prosesin tərəfmüqabilinə çevirir və şagirdlər bu zaman pedaqoji prosesin tərəfdaşı, aparıcısı rolunda çıxış edirlər. Lakin bütün bunlar müəllimin aparıcı rolunu inkar etmir və azaltmır. Hansı metodlar tətbiq edilməsindən asılı olmayaraq müəllim tədris prosesinin əsas, aparıcı qüvvəsi, sükançısıdır. Dərsin, təlim prosesinin rejisoru da, aktyoru da müəllimdir. Dərsin müvəffəqiyyəti də, müvəffəqiyyətsizliyi də məhz **müəllimdən**, onun yeni pedaqoji təfəkkürə nə dərəcədə malik olmasından, motivlərindən, bacarığından, işə yaradıcı münasibətindən, pedaqoji ustalığından asılıdır. Metodlar nə qədər müfəssəl olsa da, nə qədər hərtərəfli göstərişlər və standart nümunələr verilsə də əsas sima müəllimdir. Dərs müəllimin yaradıcılığı, onun bilik, bacarıq və qabiliyyətlərinin təzahür formasıdır. Buna görə də biz fəallığı təkcə metodlarda deyil, müəllimlərin fəaliyyətində axtarsaq bəl-

kə də daha düzgün hərəkət etmiş olarıq. Bunun üçün ilk növbədə müəllim hazırlığına diqqəti artırılmalı, məktəblərin yeni pedaqoji təfəkkürlə silahlanmış müəllimlərlə təminatı gücləndirilməli, məktəb müəllimlərinin peşəkarlıq və səriştəlilik qabiliyyətlərinin artırılmasına mənəvi və maddi stimulların verilməsinə nail olunmalıdır.

II fəsil. Müəllimin pedaqoji peşə mədəniyyətinin formalaşması

2.1. Müəllimin pedaqoji peşə mədəniyyətinin mahiyyəti və məzmunu

Müəllimin peşə səriştəliliyinə və peşəkarlığına malik olmasının əsas atributlarından biri onun peşə mədəniyyətinə yiyələnməsidir. Pedaqoji peşə mədəniyyəti müəllimin ümumi mədəniyyətinin tərkib hissəsi olub, onun şəxsi keyfiyyətlərini, nüfuzunu, peşəkarlığını, pedaqoji ustalığını və s. özündə birləşdirən keyfiyyətlərin məcmusundan ibarətdir. Ümumi mədəniyyət olmadan peşə mədəniyyəti mümkün olmadığı kimi, peşə mədəniyyətinin də olmaması ümumi mədəniyyətdə müəyyən boşluqların nəticəsi kimi meydana çıxır.

Hər bir peşənin daxil olduğu peşə qrupları, əmək obyektinə və əmək predmetinə, onların özünəməxsus spesifik xüsusiyyətləri olduğundan peşə mədəniyyəti bu peşələrin reallaşması şəraitində özünü göstərə bilər. Peşənin qarşısında duran vəzifələr həm də həmin peşənin mədəniyyətini özündə ehtiva etdirir. Başqa sözlə desək, peşə mədəniyyəti müəyyən bir peşənin və ya peşə qru-

punun qarşısında duran əsas vəzifələrin yüksək səviyyədə yerinə yetirilməsi kimi özünü göstərir. Peşə sahibi, ixtisasçı öz üzərinə düşən peşə vəzifələrini peşəkarlıqla, ləyaqətlə və vicdanla yerinə yetirirsə, icra etdiyi işin məsuliyyətini və bu işdə həm də özünü təcəssüm etdirdiyini dərk edərək işinə yanaşsabu, peşə mədəniyyətinin yüksək səviyyədə olduğunu göstərir.

Müəllimin pedaqoji peşə mədəniyyəti onun peşəkar keyfiyyətləri sırasında mühüm yer tutur. Müəllimin didaktik, təşkilatçılıq, kommunikativ, konstruktiv, perseptiv, suqquestiv və digər bacarıq və qabiliyyətləri kimi, onun pedaqoji peşə mədəniyyəti də peşəkarlıq, səriştəlilik və pedaqoji ustalıq sferasında xüsusi rola malikdir.

Müəllimin pedaqoji peşə mədəniyyəti humanizmə əsaslanan, humanist münasibətlərdən qaynaqlanan bir mədəniyyətdir. Müəllimin uşaqlara humanist münasibəti, onların gələcəyinə ümidlə baxması, gələcək cəmiyyətin məhz onların əli ilə qurulacağını dərinləndirən amillər kimi əhəmiyyətlidir, təsirlidir. Bu baxımdan müəllimin pedaqoji peşə mədəniyyəti həm də onun bir vətəndaş kimi Vətən, xalq, millət qarşısında öz borcunu və vəzifəsini ləyaqətlə yerinə yetirməli olduğuna inamlı olması və onu yerinə yetirməsidir.

Müəllim peşəkarlığının əsas komponentlərindən biri kimi pedaqoji peşə mədəniyyəti müəllimin yeniliklərə can atması, onları öyrənməsi, öz işinə və fəaliyyətinə yaradıcılıqla yanaşması ilə sıx bağlı olan bir keyfiyyətdir. Bundan məhrum olan tərbiyəçi və müəllimin pedaqoji prosesdə uğur qazana bilməsi çətinidir. Çünki, son illər təhsilimizdə baş verən yeniliklər, sürətli inkişaf tendensiyaları, dünyanın qabaqcıl ölkələrinin yaxşı təcrübəsinin pedaqoji prosesə gətirilməsi müəllimin bu yeniliklərlə ayaqlaşma bilməsini sürətləndirir. Hazırda müəllimdən öz fənnini təkcə yaxşı bilib - öyrətmək deyil, həm də pedaqoji prosesə yaradıcılıqla yanaşmaq, novator olmaq, yeniliklərlə işləyə bilmək, təhsilalanların tərbiyyəsini inkişaf etdirmək, onları bir şəxsiyyət

kimi formallaşdırma bilmək və s. tələb olunur. Müəllim uşaqları təkcə biliklərlə silahlandırmaq deyil, həm də onları bacarıqlara yiyələndirməli və inkişaf etdirməlidir.

Kütləvi informasiya vasitələrinin sürətlə artması, sürətli informasiya texnologiyalarının həyat və məişətimizə geniş daxil olması, məktəblilərin maraq dairəsinin qlobal xarakter alması və s. məsələlər bu prosesə müəyyən müsbət çalarlar gətirsə də, onun şagirdlərin təlim marağının digər maraqlar hesabına zəifləməsinə də təsiri yox deyildir. Bu isə müəllimdən öz işinə daha səriştəli yanaşmaq, uşaqların artan tələbat və maraqlarına cavab verə biləcək səviyyədə peşəkar olmaq bacarığı və vərdisləri tələb edir. Müəllim pedaqoji peşəkarlığın texnoloji tərəflərinə yiyələnməklə, öz fəaliyyətinə yeniliklər gətirməklə, yeni pedaqoji texnologiyalardan istifadə etmək bacarığına malik olmaqla bu prosesdə müvəffəqiyyət qazana bilər. Bunlardan çıxış edərək müəllimin pedaqoji peşə mədəniyyətini şərtləndirən amillər sırasında aşağıdakıları xüsusi olaraq qeyd etmək olar:

- 1) ümumi mədəniyyətə, kulturoloji səriştəyə malik olmaq;
- 2) yaradıcı pedaqoji təfəkkürə yiyələnmək;
- 3) yeni pedaqoji texnologiyalara yiyələnmək və onlardan istifadə bacarıqlarına malik olmaq.

Ümumi mədəniyyətin tərkib hissəsi olan müəllimin peşə mədəniyyəti müəllimin hərəkət və davranışının, sözünün, münasibətinin mədəni normalar daxilində olması deməkdir. Müəllim harada, hansı şəraitdə - sinifdə, məktəbdə, məktəbdən kənarında, cəmiyyət içərisində olursa - olsun müəllim olduğunu, müəllim kimi yüksək ad daşdığını yaddan çıxarmamalı və mədəni hərəkət etməlidir. Bu həm müəllim peşəsinin, həm də bu adın daşıyıcısı kimi müəllimin özünün nüfuzunu artıran amillər kimi də mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Pedaqoji peşə mədəniyyəti müəllimin pedaqoji bacarıqları ilə birbaşa bağlı, onunla əlaqəli bir mədəniyyətdir. Müəllimin müəyyən pedaqoji bacarıqlara malik olması onun özünüreallaşdırması, pedaqoji özünü təsdiqi, həmçinin pedaqoji prosesdəki

müvəffəqiyyəti üçün zəruri olduğu kimi, onun pedaqoji mədəniyyəti üçün də əhəmiyyətlidir.

Pedaqoji peşə mədəniyyəti mücərrəd bir məfhum deyildir. Bu, müəllimin pedaqoji fəaliyyəti zamanı üzə çıxan, görünən, əks olunan mədəniyyətdir. Bu, müəllimin davranışında, nitqində, uşaqlarla, valideynlərlə, özünün həmkarları ilə ünsiyyətdə olduğu zaman özünü göstərən mədəniyyətdir. Müəllim onlarla necə rəftar edir, necə danışır, onlara necə müraciət edir və şagirdlərə tələbləri necə verir, məktəbdə və məktəbdənkənardə hərəkət və davranışı necədir və s. bütün bunlar onun pedaqoji peşə mədəniyyətinin konkret ifadəsi kimi özünü göstərir.

Beləliklə, müəllimin pedaqoji peşə mədəniyyətinin məzmununun konkret olaraq aşağıdakılardan ibarət olduğunu göstərmək olar:

1) müəllimin pedaqoji fəaliyyəti prosesində özünü göstərən mədəniyyəti;

2) şagirdlər, həmkarlar və valideynlər ilə olan pedaqoji ünsiyyət mədəniyyəti;

3) müəllimin şəxsi, özünəməxsus mədəniyyəti;

4) müəllimindərsdənkənar vaxtlarda uşaqlara olan münasibəti;

5) müəllimin konkret milli və ümumbəşəri dəyərlərə söykənən mədəniyyəti.

Müəllimin pedaqoji peşə mədəniyyətinin göstərilən bu komponentləri vahidbir məcrada birləşərək müəllimin ümumi peşə mədəniyyətini formalaşdırır ki, bunların da bir qisminin olmaması və ya zəif olması müəllimin peşəkar pedaqoji mədəniyyətində müəyyən çatışmazlıqlara gətirib çıxarır.

Müəllimin pedaqoji fəaliyyəti onun peşəkarlıq səviyyəsinin yüksəlməsində əsas baza rolunda çıxış edir. Pedaqoji fəaliyyət genişləndikcə və yeniliklərlə zənginləşdikcə peşəkarlıq üçün zəruri olan keyfiyyətlər də yaranır və getdikcə dolğunlaşır. Müəllimin fəaliyyət sferasının genişlənməsi yeni-yeni keyfiyyətlərin yaranmasına, dəyərlər iyerarxiyasının bir pillədən digərinə,

daha yüksək pilləyə keçməsinə səbəb olur. Müəllim peşəkar pedaqoji fəaliyyət sistemində özünü daha yaxşı hiss etməklə yeni-yeni keyfiyyətlər əldə etməyə çalışır ki, bunlar da onun peşəkarlığının daha da dərinləşməsinə stimullar yaradır.

2.2. Müəllimlik peşəsi və müəllim şəxsiyyəti

Peşələr çox və rəngarəngdir. Onların içərisində bütün zamanlarda mövcud olan və gələcəkdə də olacaq, həmçinin müxtəlif vaxtlarda meydana gələn və zamanın tələbi ilə müəyyən vaxtlarda yeniləri ilə əvəz olunanlar da vardır. Bupəşələrdən fəaliyyət prosesində bilavasitə şəxsiyyətə əsaslanan, yəni şəxsiyyətin mühüm rol oynadığı və əksinə, şəxsiyyətlə o qədər də əlaqəsi olmayanlar da az deyildir. Lakin bunların içərisində heç də çox olmayan elə peşələr vardır ki, burada peşəkarın şəxsiyyətinin peşəkarlığından, peşə bilikləri və bacarıqlarından heç də az əhəmiyyət kəsb etmir. Müəllimlik peşəsi burada birinci yerdə dayanır - desək yəqin ki, səhv etmərik.

Müəllim peşəsi peşə sahibinin şəxsiyyəti ilə bilavasitə vəhdət təşkil edən, biri digərini tamamlayan peşələr sırasına daxildir. Bəlkə də ikinci elə bir peşə yoxdur ki, onun sahibinin şəxsiyyəti ilə bu qədər əlaqəli, bağlı olmuş olsun. Müəllim elə bir saflıq, təmizlik rəmzidir ki, onun şəxsiyyətində özünü göstərən müəyyən çatışmazlıqlar dərhal nəzərə çarpır və qınaq obyektinə çevrilir. Buna görə də çətin ki, başqa elə bir peşə, sənət tapılsın ki, onun sahibinin şəxsiyyətinə bu qədər çox tələbkarlıq göstərsin və tələb verilmiş olsun. Bu da səbəbsiz deyildir. Çünki, müəllim öyrədəndir, tərbiyəçidir, təbliğatçidir, nümunədir. Bunlar müəllimin şəxsiyyəti ilə fəaliyyətini bilavasitə əlaqələndirən həm vəzifələr, həm də proses kimi kompleks halda müəllim şəxsiyyətini xarakterizə edir. Bunların hər birini ayrılıqda nəzərdən keçirək.

1. Müəllimin öyrədici(təhsilverici) vəzifəsi. Bu vəzifə

müəllim fəaliyyətinin mərkəzində dayanır və onun müəllimlik peşəkarlığını xarakterizə edir. Müəllim öyrədəndir və öyrədə-öyrədə özü də öyrənəndir.

Müasir dövrdə müəllim bir çox funksiyaları yerinə yetirir. Onun öyrətmək funksiyasının reallaşması peşəkarlığının səviyyəsini üzə çıxarmaqla yanaşı, özünütəqdim və özünütəsdiq kimi vəzifələri də yerinə yetirmiş olur.

Uşaqlar müəllimin biliyinə, öyrətmə bacarığına və səriş-təliliyinə qarşı çox həssasdırlar. Burada üzə çıxan hər hansı bir səthilik, edilən səhlənkarlıq, buraxılan səhv şagirdlər tərəfindən çox tez duyulur və ona qarşı dərhal reaksiya verilir. Şagirdlər müəllimin tədris etdiyi fənni yaxşı bilməməsini və ya öyrədə bilməməsini ona güzəştə getmirlər. Burada müəllimin digər keyfiyyətləri onun üstünü örtə bilmir. Buna görə də hər bir müəllim, xüsusən yeni yaradıcılığa başlayan gənc müəllim buna daim fikir verməlidir. Müəllimin tədris etdiyi fənn üzrə öyrətmə bacarığı o zaman qaydasına düşə biləcəkdir ki, o, öz fənnini yaxşı bilsin. Əgər müəllim öz fənnini yaxşı bilmirsə nə qədər əlverişli olsa da heç bir yeni texnologiya, səmərəli metod bu nöqsanı aradan qaldıra bilməyəcəkdir. Bütün bunlar tələb edir ki, müəllim adını daşıyan hər bir insan həqiqətən də öz fənninin müəllimi olmalı, onu bütün incəliklərinə qədər öyrənməlidir.

Müəllimin öyrədici vəzifəsi onun didaktik qabiliyyətini reallaşdırmasıdır. Bildiklərini öyrədə bilmək, yəni didaktik qabiliyyət müəllimin əsas qabiliyyətlərindən olub, müasir dövrdə daha da aktualıq kəsb edir. Müasir müəllim bələdçidir, istiqamət verəndir, öyrənməyin yollarını öyrədə biləndir, şagirdləri stimullaşdırmağı, onlarda öyrənmə motivlərini inkişaf etdirəndir. Bu isə, əlbəttə, çətindir, çox zəhmət tələb edəndir, axtarışa, tapıntıya səbəb olan işdir. Buna görə də müəllim dərslə hazırlaşarkən mətni şagirdlərə necə danışacağı haqqında deyil, onu necə, hansı yollarla öyrədəcəyi, dərslə şagirdləri fəal fəaliyyətə necə istiqamətləndirəcəyi, onların potensial imkanlarını necə üzə çıxara biləcəyi və onları necə, hansı yollarla inkişaf etdirə biləcəyi

cəyi haqqında düşünməli, dərslərini əsl yaradıcılığa çevirməyə çalışmalıdır.

İnformasiya və kommunikasiya texnologiyalarının inkişaf etdiyi müasir dövr bilik mənbələrinin şəbəkəsini xeyli genişləndirmişdir. Müəllimlər hazırda bir vaxt olduğu kimi yeganə bilik mənbəyi, biliklərin transformatoru deyildir. Şagirdlərin bilik aldıkları mənbələr o qədər inkişaf etmişdir ki, onların artan tələbatlarını ödəmək üçün müəllim daha çox çalışmalıdır. Müəllim öz üzərində işləməklə biliyini, metodikasını hər gün zənginləşdirməyə çalışmalıdır. O, biliklərin bələdçisi olub, şagirdlərin özlərini yeni biliklər öyrənməyə istiqamətləndirməli, öyrən-məyin yollarını öyrətməklə onların şəxsiyyətini inkişaf etdirməlidir. Görkəmli alman pedaqoqu, alman müəllimlərinin müəllimi hesab edilən A. Disterveqin “Pis müəllim həqiqəti təqdim edir, yaxşı müəllim isə onu tapmağın yollarını öyrədir” – kəlamını yaddan çıxarmamalıdır.

2. Müəllimin tərbiyəçilik vəzifəsi. Müəllim həm də tərbiyəçi, tərbiyə verəndir. Bu onun ən əsas funksiyalarından biridir. Müəllimin tərbiyəvi təsiri çox güclüdür. Xüsusən ibtidai siniflərdə şagirdlər müəllimi qeyd-şərtsiz qəbul edir, onun bütün tapşırıqlarını yerinə yetirməyə çalışır və onun dediklərini ən düzgün, ən ağıllı hesab edirlər. Əslində bəzə də olmalıdır.

Müəllimin tərbiyəçilik vəzifəsi başlıca olaraq onun apardığı dərs prosesində, təlim zamanı reallaşır. Bəzən elə düşünənlər olur ki, müəllimin tərbiyəçilik işi onun şagirdlərlə müəyyən tərbiyə işləri aparmasından ibarətdir. Sinif rəhbəri kimi onlarla müəyyən tərbiyə işlərini həyata keçirməsidir. Bunlar da vacibdir. Lakin ənvacibi odur ki, müəllim təlim prosesinin tərbiyəvi imkanlarını üzə çıxara bilsin və onun təsirinə nail ola bilsin.

Dərs və bütövlükdə təlim prosesi tərbiyə imkanları ilə zəngindir. Müəllimin dərslərindəki tərbiyəvi ünsürləri üzə çıxarıb şagirdlərə çatdırması bu prosesdə əsas yer tutur. Müəllim yeni mövzunun tədrisinə hazırlaşarkən bu hazırlıq işində də dərslərini tərbiyəvi funksiyasının reallaşdırılmasına xüsusi fikir

verməli və onun şagirdlərə çatdırılmasına çalışmalıdır.

Ümumtəhsil məktəblərində tədris fənlərinin xarakteri elədir ki, hər bir dərslərin özündə tərbiyəvi ünsürlər vardır. Lakin görkəmli rus pedaqoqu N.İ.Piroqovun belə bir fikrini yaddan çıxarmaq olmaz ki, bu ünsür çox zaman dərində olur və bəzən səthi, müşahidəçi üçün görünməz qalır. Bundan istifadə etməyən müəllim isə K.D.Uşinskinin dediyi kimi “Uşaqlar üzərində ən başlıca və gerçək təsir vasitələrini itirmiş olur”. Buna görə də müəllim dərslərin bu cəhətini yaddan çıxarmamalı və onun tərbiyəvi imkanlarını nəzərdən qaçırmamalıdır. Lakin dərslərin tərbiyəvi funksiyası təkcə onun məzmununda olan potensial imkanlarla məhdudlaşmır. Dərs, təlim prosesi özü-özlüyündə həm də tərbiyə prosesidir. Burada mövcud olan qaydalar, dərslərin düzgün təşkili, aparılması, şagirdlərin dərs boyu fəalliyətə cəlb edilməsi üsulları, müəllim-şagird münasibətləri, pedaqoji əməkdaşlıq, dərslərdə müəllimin davranışı, onun şəxsi nüfuzu və nümunəsi, şagirdlərin nizam-intizamı, verilən tapşırığın məsuliyyətinin dərk edilməsi, tələblərin reallaşdırılması və s. amillər də tərbiyəyə güclü təsir göstərir. Buna görə də təlim prosesində müəllim həm də tərbiyəçilik funksiyasını reallaşdırır ki, bunun da səmərəliliyi onun peşəkarlığından və səriştəliliyindən çox asılıdır.

Müəllim həm də sinif rəhbəridir, dərslərdə tərbiyəvi işlərin bilavasitə təşkilatçısı və rəhbəridir. Bu istiqamətdə tərbiyə işlərinin səmərəli olması onun pedaqoji məharətindən, səriştəsindən çox asılıdır. Müəllim, sinif rəhbəri tərbiyə işlərinin metodikasına, texnologiyasına daha dərindən bələd olduqda onun apardığı tərbiyə işlərinin təsiri də bir o qədər güclü olur.

V.A.Suxomlinski yazırdı: “Şagirdlərlə yalnız dərslərdə müəllim stolunun bir tərəfində o, digər tərəfində şagirdlər olmaqla görüşən adam uşaq ruhunu bilmir, uşağı tanımayan adam isə tərbiyəçi ola bilməz. Belə adam üçün uşaqların fikirləri, hissləri və arzuları həmişə bağlı olur. Müəllim stolu bəzən elə bir daş divara çevrilir ki, həmin divarın arxasından o öz “düşməninə”-şagirdlərə qarşı “hücuma” keçir; lakin çox vaxt bu stol mühasi-

rəyə alınmış qalaya çevrilir və “düşmən” həmin qalanı təngə gətirməklə fəth edir, orada gizlənmiş “hərbi rəis” isə özünü əlləri və ayaqları bağlı hiss edir” (23, 7).

Lakin təəssüf ki, məktəbə, təhsilə, müəlliməməuasir yanaşmaların olduğu və yeni tələblərin verildiyiindiki dövrdə də məktəblərimizdə belə müəllimlər vardır. Belə şəraitdə isə nə yaradıcı düşüncədən, nə də əməkdaşlıqdan söhbət gedə bilməz.

3. Müəllimin sosial-pedaqoji vəzifəsi. Müəllimin fəaliyyəti təkcə siniflə, məktəblə, şagirdlərlə məşğul olmaqla məhdudlaşmır. Onu digərziyalılardan fərqləndirən xüsusiyyətlərdən biri onun daim əhali arasında olması, onlarla ünsiyyət saxlamasıdır. Bu baxımdam müəllim həm də sosial pedaqoqdur. Əhali arasında pedaqoji biliklərin və dövlət siyasətinin təbliğatçısıdır. Müəllim peşəsinin bu xüsusiyyəti onun hər yerdə - məktəbdə də, geniş sosial arenada da, əhali arasında da öz nüfuzunu qoruması, özünün hörmətini qoruyub saxlamasını zərurətə çevirir. Bundan məhrum olan müəllim nə qədər bilikli, savadlı olsa da nüfuzlu ola bilmir.

Müəllim təkcə məktəbdə deyil, sosial həyatda, cəmiyyət içərisində də müəllimdir, tərbiyəçidir. Buna görə də o, hər yerdə özünün hərəkət və davranışını gözləməli, öz üzərində uşaqların, gənclərin, yaşlıların baxışlarının olduğunu unutmamalıdır. Müdrik şəxsiyyətlərdən birinin çox gözəl bir fikri vardır: “Müəllim işini hər adama tapşırmaq olmaz. Amma müəllimə hər şeyi etibar etmək olar”.

Müəllimin sosial-pedaqoji vəzifəsinin sferası informasiya bolluğunun az olduğu dövrdəkinə nisbətən məhdud olsa da, yenə də o, xalq içərisində dövlətin siyasətinin daşıyıcısı, təbliğatçısı və təşviqatçısı olmalı, dövlətin, dövlətçiliyin qorunmasında fəal iştirak etməlidir.

4. Müəllimin şəxsi nümunəsi. Nümunə tərbiyənin ən sınaılmış və təsirli metodlarından biri kimi pedaqoji prosesdə mühüm yer tutur. Görkəmli mütəfəkkirlər, filosoflar, pedaqoqlar, ədiblər nümunənin təsir gücünü həmişə yüksək qiymətlən-

dirmiş və onun tərbiyədə mühüm rol oynadığını qeyd etmişlər. Valideynlərin nümunəsi, müəllimin nümunəsi, ədəbi əsərlərin qəhrəmanlarının nümunəsi, vətənimizin azadlığı və müstəqilliyi uğrunda mübarizə aparan qəhrəmanların nümunəsi, yoldaşlarının nümunəsi və s. Bunların hər biri uşaqların tərbiyəsində öz izini qoyan və tərbiyəyə qüvvətli təsir göstərən amillərdir. Müəllimin şəxsi nümunəsi bu təsirlər içərisində mühüm yer tutur.

Müəllimin uşaqlara tərbiyəvi təsiri güclüdür. Həm bilavasitə, həm də dolayısı yolla edilən və sözsüz, yəni “mənim kimi ol” və ya “mənim kimi et” ifadələrini işlətmədən baş verən bu təsir çox zaman sözlə edilən təsirdən daha güclü, daha səmərəli olur. Buna görə də onun bütün hərəkət və davranışının, danışıq tərzinin, həmkarları və şagirdlərlə ünsiyyət tərzinin, hətta mimika və pantomimikasının da uşaqlara bu və ya digər səviyyədə təsir etdiyini unutmamalı, özünə nəzarəti həmişə gözləməlidir. Bu baxımdan Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyinin 16 may 2014-cü il tarixli, 600 nömrəli əmri ilə təsdiq edilən “Müəllimlərin etik davranış qaydaları”(19)müəllimlərin özünə nəzarəti üçün faydalı tövsiyələrdir. Sənəddə deyilir ki, hər bir müəllim peşə fəaliyyətində bir sıra etik davranış prinsiplərini gözləməli və müvafiq tələblərə ciddi şəkildə əməl etməlidir. Bu tələblərin aşağıdakılardan ibarət olduğu göstərilir:

Qanunun aliliyi – müəllim vəzifə funksiyalarının icrası zamanı Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının, Azərbaycan Respublikasının qanunlarının, habelə Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrin tələblərinə, insan hüquqlarına və demokratik prinsiplərə əməl etməyə borcludur.

Vicdanlılıq – müəllim cəmiyyət və dövlətin maraqları naminə öz peşə fəaliyyətini keyfiyyətlə və səmərəli yerinə yetirməyə borcludur. Müəllim bütün hallarda hər bir şəxs üçün vicdanlılıq nümunəsi olmalıdır.

Peşəkarlıq və fərdi məsuliyyət – müəllim öz fəaliyyətini Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyən olunmuş səlahiyyətlər çərçivəsində peşəkar səviyyədə yerinə yetir-

məyə borcludur və vəzifə funksiyalarının keyfiyyətlə yerinə yetirilməsinə görə məsuliyyət daşıyır. Müəllim peşəkar fəaliyyəti və şəxsi nümunəsi ilə təhsilalanların, valideynlərin, cəmiyyətin təhsil sistemində, təhsil müəssisəsinə və təhsil işçilərinə inamını artırmalı və möhkəmləndirməlidir.

Loyallıq – müəllim onun peşə vəzifəsinə aid olmadığı hallarda işlədiyi və digər təhsil müəssisələrinin, dövlət orqanlarının, onların rəhbərlərinin fəaliyyəti ilə əlaqədar (qanunsuz fəaliyyət istisna olmaqla) tənqidi ictimai mülahizələrdən, çıxışlardan və onların fəaliyyətinə ictimai qiymət verilməsindən çəkinməlidir. Müəllim peşə fəaliyyəti zamanı müəllim adına və nüfuzuna, habelə təhsil müəssisəsinin işgüzar nüfuzuna xələl gətirə biləcək hərəkətlərə yol verməməlidir.

Mədəni davranış – müəllim təhsilalanlarla, rəhbərlik və həmkarları ilə davranışında nəzakətli, xeyirxah, diqqətli və təmkinli olmalıdır. Müəllim peşə fəaliyyəti ilə əlaqədar iradları, tənqidi fikirləri qəbul etməli, qiymətləndirməli və onlardan düzgün nəticə çıxarmalıdır. Müəllim səmimi, çalışqan, intizamlı, təşəbbüskar olmalı, xarici görkəminə, geyiminə xüsusi fikir verməli, hər zaman səliqəli olmalıdır.

Qərəzsizlik – müəllim peşə vəzifəsini yerinə yetirərkən qərəzsiz olmalı, irqinə, milliyyətinə, dilinə, cinsinə, sosial mənsəyinə, dinə münasibətinə, əqidəsinə, ictimai mənsubiyyətinə görə təhsilalanlara və təhsil prosesinin digər iştirakçılara fərq qoymamalıdır. Müəllim özünün və ya maraqlı şəxslərin mənafeələrinin vəzifə funksiyalarının icrası zamanı ona təsir etməsinə yol verməməli və buna şərait yaratmamalıdır. Müəllim öz peşə vəzifəsindən və səlahiyyətlərindən kənar məsələlərə müdaxilə etməməlidir. Müəllim peşə fəaliyyətini yerinə yetirərkən siyasi bitərəfliyə əməl etməyə borcludur.

Gender bərabərliyi – müəllim təhsil və tərbiyə prosesində kişi və qadın cinsindən olan təhsilalanların bərabərliyi prinsipinin gözlənilməsinə davamlı olaraq əməl etməlidir.

İctimai etimad – müəllim peşə nüfuzunu möhkəmləndir-

məyə, müəllim adını, şərəf və ləyaqətini uca tutmağa borcludur. Müəllim etik davranış qaydalarını pozduğu halda pozuntunu tez bir zamanda aradan qaldırmalı, ictimai etimadın bərpasına çalışmalıdır. Müəllim işlədiyi təhsil müəssisəsinin fəaliyyəti barədə KİV nümayəndələrinin qanunla müəyyən edilmiş qaydada doğru məlumatlanmasına kömək göstərməlidir.

Konfidensiallıq—qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş hallar istisna olmaqla, müəllim peşə vəzifələrinin icrası ilə bağlı təhsil alanların, onların valideynlərinin, habelə həmkarlarının şəxsi həyatı barədə ona məlum olan məlumatların konfidensiallığını təmin etməlidir (19).

Müəllimlik peşəsini seçən tələbələrlə apardığımız sorğular göstərir ki, onların xeyli qismi bu peşəni və seçdiyi ixtisası hansısa bir müəlliminə oxşamaq, onun kimi olmaq arzusu ilə seçmişlər. Qeyd edək ki, bu, təkcə pedaqoji sahədəki peşəseçmədə deyil, digər sahələrdə də tez-tez müşahidə edilən hadisədir.

Müəllimin şəxsi nümunəsi heç də ona görə təsirli deyildir ki, uşaqlar nəyi işə müəllimdən görüb-götürməlidirlər. Ona görə təsirlidir ki, xalq müəllimə həmişə bir şəxsiyyət kimi yüksək qiymət vermiş, o, bir tərbiyə etalonu kimi hər sözündə, işində, əməlində kamillik nümunəsi kimi insanların daha çox inandığı, etimad göstərdiyi şəxs olmuşdur. İkinci bir tərəfdən də müəllim insan yetişdirdiyi, şəxsiyyət formalaşdırdığı üçün onda hər bir şey – söz də, hərəkət də, davranış da, geyim də, insanlarla ünsiyyət tərzisi də, uşaqlara münasibət də o qədər saf, təmiz, inandırıcı, gözəl olmalıdır ki, şagirdlər onun sehrinə düşsün və müəllimində gördüklərini özlərində görməyi arzu etsinlər və heç bir təzyiq, heç bir göstəriş olmadan buna cəhd etsinlər.

Müəllim peşəsi onun şəxsiyyəti ilə həmahəng olan peşədir, sənətdir. Müəllim deyəndə uşağın da, böyüyündə ilk növbədə göz önünə gətirdiyi onun hərəkət və davranışı olur. Yəni, müəllimdirsə hərəkət və davranışında müəyyən ölçü vardır, yersiz hərəkət, yersiz davranış ona yaddır, sözlərində səmimidir, səliqəsi, geyimi, insanlarla qarşılıqlı münasibətləri müəyyən

etilk normalara uyğundur, biliklidir, hər şeydən xəbərdardır, bir sözlə, tərbiyəlilik nümunəsi, mənəviyyat etalonudur. Elə məhz buna görədir ki, müəllim adı, müəllimlik peşəsi bütün cəmiyyətlərdə ən nüfuzlu, ən hörmətli peşə, müəllim adı ən yüksək ad hesab olunur. “Mən müəllim adından yüksək ad tanımıram” - kəlamını deyən Böyük Öndər Heydər Əliyev məhz bunları nəzərdə tuturdu.

Konkret olaraq müəllim şəxsiyyətini necə səciyyələndirmək olar? Onun bir insan, həm də şəxsiyyət kimi malik olduğu keyfiyyətlər sistemini necə təsvir etmək olar?

Fikrimizcə, müəllimi ilk növbədə **yüksək mənəviyata malik** insan kimi xarakterizə etmək lazımdır. Mənəviyyat, mənəvi keyfiyyətlər müəllim üçün ən zəruri keyfiyyətlərdən biridir. Müəllimin mənəvi keyfiyyətlərə malik olması həm də ondan tələb olunan keyfiyyətdir. Bunsuz nəinki müəllimdən, həm də müəllimlikdən, insanlıqdan, insan olmaqdan belə danışmaq əbəsdir.

Mənəvi zənginlik kamillikdir. Özündə olan nöqsan və yaxşı cəhətləri dərk edərək yaxşını artırmaq və nöqsanı aradan qaldırmaq iqtidarına malik olmaq insanı kamilliyə aparan, onu kamil edən amillərdəndir.

Yüksək mənəviyata, xalqın yaratdığı və yaşatdığı ədəb-ərkana malik olan, özünü əxlaqi sifətlərlə dolğunlaşdıran, kamillik zirvəsinə çatmaq üçün özünənəzarət edən, ağıllı hərəkət edən, müdrikliliyi, müdrik adamların həyat yolunu özünə həyat kredosu seçən, yaxşılardan öyrənən, iradəsi gücünə daxilində baş verən ziddiyyətləri ağıllı surətdə həll edən və nəhayət, ağılı nəfəsindən üstün olan müəllimlər həm də bir insan, bir şəxsiyyət kimi cəmiyyətdə dəyərləndirilir, hörmət qazanır. Mənəviyyat, mənəvi zənginlik insanın həmişə yaraşığı olub, onu insanlar içərisində hörmətli və izzətli edib.

Kamil insana həmişə müraciət olunub, ondan məsləhət alınıb. O, bunu özünün ağılı, dərrakəsi, fəhmi, düşüncəsi, xeyir-xahlığı, insanlara əl tutmaq, yardım etmək xüsusiyyətləri ilə qa-

zanib. Buna görə də müəllim sənətinin, müəllim peşəsinin sahibi beləkeyfiyyətlərə malik şəxsolduqdamüəllim peşəsininin nüfuzu da yüksək olur. İnsanlar onu təkəcə didaktik qabiliyyətlərinə görə deyil, yüksək mənəviyyət sahibi, müdrik insan olduğuna görə də sevir, ona rəğbət bəsləyirlər.

X-XI əsrlərdə yaşamışgörməli Şərq mütəfəkkiri, böyük loğman İbn Sina müəllim şəxsiyyəti haqqında yazırdı ki, müəllim ədalətli, nəzakətli, səliqəli, müdrik, doğruçul, yüksək əxlaqi keyfiyyətlərə malik, vüqarlı, ağır təbiətli, şit hərəkətlərdən uzaq, eyni zamanda xoşxasiyyət, pak, təmiz, özünü aparmağı bacaran, yemək-içməyin, danışmağın, söhbətin və ünsiyyətin qaydalarını bilən adam olmalıdır.

Müəllim həm cəmiyyətin, həm də ayrı-ayrı şəxslərin etibar etdiyi şəxsdir. Haradasa belə bir dəyərli kəlama rast gəlmişəm ki, çox insanlar var ki, onlara heç nəyi etibar etmək olmaz. Müəllim yeganə şəxsdir ki, ona hər şeyi– görkəmliruz pedaqoqu K.D.Uşinskinin dediyi kimi - uşaqlarımızın əxlaqını, ağılı, ruhunu və Vətənimizin gələcəyini etibar etmək olar. Bu etibar isə həmişə olmalı və hamı ona güvənməlidir.

İkincisi, müəllim **humanist** olmalıdır, uşaqları sevən, sevməyi bacaran şəxs olmalıdır.

V.A.Suxomlinski yazırdı: “Tərbiyəçinin ən qiymətli keyfiyyətlərindən biri insanlıqdır, uşaqlara dərin məhəbbətdir, atanın, ananın səmimi nəvazişi ilə müdrik ciddiliyini və tələbkarlığı özündə birləşdirən məhəbbətdir”(23,12).

Təcrübə göstərir ki, uşaqlara qarşı qəlbində sevgi olmayan, onlarla işləməkdən zövq almayan şəxslərin bəri başdan müəllimlik peşəsinin, pedaqoji peşəni seçməməsi daha faydalıdır. Humanistliyi olmayan müəllim tələbkarlıqda nəyəsə nail olsa da, şagirdlərinin qəlbinə yol tapmağa nail ola bilmir, onların sevgisini, rəğbətini qazana bilmirlər.

“Humanist münasibətlər şagirdin şəxsiyyətinə maraqlıdan, onun vəziyyətinə şərik olmaqdan, fikrinə hörmət etməkdən, tədris fəaliyyətinə yüksək tələbkarlıqdan, şəxsiyyətin inkişafına

qayğı göstərməkdən və s. ibarətdir” (21, 43).

Şagirdlərə humanist münasibət birtərəfli proses deyildir. Yəni humanistlik tələbkarlığı inkar etmir. Burada yüksək tələbkarlıq şagird şəxsiyyətinə hörmətlə birləşir, onunla müşayət olunur. Təsadüfi deyildir ki, vaxtilə təhsildə humanistliyi arzu edən pedaqoqların bu gün həyatda gerçəkləşən ideyaları *təhsilin humanist istiqamətliliyi* prinsipi kimi ifadə olunmaqla pedaqoji prosesdə mühüm yer tutur.

IX-X yüzilliklərdə yaşamış görkəmli türk mütəfəkkiri Əl-Fərabî yazırdı: “Müəllimin davranış normalarının mahiyyəti ondan ibarətdir ki, o, nə həddindən artıq ciddilik nümayiş etdirməli, nə də son dərəcə mülayim və ya hər şeyə göz yuman olmalıdır, çünki sərtlik şagirdi müəllimin əleyhinə qaldırır, etikasızlıq müəllimə hörmətsizliyə, tədris etdiyi fənnə və onun elminə laqeyd münasibətə gətirib çıxarır.”

Humanistlik müəllim peşəsinin mahiyyətindən irəli gələn bir keyfiyyətdir. Bu peşənin məqsədi nədir: öyrətmək, tərbiyə vermək, uşağı gələcəyə hazırlamaq, onu şəxsiyyət kimi formalaşdırmaq, uşağın daxilində olan, gizləndə qalan potensial imkanlarını üzə çıxararaq inkişaf etdirmək, uşaqlara dəstək olmaq, əsl vətəndaş hazırlamaq... Bunların hər biri humanist mahiyyət, humanist məqsəd daşdığından bu keyfiyyət müəllimin insani keyfiyyətləri içərisində xüsusi yer tutur.

Üçüncüsü, müəllim **əqidəli insan** olmalıdır. Əqidə şəxsiyyəti tanıtdıran, onun kimliyini ifadə edən, onu şəxsiyyət kimi dəyərləndirən və formalaşdıran keyfiyyətlərdəndir. Bu, böyük mənəvi sərvətdir. Ona malik olmaq şəxsiyyəti ucaldır, ona şərəf və şöhrət gətirir. Əqidəsiz insanın həyatdabir yolu, bir məqsədi və bir amalı olmur, fikrini tez-tez dəyişir, hansı gün, hansı an ona necə sərfəlidirsə elə də hərəkət edir. Belə insanlar həmişə maddi həyatını mənəvi həyatlarından üstün tutduqları üçün qınağa çevrilirlər. Buisə onu cəmiyyət içərisində mənfi, sözü ilə işi bir birinə uyğun olmayan, verdiyi sözə əməl etməyən, həyatda istiqaməti olmayan adam kimi tanıtdırır. Belə adamlara etibar

etmək olmaz.

Uşaqlar müəllimin əqidəsinə çox həssaslıqla yanaşırlar. Müəllimdə bu keyfiyyətin olması onun nüfuzunu, hörmətini daha da artırır və uşaqlar onun sözünə, hərəkətlərinə inamlı münasibət bəsləyirlər, belə müəllimləri çox vaxt özlərinə həyat ideali seçirlər.

Hələ gənclik illərimdə atamın mənə xalqımızın böyük oğlu, görkəmli maarifçi Abbasqulu ağa Bakıxanovla bağlı danışdığı bir olmuş əhvalatı xatırlamaq yerinə düşər:

A.Bakıxanov Peterburqdasəyahətdə olarkən onun bütün Qafqazda hörmətli bir şəxs olduğunu eşidən çar I Nikolay onu sarayına qonaq dəvət edir. A.Bakıxanov bu dəvəti qəbul edərək çarın sarayına gedir. Onun şərəfinə verilən ziyafətdə çarın xanımı onun şərab içmədiyini bilir və bilərəkdən əlində tutduğu iki qədəhdən birini Bakıxanova uzadaraq onunla şərab içmək istədiyini bildirir. A.Bakıxanov ayağa qalxır və qədəhi qəbul edərək üzünü çara çevirir və deyir:

- Əlahəzrət, Siz bilirsiniz ki, Allah şərab içməyi biz müsəlmanlara haram buyurmuşdur. Ancaq Sizin gözəl xanımınız mənə məcbur edir ki, mən bu şərabi içim. Siz deyin: mən kimi eşidim, Allahu, yoxsa xanımı?

Çar heç bir tərəddüd etmədən deyir:

- Əlbəttə, Allahu !

A.Bakıxanov şərab dolu qədəhi stola qoyur və xanım küsərək ziyafətdən gedir...

Bax, əqidə budur. Böyük sərkərdə Babəkin “Bir gün azad yaşamaq, qırx il əsarətdə yaşamaqdan üstündür” - əqidəsi kimi, İmadəddin Nəsimi əqidəsikimi....

Əqidəli müəllim sözü ilə işi bir olan müəllimdir. Şagirdlərinə verdiyi sözə əməl edən, yeni zamanda onlara nümunə ola biləcək davranışa malik olan müəllimdir.

Böyük rus pedaqoqu K.D.Uşinski yazırdı ki, insan tərbiyyəsinin ən başlıca yolu əqidədir. Əqidəyə ancaq əqidəyolu ilə təsir etmək olar (26, 39).Müəllimin şəxi düşüncə sahibi olması, hərə-

kətlərində, davranışında və fəaliyyətində əqidəli olması onun tərbiyə etdiyi şagirdlərə də təsir edir, onlarda da bu sahədə müsbət keyfiyyətlərin yaranmasına səbəb olur.

Əqidə düz yoldur. Ə. Marağalı demişkən, düz yolda heç kəs azmır.

Dördüncü, müəllim **ünsiyyətli insan** olmalıdır. Ünsiyyət insanların qarşılıqlı təsiridir. Münasibətləri aydınlaşdırmaq, sözləri əlaqələndirmək və ümumi nəticə əldə etmək məqsədilə insanların bir-biri ilə qarşılıqlı, birgə münasibətləridir. Müəllim üçün çox vacib olan bu keyfiyyət onun pedaqoji fəaliyyətində yüksək təsir gücünə malikdir. Ünsiyyətin demokratik tərz şagirdlərdə müəllimə həssas münasibət, onun tədris etdiyi fənnə maraq və müəllim peşəsinə müsbət münasibət formalaşdırır. Müəllimlə şagird arasında səmimi, işgüzar və səmərəli əməkdaşlıq yaradır.

Pedaqoji ədəbiyyatlarda və məktəb praktikasında müəllimlərin şagirdlərlə bir sıra ünsiyyət tərzlərinin olduğu özünü göstərir. Bunlar *avtoritar, avtoritar, demokratik və liberal* ünsiyyət tərzləri (növu) olub, hər biri öz mahiyyətinə uyğun olaraq şagirdlərin xarakter və tərbiyəsinə təsir edir.

Avtokratik ünsiyyət tərzinə müəllim həmişə özünün hakim mövqeyi ilə seçilir. Şagirdlərlə quru əmrlər, göstəriş, tələblər vermək yolu ilə ünsiyyət saxlayır. Uşaqlar hər an müəllimin onlara nəyisə irad tutacağını, onlarla sərt davranacağını gözləyirlər. Qeyd edək ki, xüsusilə ibtidai siniflərdə belə rəhbərlik üslubu olduqca zərərli dir. Çünki belə müəllimlərin dərslərində şagirdlərin əqli inkişafı, intellektual səviyyəsi və bir çox mənəvi keyfiyyətləri yalnız müəllimin rəhbər göstərişlərinə tabe etdirilir. Şagirdlər belə müəllimdən çəkinir, onunla məsləhətə, əməkdaşlığa həvəs göstərmirlər.

*Avtoritar ünsiyyət tərz*i müəllimin şəxsiyyətinə əsaslanan ünsiyyət tərzidir. Bu zaman yalnız müəllimin göstərişləri həyata keçirilir və müəllim bütün işlərin onun özünün istədiyi kimi yerinə yetirilməsinə çalışır. Burada müəllim adətən böyük, yol-

göstərən, əsas simvoldur, şagird isə itaət edən, icraçı obyektidir. Müəllim nə desə, necə hərəkət etsə elə də olmalıdır.

*Demokratik ünsiyyət tərz*i müəllim-şagird ünsiyyətinin formalaşmasının ən əlverişli yolu, şagird şəxsiyyətinin formalaşmasının təsirli vasitəsidir. Belə ünsiyyət prosesində müəllimlə şagird arasında qarşılıqlı işgüzar əməkdaşlıq yaranır. Bu ünsiyyət tərzinə malik olan müəllimlər şagirdlərə bir şəxsiyyət kimi baxır, onların sözlərinə, təkliflərinə diqqətlə yanaşır, onları dinləyir, nəzərə alır. Demokratik müəllimin dərslərində müvəffəqiyyət daha çox olduğu kimi, şagirdlərə də daha yaxın olur. O, şagirdləri tərəfindən çox sevilir və onun hörməti, nüfuzu yüksək olur. Şagirdlər belə müəllimlərin dərslərinə diqqətlə qulaq asır, onunla əməkdaşlıq edir, məsləhətlərini həvəslə dinləyirlər. Onların emosional səviyyələri də yüksək olur və dərstdə əsəbilik yaradan, onları həyəcanlandıran məsələlərlə qarşılaşırlar.

*Liberal ünsiyyət tərz*i müəllim-şagird münasibətlərində qeyri-sağlam ünsiyyət tərz*i* kimi tək cə şagirdlərin tərbiyəsinə deyil, bütün təlim-tərbiyə prosesinə mənfi təsir göstərir. Belə ünsiyyət tərzinə malik olan müəllimlər şagirdlərin bütün hərəkətlərinə adi məsələlər kimi baxır, onlara həddən çox güzəştlər edir və tələbkarlıq göstərmirlər. Liberal ünsiyyətli müəllimlər bəzən şagirdlərlə ünsiyyətə xələl gətirən tərzdə söhbətlər, zaraflar edir, tərbiyə prosesinə laqeyd münasibət bəsləyirlər. Onlar əvvəllər şagirdləri tərəfindən yaxşı qəbul edilsələr də, sonralar onların belə yanaşma metodu özünün mənfi nəticələrini göstərir və nüfuzları get-gedə aşağı düşür (7, 127-128).

Beşinci, müəllimdə **vətənpərvərlik hissi** güclü olmalıdır. Bu hiss şagirdlərə də sirayət edən güclü amildir. Vətənpərvərlik hər bir kəsin qanında, ruhunda, qəlbində olan, onu Vətəninə, xalqına, dilinə, dininə, milli mənsubiyyətinə, adət-ənənəsinə, soy-kökünə, milli dəyərlərə bağlayan ali hissdur. Müəllimdə bu hiss güclü olmalı və şagirdləri də bu ruhda tərbiyə etməlidir. Müəllimdə milli mənlik güclü olmalıdır. M.K.Atatürkün: “Milli mənliyi olmayan millətlər başqa millətlərin ovudur” – kəlamının

həm özü üçün, həm də şagirdlər üçün örnək olduğunu unutmalıdır. Müəllim sözü ilə də, işi ilə də Vətənə bağlı olmalıdır. Bu yoxdursa onun şəxsi nümunəsi də, keçdiyi dərslər də şagirdlər üçün örnək ola bilməyəcəkdir. Nəinki şagirdlər, müəllimin ətrafındakılar da onun vətənpərvər olduğunu, işində, əməlində, fəaliyyətində öndə Vətən olduğunu görürlərsə bu, onlara da təsirsiz qalmır. Müəllimin vətənpərvərliyi onun sözündən daha çox, fəaliyyətində özünü göstərən xüsusiyyətdir. Belə bir məşhur deyim müəllimə də aiddir: “Vətənin sənin üçün nə edə biləcəyini soruşma, Vətənin üçün sənin nə edə biləcəyini özündən soruş” (Con Kennedi)

Müəllimin işinə, peşəsinə vicdanla yanaşması, üzərinə düşən vəzifəni yüksək səviyyədə yerinə yetirməyə çalışması, bununla yanaşı, şagirdlərə Vətəni sevdirməsi, onun düşmənlərdən qorunması və çiçəklənməsi üçün hamının və hər kəsin fəaliyyət göstərməsinin zəruri olduğunu dərk etdirməsi özü vətənpərvərlikdir. Con Dyui yazırdı: “Uşaqlar fəaliyyətdə aşkar etdikləri normaları daha yaxşı yadda saxlayır. Onlar üçün bu normalar daha böyük əhəmiyyət kəsb edir.”

Vətənpərvərlik, Vətənə sədaqət normaları da belədir. Uşaqlara onu fəaliyyət prosesi ilə birlikdə aşılamaq, sözlə fəaliyyətin birliyində formalaşdırmaq zəruridir. Uşaqlar bunu müəllimin fəaliyyətində görməli və onu hər an hiss etməlidirlər.

Altıncısı, müəllim **səmimi** insan olmalıdır. Mövlana Cəlaləddin Ruminin -“Ya görüdüyün kimi ol, ya da olduğun kimi görün” - aforizmi müəllim şəxsiyyətinin mühüm bir çalarının, onun şagirdlərlə, həmkarları ilə, səmimi, ədalətli və xeyirxah olmasını çox yaxşı xarakterizə edir. Uşaqlarla səmimi rəftar, onların şəxsiyyətinə hörmət etmək, müsbət hərəkət, davranış və sözlərini qiymətləndirmək, onlara şəxsiyyət kimi yanaşmaq kimi keyfiyyətlər müəllim –şagird münasibətlərində həmişə müsbət cəhətlərə yol açır. Şagirdlər müəllimi xeyirxah, onların gələcəyi üçün çalışan valideyn kimi qəbul edirlər. Ona inanır və tələblərini yerinə yetirməyə səy göstərirlər. XVI əsrdə yaşamış görkəmli

fransız humanisti Mişel de Monten müəllim haqqındayazırdı: “Hökmünü məhəbbət deyil, güc üzərində quranlar hökmlərinin möhkəm və qüvvətli olduğunu zənn edirlərsə səhv edirlər.”

Yedincisi, müəllim yüksək mədəniyyətə malik, **mədəni insan** olmalıdır. Mədəniyyət - maddi və mənəvi sərvətlərin məcmusu, cəmiyyətin və konkret insanın insani inkişaf səviyyəsinin göstəricisi, sərvətlərin yaradılması, qorunub saxlanması, mənim-sənilməsi və ötrülməsi üzrə fəaliyyət kimi qavranılır və dərk edilir. Bu funksiyalarına görə müəllimin yüksək mədəniyyət sahibi olması onun insani keyfiyyətləri içərisində mühüm yer tutur. Müəllim mədəniyyətin təkə daşıyıcısı kimi deyil, onu qoruyub, gələcək nəslə, başqa xalqlara da ötürmək missiyasını daşıyır. Buna görə də müəllim ilk növbədə sözündə, hərəkət və davranışında mədəni olmalı, mədəniyyət nümayiş etdirməlidir. Bu, müəllimlik peşəsinin tələbi kimi də zəruri keyfiyyətdir .

Səkkizinci, müəllim **nikbin** insan, gələcəyə ümid bəsləyən şəxs olmalıdır. Pedqoji prosesin mühüm tərkib hissələrindən olan nikbinlik prinsipi pedaqoji prosesdə müəllimin fəaliyyətinin, onun apardığı bütün işlərin gələcəkyönlü olmasını təmin edir. Nikbinlik müəllimdə apardığı təlim-tərbiyə işlərinin yaxşı nəticə verəcəyinə, həmçinin şagirdlərin gələcək həyatda fəal mövqe tuta biləcəyinə, onların hər birinin yaxşı insan, əsl vətəndaş olacağına böyük ümidlər yaradır. Müəllimin uşaqlarınbugünkü həyatlarındakı hər hansı bir çatışmazlığa, biliyindəki kəsirlərəvə ya hər hansıbir nöqsana görə gələcəkləri haqqında mənfi nəticələrə gəlməməsi, onların təlim, təhsil, tərbiyə yolu ilə aradan qaldırıla biləcəyinə nikbin münasibətin olması deməkdir.

Doqquzuncu, **müəllim səbrli, dözümlü və təmkinlişəxs olmalıdır**. Səbrlilik bütövlükdə müsbət xüsusiyyətdir. Müəllim üçün isə bu keyfiyyət ikiqat əhəmiyyətlidir. Müəllimin qarşısında əyləşən uşaqlar çox vaxt nəyin necə olacağını, müəyyən hərəkət və davranışlarının, danışdıqları sözün necə nəticələncəyinin fərqinə bir o qədər varmırlar. Müəllim gözlədiyinin əksi ilə qarşılaşdıqda və ya arzuolunmaz bir situasiyaya düşdükdə öz

hisslərini, əsəbini, emosiyalarını cilovlaya bilmir və qeyri etik sözə və davranışa yol verir ki, bu da ilk növbədə onun özünün şəxsiyyətini, sözünü dəyərdən salır. Buna görə də müəllim səbr və təmkin tələb olunan yerdə bunları nümayiş etdirməyi bacarmalıdır.

Onuncusu, müəllimsözü ilə işi bir birini tamamlayan insan olmalıdır. Onun danışığı ilə davranışı bir-birinə uyğun olmalı, biri-digərinə əks olmamalıdır. Şagirdlərini necə görmək istəyirsə, onlardan nəyi tələb edirsə ilk növbədə özündə həmin keyfiyyətlərin olmasına çalışmalıdır. Şagirdlərinə verdiyi hər bir sözə, vədə əməl etməli və bunu şagirdlərə də aşılmalıdır. Müəllim özünə qarşı tələbkər deyilsə, şagirdlərinin tələb etdiklərini onun özündə görə bilmirlərsə bu tələb aydındır ki, nəticəsiz qalacaqdır. Buna görə də müəllim hər bir hərəkətində, davranışında və danışığında müəyyən ölçünü, kriteriyaları gözləməklə şagirdlərə nümunə göstərməlidir.

2.3. Müəllimin pedaqoji peşə mədəniyyətinin formalaşması yolları

Son illər istər yaxın və uzaq xarici ölkələrdə, istərsə də bizim respublikamızda nəzəri pedaqogika sahəsində xeyli tədqiqatlar aparılmış və bir sıra maraqlı nəticələr əldə edilmişdir. Lakin təhsil prosesində yeni informasiya texnologiyaların tətbiqi, təlim prosesində kompyuter texnologiyasından istifadənin genişlənməsi, yeni-yeni təlim metodlarının yaranması, praktik fəaliyyətdə müsbət xarici təcrübəyə geniş yer verilməsi nəzəri pedaqogika ilə praktik pedaqogikanın yaxınlaşmasında məsafənin azaldılmasına o qədər də təsir göstərə bilməmişdir. Nəzəri tədqiqat nəticələrinin praktikaya tətbiqi heç də sürət tapa bilməmişdir. Lakin bu proses praktik pedaqoji fəaliyyəti ləngidə bilməmiş, praktika nəzəriyyədən önə keçərək bir növ onu qabaqlamışdır. Paradoksal hal onda özünü göstərir ki, pedaqoji nəzə-

riyyə ləng inkişaf etməkdə olduğu halda, təlim və tərbiyənin metodika və texnologiyası daha da zənginləşmişdir. Məktəblərdə yeni pedaqoji texnologiyaların tətbiqi nəticəsində əldə olunan nailiyyətlər, xeyli sayda novator praktik müəllimlərin olması, yeniliklərlə işləyən müəllimlərin sayının ilbəl artması bunu deməyə əsas verir ki, nəzəri pedaqogika ilə praktik pedaqogikanınuzlaşdırılmasına, praktik yeniliklərin elmi-nəzəri cəhətdən əsaslandırılması nəticəsində onların bir-biri ilə daha sıx bağlanmasına və əlaqələndirilməsinə kəskin ehtiyac vardır. Bütün bunlar və bu kimi hallar müəllimlərin pedaqoji peşə mədəniyyətinin formalaşdırılması üçün yeni-yeni yolların və texnologiyaların tətbiqini tələb edir.

Müəllimin pedaqoji fəaliyyəti olduqca mürəkkəb texnoloji proseslərin həyata keçirilməsi ilə xarakterizə olunur. Bu proseslərin zənginliyi pedaqoji prosesin tamlığına və bütövlüyünə gətirib çıxarır ki, bu da ayrı-ayrı müəllimlərin peşəkarlığının fərdi və fərqli cəhətləri kimi özünü göstərir.

Müəllimin pedaqoji peşə mədəniyyəti müəllimin yaradıcı fəaliyyəti ilə sıx surətdə əlaqədardır. Müəllim pedaqoji fəaliyyətə yaradıcılıqla yanaşdıqda, ona yaradıcı münasibət bəslədikdə bunlar həm onun peşə funksiyasının reallaşmasında, həm də müxtəlif texnoloji əməliyyatların yerinə yetirilməsində yüksək nəticələrə səbəb olur, pedaqoji fəaliyyət dəyər səviyyəsinə yüksəlir. Yaradıcı axtarışların nəticəsi olan texnoloji yeniliklər pedaqoji fəaliyyəti daha da məzmunlu və məqsədyönlü edir.

Pedaqoji peşə mədəniyyətinin formalaşması bir sıra amillərlə səciyyələnir. Bunlar müəllimin ümumi mədəniyyətdən başlayaraq, onun bilik, bacarıq və vərdislərini əhatə etməklə müəllim şəxsiyyətinin tamlığında özünü büruzə verir. Müəllim bir etalon şəxsiyyət kimi istər təlim-təhsil prosesində, istərsə də digər fəaliyyət zamanı öz hərəkət və davranışını, danışığını, ünsiyyət tərzini nizamlamağı bacarmalı, bu bacarıqlardan yüksək səviyyədə reallaşmasına nail olmalıdır.

Müəllim fəaliyyətinin nəticəsi (o, istər yüksək, ali səviyyə-

də olsun, istərsə dəəşəğı), yetişdirdiyi, tərbiyə etdiyi şagirdlərin biliyində, bacarığında, vərdişlərində, davranışlarında və fəaliyyətətlərində əks olunur. Buna görə də müəllim fəaliyyətinin nəticəsini qiymətləndirmək üçün ən yaxşı meyar şagirdlərin fəaliyyət göstəricisidir.

Müəllimin öz şagirdləri qarşısında fəaliyyətinə yaradıcı münasibət göstərməsi bir tərəfdən təlim nəticələrinə müsbət təsir göstərsə, digər tərəfdən müəllimi şagirdlərin gözü qarşısında daha da böyüdür, hörmətli edir. Müəllimin belə işgüzar fəaliyyəti onun peşəkarlığını göstərməklə yanaşı, şagirdlərdə öyrənmə həvəsini daha da artırır, onları təlimə ruhlandırır.

Müəllimin pedaqoji bacarığı və qabiliyyəti, həmçinin ustalıq və peşəkarlığı onun məhz pedaqoji prosesdə iştirakı, şagirdlərlə bilavasitə qarşılıqlı təsiri prosesində meydana çıxır. Bu zaman onun peşə mədəniyyətinin səviyyəsi də aydın görünür. Müəllim uşaqlarla necə davranır, ünsiyyətin hansı tərzindən istifadə edir, zəif şagirdlərə münasibəti necədir, uşaqların inkişafını necə istiqamətləndirir, sinifdə işgüzar şərait, nikbin emosional fon yarada bilirmi, sinfin idarə olunmasında hansı səviyyələr özünü göstərir, gözlənilməz situasiyalarda necə hərəkət edir, hansı yaradıcı priyomlardan istifadə edə bilər və s.

Müəllimin pedaqoji peşə mədəniyyətinin əsas göstəricilərindən biri onun standart metod və vasitələrdən əlavə, yaradıcı priyomlardan, xüsusən də ənənəvi metod və priyomlar səmərə vermədikdə qeyri-standard metodlardan nə dərəcədə, hansı səviyyədə istifadə edə bilməsidir. İnnovasiyalar, şəraiti düzgün qiymətləndirmə, çevik və yaradıcı pedaqoji təfəkkür, şagirdlərin psixoloji xüsusiyyətlərinə, hər bir yaş dövrünün xüsusiyyətlərinə, böhranlı hallara dərinlən bələdlilik kimi məsələlər burada mühüm rol oynayır.

Pedaqoji peşə mədəniyyəti nə birdən-birə yaranır, nə də müəllimlik diplomu ilə birgə verilir. Buna inqilabla, yəni birdən-birə nail olmaq da mümkün deyildir. O, müəllimin pedaqoji fəaliyyəti ilə yanaşı gedərək, onun işgüzarlığı, pedaqoji peşəyə

olan sevgisi, yaradıcı pedaqoji təfəkkürə malik olması ilə müşayət olunur. Eyni zamanda, burada işgüzar mühitin yaradılması, yaradıcılıq üçün münbit şəraitin olması, kollektivdə müsbət psixoloji iqlimin olması və digər bir sıra obyektiv və subyektiv amillər də mühüm rol oynayır. Müəllimin pedaqoji yaradıcılığına stimül verən belə amillər həm də pedaqoji peşə mədəniyyəti ilə müşayət olunduqda daha səmərəli nəticələrə səbəb olur.

Bu baxımdan müəllimin pedaqoji peşə mədəniyyətinin formalaşmasının aşağıdakı göstəricilərini qeyd etmək olar:

1. Müəllimin pedaqoji peşə mədəniyyətinə dair nəzəri-metodoloji biliklərə malik olması və onun əsaslarına yiyələnməsi. Burada müəllimin etikası, pedaqogikanı, psixologiyası, pedaqoji psixologiyası, psixopedaqogikanı, uşaqların yaş xüsusiyyətlərini yaxşı bilməsi, pedaqoji prosesin qanunauyğunluqlarına, prinsiplərinə və metodlarına, həmçinin təhsilin kulturoloji əsaslarına dair biliklərə yiyələnməsi başlıca şərtlərdəndir.

2. Şagird şəxsiyyətinə hörmətlə və humanistcəsinə yanaşmağı müəllimin öz fəaliyyətində nəzərə alması. Humanistik müəllim peşəsinin mahiyyətində, onun daxilində olan bir xüsusiyyətdir. Müəllimin peşə fəaliyyəti uşaqların şəxsiyyət kimi formalaşdırılması ilə xarakterizə olunduğundan şəxsiyyətə şəxsiyyət kimi yanaşmaq tələb olunur. Onları gələcəyin böyük şəxsiyyətləri kimi görmək, şəxsiyyətlərinə hörmət etmək, tərbiyələrinə humanist mövqedən yanaşmaq müəllimin özünə də böyük hörmət qazandırır. Bu keyfiyyətlərlə müəllimin ixtisas bilikləri üst-üstə düşdükdə müəllim əsl müəllim kimi özü də hörmət qazanmış olur. Yalnız avtokratik mövqedən yanaşmaq, uşaqları qorxutmaq, onları valideynləri ilə və ya imtahanla hədələmək nə müəllimin özünə, nə də pedaqoji prosesə fayda vermir. Heç bir fiziki təsir, fiziki cəza isə yolverilməzdir. "Müəllimin vurduğu yerdə gül bitmir, güllər solur"(14, 78). Fiziki cəza şagirdin müəllimə inamını azaldır, onun uşaq qəlbində müəllimə qarşı heç də xoş olmayan hisslər yaradır, müəllimin xeyirxahlıq

və humanistlik kimi missiyalarına zərbə vurur.

3. Müəllimin sosial-pedaqoji dəyərləri gündəlik pedaqoji fəaliyyətində əks etdirməsi.Müəllim təkcə nəsillərarası varisliyin deyil, həm də mədəniyyətin, dəyərlərin daşıyıcısı kimi mühüm bir missiyanı da yerinə yetirir. Müəllim bu gün fəaliyyət göstərməklə gələcəyi qurur, gələcəyin təməl daşlarını qoyur. O özünün fəaliyyəti ilə keçmişin sınaqlardan keçib gələn elmi, mədəniyyəti yeni nəslə ötürür və gələcəyi nəzərə almaqla onlarda yeni bilik, bacarıq və vərdişlər formalaşdırır. Keçmiş nəsillərdən miras qalan yaxşılıqları gənc nəslə aşılamaqla yanaşı, onların yerinə yetirə bilmədikləri, lakin Vətən, millət, xalq üçün gərəkli olan bir çox problemlərin gələcəkdə həll edilməsi üçün onlarda yeni biliklər, bacarıqlar və vərdişlər yaradır. Həmdə təkcə bunları yox, onları mənimsəmək motivləri də formalaşdırır.

4. Müəllimin yaradıcı pedaqoji təfəkkürə malik olması və pedaqoji yaradıcılıqla məşğul olması.Müasir dövrdə təhsilin sürətlə və yüksək səviyyədə inkişafı, aparılan islahatlar müəllimdən yeni pedaqoji təfəkkürə malik olmaq və təkcə mövcud olanlarla kifayətlənmək deyil, pedaqoji yaradıcılığa meyilli olmaq və onunla məşğul olmağı tələb edir. Yaradıcı pedaqoji təfəkkür müəllimin yeniliklər üzərində düşünməsi, pedaqoji prosesi özünün yenilikləri, yaradıcı münasibətilə daha da məzmunlu və maraqlı etməsi üçün fikirləşməsi, yeni-yeni yollar üzərində düşünməsidir. Yaradıcı pedaqoji təfəkkür müəllimi öz fəaliyyətində daim yeniliklər etməyə sövq etməklə, onu nail olduqları ilə kifayətlənməməyə, daha da yaxşı işləməyə sövq edir, pedaqoji yaradıcılıqla məşğul olmağa tələbat yaradır.

Müəllimlər pedaqoji prosesə yanaşmada heç də eyni mövqedə, eyni səviyyə və qabiliyyətdə deyildirlər. Onların bir qismi mövcud pedaqoji və metodik ədəbiyyatlarda, tövsiyələrdə, təlimat və göstərişlərdə verilən müsbət cəhətləri öz fəaliyyətlərində tətbiq etməklə kifayətlənməyərək, özləri də pedaqoji yaradıcılıqla məşğul olur və müəllif texnologiyalarından istifadə edirlər.

Pedaqoji yaradıcılıqla məşğul olmaq müəllimin yeniliklər

axtarmaq, öz fəaliyyətində daha səmərəli hesab etdiyi metodlar axtararaq tapmaq və tətbiq etmək tələbatından irəli gəlməklə onu yaradıcı müəllim səviyyəsinə qaldırır. Müəllim yaradıcı müəllim kimi öz fikirlərini həm də həmkarları ilə paylaşır, onlara metodik kömək göstərir.

Yaradıcı pedaqoji təfəkkür müəllimi daim yeniliklər axtarışına çıxarır, onu öz təcrübəsini daha da zənginləşdirməyə stimullaşdırır və gündəlik fəaliyyətinə yeni-yeni çalarlar əlavə etməklə onu peşəkar pedaqoq səviyyəsinə qaldırır.

5. Müəllimin yeni pedaqoji texnologiyaları və texnikanı mənimsəməsi və onları pedaqoji fəaliyyətində tətbiq edə bilməsi. Zamanın tələbi olan bu problem müəllim peşəkarlığında mühüm yer tutur. Nə müasir məktəbi yeni informasiya texnologiyalarsız, nə də müasir müəllimi onlardan yüksək səviyyədə istifadə etmək bacarıqlarsız təsəvvür etmək mümkün deyildir. Artıq bu amil müəllim peşəkarlığını və səriştəliliyini şərtləndirən bacarıqlar kimi həm müəllim hazırlığında, həm də müəllimin peşəkar fəaliyyətində önəmli məsələlərdən birinə çevrilmişdir.

Pedaqoji texnologiyalara metodlar, texnikalar, resurslar, avadanlıqlar, təşkilati işlər, onların həyata keçirilməsi və s. daxil olduğundan o, pedaqoji fəaliyyətin müvəffəqiyyətlə həyata keçirilməsində mühüm rol oynayır. Bu texnologiyalar pedaqoji prosesin sistemli, ardıcıl şəkildə həyata keçirilməsi, təlim və tərbiyə prinsiplərinin, metodlarının qarşılıqlı əlaqədə və kompleks şəkildə reallaşmasıdır. Pedaqoji texnologiyalar məqsədlə nəticə arasında vahid məzmun xəttinin olması, təhsilçilərin fəallaşdırılması, həmçinin təhsilçilərin özünün fəall olması, öyrənmə prosesində müstəqilliyə geniş yer verilməsi, korreksiyaedici işlərin aparılması, nəticənin alınması və qiymətləndirmə məsələləri də daxil olmaqla müəyyən struktura malik kompleks fəaliyyət sistemidir.

Pedaqoji texnologiyaların tətbiqində istifadə edilən resurslar, metodlar, vasitələr, tərzlər, yaradılan xüsusi

situasiyalar, onların seçilməsi və tətbiqi öyrədənlə öyrənenlərin əməkdaşlıq səviyyəsindən və təhsilənlərin münasibətindən asılı olmaqla yanaşı, təhsilənlərin pedaqoji ustalığından, peşəkarlıq və səriştəlilik səviyyəsindən də çox asılıdır.

Müəllimin pedaqoji peşə mədəniyyətinin formalaşması yollarının çoxluğu ona yiyələnməyin hərtərəfli şəkildə olmasına geniş imkan verir. Müəllim peşəsinə, ixtisasına dair hər günyeni biliklər öyrənməklə, müəyyən bacarıqlara yiyələnməklə onların səmərəli tətbiqini, onlardan faydalanmağı daha geniş arenaya çıxarır.

Görkəmli Şərq mütəfəkkiri Əl-Fərabî müəllimin bir sıra pedaqoji qabiliyyətlərə, mənəvi və peşə keyfiyyətlərinə malik olmasına böyük əhəmiyyət verərək onların aşağıdakılardan ibarət olduğunu göstərmişdir:

- tamamilə sağlam olmalı, ona deyilənləri dərhal dərk etməyi bacarmalıdır;

- dərk etdiyini, gördüyünü, eşitdiyini, qavradığını yadında möhkəm saxlamalıdır;

- heç nəyi yaddan çıxarmamalıdır;

- iti, nüfuzədgici ağıla malik olmalıdır;

- ifadəli nitqə malik olmalı və düşüdüklərinin hamısını bütün aydınlığı ilə şərh etməyi bacarmalıdır;

- təlimə maraqlı bəsləməli, bu əməyin doğurduğu yorğunluq əziyyətini hiss etməməlidir;

- yeməyə, içkiyə və digər əyləncə və zövq mənbələrinə həddən artıq aludə olmamalıdır;

- düzlüyü və onun tərəfdarlarını sevməlidir;

- yalana nifrət etməli, məğrur qəlbə malik olmalı və ləyaqətini hər şeydən üstün tutmalıdır;

- pula və digər maddi sərvətlərə ikrah hissi ilə yanaşmalıdır;

- bütün insanlara münasibətində ədalətli, lakin inadkar olmalı, zəruri hesab etdiyi işlərin həyata keçirilməsində qətiyyətli olmalıdır;

- hər zaman cəsərət və ötkəmlik nümayiş etdirməlidir (22, 209).

Nəzərə almaq vacibdir ki, bütün yollar müəllimlərin öz peşəsini, ixtisasını sevməsindən və peşəsinin zirvəsinə ucalmaq üçün yorulmadan çalışmasından başlanır. Bu yolu özünə seçə bilən, hədəfə çatmaq üçün yorulmadan fəaliyyət göstərən müəllimlər təkcə bir müəllim kimi özünün deyil, müəllimlik peşəsinə nüfuzunun qaldırılmasına səbəb olur, uşaqlarda bu peşəyə maraq, həvəs formalaşdırmış olur.

2.4. Peşəkar müəllimin dərsi

Zəng vuruldu, dərs başladı. Müəllim də, şagirdlər də öz yerlərindədir. Dərsdə davamiyyət yoxlanılmadı və kimin iştirak edib-etmədiyi soruşulmadı. Bu məsələ əvvəlcədən sinif nümayəndəsi tərəfindən “həll edilmişdir”:gəlməyənlərin adı müəllimin stolunun üstünə qoyulmuşdur.Keçən dərsin də kim tərəfindən öyrənilib öyrənilmədiyi şagirdlərdən soruşulmadı. Bu, bütün dərs boyu məlum olacaqdı. Yeni mövzunun da adı elan edilmədi.

Müəllim şagirdlərin qarşısında dayanmışdır. Sınıfda yüksək emosional əhval-ruhiyyə hiss olunur. Həminin diqqəti müəllimdədir. O, şagirdlərə sual dolu baxışlarla nəzər saldıqdan sonra sinfə müraciət edir. Şagirdlər gözlənilməz və maraqlısuallarla qarşılaşırlar. Ani olaraq fikirləşdikdən sonra əllər görünür. Bir neçə fərqli cavab dinlənilir, heç kimə “düz deyirsən”, yaxud, “cavabın səhvidir” deyilmir. Bir neçə şagirdin də həmin cavablara münasibət bildirməsi tapşırılır. Bu cavablar da dinlənilir.

Müəllim sinfə müraciət edir: “Belə bir tapşırıq üzərində işləyəcəyik, onu həll etdikdən sonra həmin suala kimin doğru, kimin səhv cavab verdiyi məlum olacaqdır.” Bundan sonra müəllim şagirdləri dərsin mövzusunu müəyyənləşdirməyə cəlb edir. Şagirdlərə tədqiqat sualı verilir.

Şagirdlər 4-5 nəfərlik bir neçə qruplara bölünürlər və onlara işçi vərəqləri paylanılır. Hər bir qrup əvvəlcədən müəy-

yönləşdirilmiş suallar üzrə tapşırıqlar üzərində işləməyə başlayırlar. Sınıfdə işgüzar və qaynar bir mühit yaranmışdır. Nə saata baxan var, nə darıxan, nə də fəaliyyətlə məşğul olmayan. Hətta gündəlik dərslərinə heç də həmişə hazır gəlməyən şagirdin də işlə məşğul olduğu görünür....

Müəllim qrupların işinə nəzarət edir, istiqamət və əlavə göstərişlərini verir....

Dərs gedir... qruplar verilmiş vaxtda tapşırıqları tamamlayırlar. Məlumat mübadiləsi gedir, hər qrupdan bir nəfər öz cavablarını təqdim edir, verilmiş sualların cavablarını açıqlayırlar. Diskusiya keçirilir. Hər bir şagirdə öz fikrini sərbəst şəkildə söyləmək imkanı verilir. Onlar öz fikirlərini, yoldaşlarının fikirlərinə münasibətlərini bildirirlər....fəaldırlar, müstəqil surətdə öz fikirlərini ifadə edə bilirlər.Fikir mübadiləsi, informasiyaların qarşılıqlı şəkildə bir-birinə verilməsi imkanı yüksəkdir. Öyrənənlər sərbəstdirlər, onlara təzyiq yoxdur. Sınıfdə demokratik ünsiyyət tərzini özünü göstərir, diskussiya, əməkdaşlıq və elmi rəqabət, maraqlar, həvəs, sərbəst fəaliyyət kimi hallar sınıfdə işgüzar bir mühit yaratmışdır.

Müzakirələr gedir....Müəllim toplanmış məlumatların təsnifatını verir, alınmış cavablar ümumiləşdirilir və sistemləşdirilir.

Müəllim şagirdlərin diqqətini nəticələrin çıxarılmasına yönəldir. Tədqiqat sualı yada salınır. Söylənilmiş fikirlərə, aparılan müzakirələrəəsasən dərstdən alınmış əsas nəticələr ümumiləşdirilir və sistemli şəkildəqeyd edilir.

Müəllim alınmış nəticələrə əsasən şagirdlərə biliklərini tətbiq etmək üçün yeni tapşırıqlar verir. Müəyyən olunmuş vaxt ərzində müstəqil işlər aparılır və şagirdlərin praktik bacarıq və vərdişlərinin səviyyəsi öyrənilir, təshihlər, düzəlişlər, korreksiyalar aparılır....Sonda nələr öyrənildiyini sistemləşdirilir, qrupların işi və ayrı-ayrı şagirdlərin biliyi qiymətləndirilir. Qiymətləndirmə şagirdlərin fəallığı şəraitində aparılır....

Dərs haqqında, öyrəndiklərinə münasibət haqqında şagirdlərin fikirləri dinlənilir. Dərs sona çatır. Şagirdlərin dərstdən və

müəllimdən razı qaldıqları görünür. Onlar sinifdən yüksək əhval-ruhiyyə ilə çıxırlar....

Bu dərsin özəlliyi nədə idi?

Sualı belə cavablandırmaq olar:

1. Müəllim ixtisas və peşə hazırlığına malikdir. Nəyi, necə, nə məqsədlə edəcəyini yaxşı bilir.

2. Müəllim-şagird və şagird-şagird əməkdaşlığı yüksəkdir. Bütün proses əməkdaşlıq şəraitində baş verir. Şagirdlər pedaqoji prosesin obyekt deyil, müəllimlə tərəf - müqabil kimi problemin həllində birgə fəaliyyət göstərirlər.

3. Sinifdə yaradıcılıq, sual – cavab, işgüzar mühit vardır.

4. Müəllimin humanistliyi ilə tələbkarlığı vəhdətdədir. Müəllimin uşaqlara verdiyi tələb və göstərişlərdə uşaqları fəaliyyətə sövq edən, onlarda emosional motivlər formalaşdıran sözlərdən daha çox istifadə edilir.

5. Sinifdə yaradıcı təfəkkür, axtarışa qoşulma, fəaliyyətə sövq etmə, inandırma, təlqin daha çoxdur.

6. Şagirdlərin üzündə qorxu, həyəcan, narahatlıq ifadəsi yoxdur, onlarda daha çox öyrənmə marağı özünü göstərir.

7. Müəllimin üzündə təbəssüm, şagirdlərdən razılıq ifadəsi vardır.

8. Sinifdə yüksək emosional fon vardır.

9. Heç bir uşaq müəllimin diqqətindən kənardadəyildir, sinifdə hamı fəaliyyətlə məşğuldur.

10. Uşaqlara humanist münasibət, sevgi və diqqət bütün dərslər boyu hiss olunur.

11. Müəllimin heç bir tələbi və göstərişi cavabsız qalmır, şagirdlər müəllimdən razıdırlar və s.

“Azərbaycan tarixi” fənnindən bir dərslərin nümunəsində fikrimizi konkretləşdirək.

Mövzu: Qaraqoyunlu dövləti

Standartlar: 4.1.1. Tarixi şəxsiyyətləri oxşar və fərqli cəhətlərinə görə təhlil edir

Məqsəd: Qara Yusif və Qara Məhəmmədin fəaliyyətini

təhlil edir.

İş forması: Kollektiv və qrupla iş

İş üsulu: “Karusel”, ”Ən mühümü”, Yarış oyunları: “Kim daha çox”.

Resurslar: Dərslik, audiovizual dərs vəsaiti, iş vərəqləri, kontur xəritə**Dərsin gedişi:**

1. Motivasiya

Lövhədə aşağıdakı xüsusiyyətlər yazılır və bu xüsusiyyətlərdən Qara Məhəmmədə aid olanların seçilməsi şagirdlərdən tələb olunur:

1. Qaraqoyunlu sülaləsinin banisi idi.
2. Qaraqoyunlu dövlətini yaratdı.
3. Qaraqoyunlu tayfa ittifaqının əsasını qoydu.
4. Çapaqçur döyüşündə teymurilərini məğlub etdi.
5. Yadellilərin ağalığına son qoydu.
6. Təbrizi dövlətin paytaxtı elan etdi.
7. Qüvvətli süvari ordu yaratdı.

Şagirdlərin cavabları aşağıdakı kimi ola bilər:

Qara Məhəmməd: 1) Qaraqoyunlu tayfa ittifaqının əsasını qoydu; 2) Çapaqçur döyüşündə teymurilərini məğlub etdi.

Bundan sonra lövhəyə tədqiqat sualı yazılır.

Tədqiqat sualı:

Qara Məhəmmədin davamçısı Qara Yusif atasından fərqli olaraq hansı işləri görmüşdür? Onun fəaliyyətini təhlil edərək Azərbaycan tarixindəki rolunu müəyyən edin.

Şagirdlər audiovizual dərs vəsaitindən istifadə edərək məlumatlandırılır. Şagirdlər qruplara bölünür və onlar “**Kim daha çox**” adlı oyuna dəvət edilir. Lövhədə tapşırıq yazılır: Qara Yusifin fəaliyyətini səciyyələndirən xüsusiyyətlər hansılardır?

2. Tədqiqatın aparılması

Şagirdlər 4 qrupa bölünür. Hər bir qrupa vatman kağızlarından ibarət iş vərəqləri verilir. Şagirdlər məndən istifadə edərək onlara verilən vaxt ərzində Qara Yusifin fəaliyyəti ilə bağlı xüsusiyyətləri yazırlar. Sonra **karusel üsulundan** istifadə

edərək yazdıqları vərəqələri növbə ilə digər qruplara ötürürlər , hər qrup yazılanlara öz əlavələrini edirlər

3. Təqdimat:

Tapşırıq yerinə yetirildikdən sonra hər bir qrup öz işini lövhədən asaraq təqdim edirlər. Sonra müzakirə başlayır.

4.Məlumatın müzakirəsi və təşkili:

Müzakirə zamanı hansı qrupun daha çox xüsusiyyət yazdığı müəyyənləşdirilir.Şagirdlər təxminən aşağıdakı xüsusiyyətləri müəyyənləşdirməlidirlər.

Qara Yusifin fəaliyyətini səciyyələndirən xüsusiyyətlər:

1. Azərbaycanın mərkəzi sayılan Təbrizi ələ keçirməyi qarşısına məqsəd qoymuşdur

2.1406-cı ildə Şənbi-Qazan döyüşündə teymuriləri məğlub etdi

3. 1408-ci il Sərdrud döyüşündə Teymuriləri məğlub edərək onları Azərbaycan torpaqlarından qovdu.

4. 1410- cu ildə Şənbi –Qazan döyüşündə Cəlairi Sultan Əhmədə qalib gələrək hakimiyyəti ələ aldı.

5. 1410-cu ildə Qaraqoyunlu dövlətini yaratdı.

6. Kür sahilindəki döyüşdə Şirvanşahlara qalib gələrək onu asılı vəziyyətə saldı.

5.Nəticənin çıxarılması:

Nəticə çıxarmaq üçün sinfə aşağıdakı suallarla müraciət edilir:

1.Qara Yusifin fəaliyyətində hansı xüsusiyyətləridaha mühüm hesab edirsiniz?(“ən mühümü”).

Şagirdlərin cavabı təxminən aşağıdakı kimi ola bilər.

1.Cəlairilərin Azərbaycandakı hakimiyyətinə son qoydu.

2.Teymuriləri Azərbaycandan qovdu.

3.Qaraqoyunlu dövlətinin əsasını qoydu.

4.Qüvvətli süvari ordu yaratdı.

2. Beləliklə,Qara Yusifin Azərbaycan tarixində əsas rolu nədən ibarət olmuşdur?

Cavab: Qara Yusif qalibiyyətli müharibələr nəticəsində, yadelliləri Azərbaycandanqovaraq yenibir dövlətin əsasını qoydu.

6.Yaradıcı tətbiqetmə:

Şagirdlərə, onların kəşf etdikləri biliklərin möhkəmləndirilməsi məqsədi ilə aşağıdakı məzmununda tapşırıq verilir:

Qara Yusifin fəaliyyətini Qara Məhəmmədin fəaliyyəti ilə Venn diaqramının köməyi ilə müqayisə edin:

Müasirliklə əlaqə yaratmaq məqsədiləQaraqoyunlu dövlətinin kontur xəritəsi şagirdlərə təqdim olunur və həmin xəritənin üzərində müasir Azərbaycan Respublikasının xəritəsini təsvir etmək tapşırığı verilir:

7.Qiyətləndirmə meyarları:Təhliletmə

8.Ev tapşırığı: Qara Yusifə aid təqdimat(slayd)hazırlamaq.

Bu nümunədən görüldüyü kimi, burada məqsəd də, onun reallaşdırılması üçün vəzifələr də konkretidir. Müəllim də, şagird də pedaqoji vəzifələrin nələrdən ibarət olduğunu bilirlər. V.A.Kan-Kalik və N.D.Nikandrov pedaqoji vəzifələrin mahiyyətindən bəhs edərək yazırlar ki, müəllimin yaradıcılıq prosesində müxtəlif pedaqoji vəzifələrə eyni vaxtda, ya da ardıcılıqla dərk olunmalıdır. Bu, ilk növbədə müəllimin bütün fəaliyyətinin ümumi pedaqoji məqsədi olmalıdır ki, son nəticədə yaradıcılıq prosesinin bütün detallarını təyin edir və onun ümumi konsepsiyasını təmsil edir. Sonrakı mərhələ müəllimin pedaqoji vəzifəsi kimi pedaqoji fəaliyyətininkonkret təhsil, tədris, təlim sahələrində, şəxsiyyətinformalaşmasında müəyyən pilləni təyin edən mərhələ kimi dərk olunmalıdır.

Nəhayət, pedaqoji prosesin hər bir mikroelementində hər an yaranan situativ (xırda, fərdi) pedaqoji vəzifələr dərk olunmalıdır(34, 28-29.)

III fəsil. Müəllimin peşə səriştəliliyi

3.1. Müəllimin peşə səriştəliliyinin meyarları

Müəllimlərin səriştəliliyinin artırılması inkişaf etməkdə olan Azərbaycan təhsil siyasətində başlıca yerlərdən birini tutur. Səriştəlilik pedaqoji prosesin yüksək səviyyədə təşkili və aparılması, keyfiyyətlinöticələr əldə edilməsi üçün əsasdır. Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyasında müəllimin peşə səriştəliliyinə xüsusi diqqət verilməsi də onun bu funksiyasından irəli gəlir(1).

Pedaqoji prosesə müxtəlif cür yanaşmaların olduğu indiki şəraitdə təhsilə səriştəli yanaşma şagirdlərin nəzəri və praktik bilik, bacarıq və vərdişlərə yiyələnmələrinin elə bir yoludur ki, bu zaman Y.A.Komenski-nin dediyi kimi, öyrədənlər az öyrədir, öyrənənlər isə çox öyrənirlər. Müəllim elə bir situasiya, təhsil alma şəraiti, öyrənmə mühiti yaradır ki, burada öyrənilən bilik, mənimsənilən bacarıq və yiyələnən vərdişlər onun trasformasiyası ilə deyil, bilavasitə bələdçiliyi, oriyentasiyası ilə əldə edilir. Şagirdlər elə bir fəal fəaliyyətə cəlb ediliblər ki, onlar biliyə daha çox müstəqil çalışmaqqla yiyələnirlər.

Pedaqoji səriştəlilik müəllimin pedaqoji hadisə və proseslərə ustalıqla, peşəkarlıqla yanaşmasıdır. Təhsilverənlərin öyrətməyin və öyrənməyin çoxlu metodları, yolları içərisindən ən optimalını, ən asanını, ən qısa yolla və zamanla həll edilə biləni seçib tətbiq edə bilməsidir.

Müəllim səriştəliliyinin müxtəlif parametrləri, göstəriciləri olduğu kimi, müasir dövrdə onun strukturunda da müxtəliflik özünü göstərir. Pedaqoji ədəbiyyatlarda məktəb müəlliminin səriştəlilik modelinin strukturunun - yeni səriştəliliyin və bu çərçivədə fəaliyyət növlərinənaşağıdakılardan ibarət olduğu göstərilir:

Texnoloji (tədris-təlim və tərbiyə prosesində pedaqoji texno-logiyaların mənimsənilməsi və səmərəli istifadəsi);

Layihə-konstruktiv (tədris (işçi) proqramlarının layihələndirilməsi, təhsil müəssisəsinin əsas təhsil proqramlarının işlənməsində iştirak, universal tədris fəaliyyətinin və əsas səriştəliliklərin formalaşdırılmasını təmin edən tapşırıqların konstruksiya edilməsi);

Analitik (tədris-metodik komplekslərin dövlət standartlarına uyğunluğunun təhlili; əsas səriştəliliklərin və universal tədris fəaliyyətinin formalaşmasını təmin edən tapşırıqların seçilməsi);

Proqnostik (təklif olunan tədris-metodik komplekslərin təhlili əsasında əsas təhsil proqramlarının mənimsənilmə nəticələrinin proqnozlaşdırılması);

Qiymətləndirmə (əsas təhsil proqramlarının mənimsənilmə nəticələrinin qiymətləndirilməsi üçün yeni sistemin tətbiqi: bal-reyting sistemi, təlim nəticələrinin portfeli və s.);

Monitorinq (tədris-təlim prosesinin və dərs vermənin keyfiyyətinin müəyyən edilməsi üçün texnoloji monitorinqin mənimsənilməsi və istifadə olunması (18, 158-159).

Peşə səriştəliliyi peşənin məzmunu ilə bilavasitə bağlı olan keyfiyyətdir. Bu baxımdan müəllimin peşə səriştəliliyi pedaqoji fəaliyyətin bütün mərhələlərində özünü göstərməklə bir tamlıq yaratmalıdır. Müəllim həm tədris prosesində şagirdlərlə qarşılıqlı təsirdə, həm dərsdənkənar vaxtlarda aparılan tədbirlərdə peşəkarlıqla yanaşı səriştəlilik də nümayiş etdirməli, hər bir şeyə səriştəli yanaşmalıdır.

Müəllimin peşə səriştəliliyi pedaqoji prosesdəki bütün gərginliyi aradan qaldırmaqla yanaşı, təlim-tərbiyə işlərinin nəticəyönümlüyünü də təmin edir.

Səriştəli müəllimin keçdiyi dərsdə təkcə şagirdlər deyil, müəllimin özü də heç bir əsəb gərginliyi, sıxıntı, naratlıq keçir-mir. Rozenfeld tərəfindən aparılan bir təcrübədə məlum olmuşdur ki, dərsə hazırlıqlı gələn müəllimlərin üz ifadələri, danış-q-ları, fəaliyyətləri, gülümsəmə tərzləri, jest və mimikaları kimi

davranışları dərəcə hazırlıqsız gələn müəllimlərin eyni davranışlarından təqribən ikiqat daha təsirli olmuşdur(14,49).

Müəllimin səriştəli davranışı, pedaqoji hadisə və proseslərə səriştəli yanaşması onun pedaqoji məharətinin göstəricisi kimi də xarakterikdir. İstər dərəcə prosesinə, istərsə də dərəcədən-kənar aparılan tədbirlərə müəllimin səriştəli yanaşması dərəcəsin və digər tədbirlərin səmərə və keyfiyyətinin yüksəlməsinə birbaşa təsir göstərir. Bu hər şeydən əvvəl müəllimin pedaqoji prosesə yenilikçi mövqədə yanaşması ilə xarakterizə olunur.

Müəllimin yenilikçi olması onun təkəcə yeni metodlara, müasir təhsil texnologiyalarına mükəmməl yiyələnməsi deyildir. Yenilikçilik, novatorluq həm də ənənəvi metodları, texnologiyaları yaxşı bilmək, ənənəviliklə müasirliyi müqayisə edə və əlaqələndirmək, onlarda yaxşı nə varsa onu tətbiq edə bilməkdir. Buna görə də müəllimin pedaqoji proseslərə səriştəli yanaşması onun mütərəqqi pedaqoji təcrübəni öyrənməsi, ümumiləşdirməsi və onları özünün fəaliyyətinə tətbiq edə bilməsi, bir növ “özünü-küləşdirməsi” ilə də sıx bağlıdır.

Müəllimin pedaqoji prosesə yenilik gətirməsi, təlim-tərbiyə prosesinə yenilikçi mövqədə yanaşması təhsil və tərbiyə işlərində, onun məqsəd və məzmununun reallaşdırılmasında, həyata keçirilmə prosesinin forma və metodlarında, eyni zamanda müəllim-şagirdbirgə fəaliyyətində yeniliklərdən istifadə etmək, pedaqoji prosesə yenilik gətirməkdir. Belə müəllimlər təkəcə yeni pedaqoji texnologiyaları tətbiq etməklə deyil, həm də özləri yeni texnologiyaların müəllifi kimi də pedaqoji səriştəliliyə malik olurlar. Bu baxımdan müəllimlərin yenilikçi mövqədə olması bir-neçə mühüm istiqamətlə müşayiət olunur:

1) müəllimlərin yeni pedaqoji ideyaları, konsepsiyaları, bu sahədə aparılan pedaqoji-psixoloji tədqiqatları öyrənməsi;

2) öyrəndiyi bilikləri ümumiləşdirə bilməsi, onların tətbiqinə təşəbbüs göstərməsi və tətbiq etməsi;

3) müəllimlərin özlərinin pedaqoji axtarışları nəticəsində yaratdıqları texnologiyalar və onlardan istifadə etməsi (müəllif

texnologiyalarına malik olması).

Pedaqoji səriştəlilik müəllimlərin öz üzərlərində müntəzəm işləmələri ilə yaranır və cilalanır. Dərin müşahidəçi və yarıdıcı təfəkkürə malik olmaq, innovasiyaya meylik, tətbiq etdiyi yeniliklərin səmərəliliyini diaqnozlaşdırma bilmək və təhlil etmək, nəticə çıxarmaq kimi məsələlər bu prosesdə mühüm rol oynayır.

Pedaqoji səriştəliliyə yiyələnmə müəllimin bütün müəllimlik fəaliyyəti prosesində davam edir. Bu, nə məktəb divarları, nə də müəllimin dərs prosesindəki fəaliyyəti ilə məhdudlaşmır. Pedaqoji səriştəlilik özünü hər bir prosesdə - dərsdə də, dərsdən-kənar tədbirlərdə də özünü göstərir. Müəllimin digər həmkarları ilə fikir mübadiləsi aparanda da, pedaqoji konsliumlarda da, müəllim – şagird əməkdaşlığında, bir sözlə, müəllimin bütün pedaqoji fəaliyyətində pedaqoji səriştəliliyin olması vacibdir. Bu baxımdan pedaqoji səriştəliliyin bir çox əlamətlərini və göstəricilərini qeyd etmək olar ki, bunlar müəllimin səriştəli olmasının kriteriyaları kimi önəmli xarakter daşıyır. Bunların hamısının pedaqoji prosesin bütün tərkib hissələri üçün xarakterik olmasına baxmayaraq, onların xarakterinə və istiqamətlərinə görə aşağıdakı qruplar üzrə təsnif edilməsini zəruri hesab edirik:

1. Təşkilatçılıq, idarəetmə səriştəliliyi:

- planlaşdırma və proqram materiallarının hazırlanması;
- tələb verə bilmək və onun icrasına nəzarət;
- şagirdlərin (tələbələrin) fəaliyyətinə nəzarət;
- sinifdə diskusiyanın idarə edilməsi;
- özünəinam, əminlik və özünənəzarət;
- şəxsiyyət və peşə nüfuzunun sintezinə malik olmaq;
- fərdlə kollektivin birliyinə nail ola bilmək, kollektivi ardınca apara bilmək.

2. Didaktik (öyrədə bilmə) səriştəliliyi:

- təlim-tərbiyə prosesində ən qısa və optimal yollardan istifadə edə bilmək;
- fəal dinləmə və başqalarının fikrinə hörmətlə yanaşa bilmək bacarığının olması;

- innovasiyalardan səmərəli istifadə edə bilmək;
- qabaqcıl təcrübəni tətbiq etmək;
- müəyyən səviyyələrdə tədqiqat aparmaq bacarığının olması;
- nəzəri biliklərin praktikaya tətbiqi;
- informasiya və kommunikasiya texnologiyalarından istifadə etmə.

3. Şagirdlərin idrakının inkişaf etdirilməsi səriştəliliyi:

- yaradıcı təfəkkürə malik olmaq, pedaqoji prosesə yaradıcı yanaşa bilmək;
- şagirdlərin fərdi xüsusiyyətlərini öyrənə bilmək, təlimdə fərdiləşdirmə və fərdi yanaşma bacarığına malik olmaq;
- sual vermə, əks əlaqə yarada bilmə bacarıqlarına malik olması;
- yaradıcılığa, axtarışa və öyrənməyə təhrik edə bilmə bacarığı;
- şagirdlərin təlim motivlərini inkişaf etdirə bilmə;
- yaradıcı tapşırıqların hazırlanması.

4. Pedaqoji prosesə kreativ yanaşma:

- müstəqil təfəkkür tərzinə malik olmaq;
- tolerantlıq, başqalarının fikir və düşüncəsinə hörmətlə yanaşmaq;
- pedaqoji prosesdə müstəqil və düzgün qərar qəbul edə bilmək;
- gözlənilməz və qeyri standart situasiyalarda çevik ağıl və düzgün qərar qəbul edə bilmək.

5. Ünsiyyət və əməkdaşlıq səriştəliliyi:

- şagirdlərlə tez ünsiyyətə girə bilmək və tərəf - müqabil kimi əməkdaşlıq etmək;
- sosial məsuliyyətin dərk edilməsi və işinə vətəndaş mövqeyindən yanaşma;
- empatiya bacarıqlarının olması;
- verbal və qeyri verbal ünsiyyət tərzlərinə malik olmaq;
- pedaqoji peşəni və fənnini uşaqlara sevdirə bilməsi

qabiliyyəti və s.

Qeyd edək ki, müəllimin peşə səriştəliliyinə malik olması təkcə bu kompotensiyalarla - səriştəlilik keyfiyyətləri ilə məhdudlaşmır. Hər bir müəllimin özünəməxsus fərdi-psixoloji xüsusiyyətləri olduğu kimi, pedaqoji fəaliyyətində də onu başqa müəllimlərdən fərqləndirən özünəməxsus səriştəlilik keyfiyyətlərinin olması da özünü göstərir. Xüsusən, novator müəllimlərdə elə səriştəlilik cizgilərinə rast gəlinir ki, bunlar pedaqoji prosesi daha da cazibədar, məzmunlu etməklə əsl yaradıcılıq laboratoriyasına çevirir.

Təcrübə belə bir faktı təsdiq edir ki, müəllim öz üzərində işlədikcə, özünün fəaliyyətinə məsuliyyətlə, sosial borc və vətəndaşlıq mövqeyindən yanaşdıqca onun peşəkarlıq və səriştəlilik səviyyəsi də artır, yüksəlir. Bu həm onun özünün, həm də pedaqoji peşənin nüfuzunu yüksəldir, pedaqoji fəaliyyətə yeni-yeni çalarlar gətirir.

3.2. Pedaqoji dəstək müəllim səriştəliliyin amili kimi

Müşahidələr və həyati faktlar göstərir ki, şagirdlərin, xüsusilə ehtiyacı olan şagirdlərin müəllimlər, valideynlər və sinif rəhbərləri tərəfindən dəstəklənməsi, onlara pedaqoji dəstək verilməsi pedaqoji prosesdə həmişə öz müsbət nəticəsini göstərir. Şagirdlərə özünəinam, gələcəyi proqnozlaşdırmaq hisslərini gücləndirir, ona bir şəxsiyyət kimi yanaşıldığını dərk edir, göstərilən etimadı doğrultmağa çalışır. Pedaqoji dəstəyin pedaqoji cəhətdən düzgün təşkili və verilməsi vacib metodlardan olduğundan hər bir müəllim bu sahədə müəyyən səriştəyə malik olmalı və onun metodikasına yiyələnməlidir.

Bəzən məktəbdə tədris və tərbiyə metodlarının müəyyən situasiyalarda təsirsizliyindən, şagirdlərin daha yaxşı olmaları üçün edilən cəhdlərin səmərəsizliyindən şikayətlər eşidilir. Gah müasir dövrün sosial şəraiti, gah valideynlərin pedaqoji səriştə-

sizliyi, uşaqların tərbiyəsinə düzgün münasibət bəsləməmələri, gah da uşaqların təlim-tərbiyəsində məktəbin rolunun azalması səbəb kimi göstərilir. Bizcə şagirdlərin, elə tələbələrin də təhsil və tərbiyəsində rast gəldiyimiz qüsurların olmasının başlıca səbəblərindən biri, bəlkə də birincisi təhsil və tərbiyə prosesində müəllimlər və valideynlər tərəfindən pedaqoji dəstəyin olmaması, belə bir mühüm təsir alətinə böyüklərin laqeyd münasibətinin olması, ona lazımi dərəcədə fikir verilməməsidir. Halbuki sınıanmış metod olan pedaqoji dəstək təhsil və tərbiyə prosesində xüsusən indiki dövrdə olduqca mühüm təsir gücünə malikdir.

Pedaqoji dəstək nədir, bu sadəcə olaraq uşaqların haqlı-haqsız müdafiə olunmaları, yoxsa onlara həqiqətənmi dayaq olmaqdır?

Qeyd edək ki, respublikamızda bu sahədə xüsusi tədqiqatlar aparılmasa da, ayrı-ayrı problemlərə həsr olunan belə münasibətlərin vacibliyini vurğulayan yazılara rast gəlinir. Bu sahədə daha çox qərb və rus pedaqog və psixoloqlarının əsərləri vardır. Bu əsərlərdə də pedaqoji dəstək haqqında, onun mahiyyətinin nələrdən ibarət olması haqqında müxtəlif fikirlərə rast gəlinir ki, bunlar da problem baxımından bir sıra fərqli baxışların yaranmasına səbəb olmuşdur. Əslində bu fikirlər pedaqoji dəstəyin müxtəlif aspektlərini qabartmaqla bunun haqqında tam bir təsəvvürün yaranmasına səbəb olmuşdur. Belə ki, pedaqoji dəstəyi “İnsana onun fiziki və psixi sağlamlığı, təlimi, həyat və peşə seçimi ilə bağlı problemlərin həllinə yönəlmiş operativ yardım” (Anoxina T.V. və b.); “insan fərdiyyətinin formalaşma proseslərini təşkil edən pedaqoji fəaliyyət kimi” (V.P.Bederxanova, O.S.Qazman və b.); “davranışın çətinliklərinin aradan qaldırılmasına səbəb olan xüsusi qarşılıqlı təsir növü kimi” (S.A.Raşçotina) və s. aspektlərdə nəzərdən keçirirlər. Bu baxışların hər biri pedaqoji dəstəyin müxtəlif aspektlərini qabartmaqla onun əsas mahiyyətini ifadə etmək baxımından da faydalıdır. Bu fikirləri ümumiləşdirərək pedaqoji dəstəyin ilk növbədə şagirdin öz qüvvəsinə inam yaradılması, onun gücünə, bacarıq və qabiliyyətinə

təkan verilməsi, çətinliklərin aradan qaldırılmasında onlara yardım göstərilməsi, həmçinin müəllim və tərbiyəçilərin təlim-tərbiyə prosesinin şəxsiyyətyönümlülüyünü və inkişafyönümlülüyünü təmin etməkdən ibarətdir. Bu baxımdan pedaqoji dəstəyi obyektinə görə bir neçə istiqamətdə nəzərdən keçirmək mümkündür: 1) yaşından, cinsindən və xarakterik xüsusiyyətlərindən asılı olmayaraq bütün uşaqlara (şagirdlərə) ümumi halda pedaqoji dəstəyin göstərilməsi; 2) dəstəyə, yardıma və xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşağa (şagirdə) pedaqoji dəstəyin göstərilməsi; 3) tərbiyənin və təhsilin ayrı-ayrı problemləri (məsələn, peşə özünütəyini zamanı, əxlaqi mədəniyyətin formalaşdırılması məsələsində, müəyyən psixoloji-pedaqoji situasiyaları düzgün həll etməkdə və s.) üzrə problemlərdə pedaqoji dəstəyin göstərilməsi və s.

Pedaqoji dəstək pedaqoji səriştəlilik, məharət tələb edən bir prosesdir. Görkəmli pedaqoq V.A.Suxomlinski qeyd edirdi ki, həyat məni inandırır ki, çətin uşaqları tərbiyə etmək - son dərəcə diqqət, ustalıq, takt, səmimi və qayğıkeşlik, mehribanlıq tələb edən, olduqca mürəkkəb işdir. Qeyd edək ki, bu təkcə çətin uşaqlarla deyil, ümumiyyətlə tərbiyə prosesinin bütün cəhətlərinə aiddir. Təcrübə göstərir ki, nəinki tərbiyə, həmçinin təlim və təhsil prosesinin də səmərəliliyi pedaqoji dəstəyin düzgün təşkilindən çox asılıdır.

Pedaqoji dəstəksadəcə olaraq şagirdi (uşağı) yerli – yersiz müdafiə etmək və ya tərifləmək, cüzi bir müvəffəqiyyətini şişirtmək demək deyildir. Həmçinin yersiz yardım və ya uşağın yerinə yetirməli olduğu hər hansı bir işi onun əvəzinə görmək də deyildir. Pedaqoji dəstək uşaqda (şagirddə) yüksək mənəvi keyfiyyətlərin formalaşdırılması və həyatın müxtəlif sahələrində nəzərdə tutulan nəticələrə müstəqil surətdə çatmaq istiqamətində qarşıya çıxan maneələrin aradan qaldırılması və müəyyən situasiyaların düzgün həlli istiqamətində “müəllim-şagird”, “tərbiyəçi-uşaq” əməkdaşlığı şəraitində reallaşan təsir prosesidir. Belə dəstək zəruri hallarda, xüsusən uşaqlar bir sıra vacib problem-

lərlə üzləşdikdə, onların həllində müəllimin və valideynlərin çətinliklərin ola biləcəyini qabaqcadan dərk etməsində və belə çətinliklər meydana çıxdıqda verilməli və düzgün qərarlar qəbul edilməlidir. Əlbəttə, əməkdaşlıq və qarşılıqlı hörmət şəraitində. Görkəmli Azərbaycan mütəfəkkiri, əxlaq nəzəriyyəçisi N.Tusi yazırdı: “Uşağı mehribançılıq və məhəbbət doğuran kəramətlərlə tərbiyə etmək lazımdır, xüsusilə ağıla, şüura, idraka təsir edən başa salmaq yolu ilə...” (20, 157).

Pedaqoji dəstək “müəllim-şagird”, “valideyn-uşaq” münasibətlərinin formalaşmasında əvəzsiz vasitədir. Onundüzgün təşkili və aparılması tərbiyə prosesinin elə mühüm tərəflərinin formalaşmasına səbəb olur ki, onu başqa vasitələrlə əvəz etmək bundan alınan nəticələrlə müqayisədə çox zəif təsirə malik olur. Buna görə də pedaqoji dəstəyin nə zaman, hansı şəraitdə və hansı vasitə və tərzlərlə aparılmasının onun təsirliliyi baxımından çox böyük əhəmiyyəti vardır.

N.Tusi yazırdı: “Uşaqda xoşagələm bir hərəkət baş verdikdə onu tərifiyləyib həvəsləndirmək lazımdır, lakin əks halda hər dəqiqə danlayıb başına vurmaq doğru deyildir: “qəbahətli iş görübsən”, bəlkə belələrinin səhv, bilməmək üzündən etdiyini demək yaxşıdır ki, sirtılmasın. Bir daha təkrar etməsə, üstü vurulmamalıdır, təkrar edilsə, möhkəm danlamalı, belə işlərin yaramazlığı şişirdilməli və qadağan edilməlidir” (20, 158).

Şagird istər təlim, istərsə də tərbiyəvi təsirlərdə özünü psixoloji cəhətdən rahat hiss etməli, heç bir gərginlik keçirməməlidir. O, müəllimin, tərbiyəçinin xeyirxahlığını, ona etimad göstərdiyini, onun qarşılaşdığı maneələri aradan qaldırmaqda ona yardım etmək istədiyini aydın dərk etməlidir. Bu işdə ilk növbədə şagirdlərin (uşaqların) hüquqlarının qorunması, onların şəxsiyyətinə hörmətlə yanaşılması mühüm yer tutur.

“Uşaq Hüquqları Konvensiyası”nda deyilir: “Uşaq öz baxışlarını azad ifadə etmək hüququna malikdir, özü də həmin uşaqla bağlı hər hansı məsələlərin həlli zamanı bu baxışlara diqqət yetirilməlidir... Uşaq öz rəylərini ifadə etmək və sərhəd-

lərdən asılı olmayaraq, informasiya almaq, informasiya və ideyalar vermək hüququna malikdir”(25).

Bu və bu qəbildən olan digər hüquqların tək cə qorunmasında deyil, həmçinin onların müdafiəsində, bu sahədə uşaqlara dəstək olunmasında dövlətlə bərabər, valideynlərin, tərbiyəçilərin və müəllimlərin üzərinə böyük vəzifələr düşür. Müəllimlər bütün imkanlardan istifadə etməklə uşaqların bütün qanuni hüquqlarının qorunmasında onlara dəstək olmaqla, həm də “Uşaq hüquqları haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu” ilə müəyyənləşdirilmiş bir sıra aktların həyata keçirilməsinin də fəal müdafiəçisi olmalı, bu sahədə dövlətin müəyyənləşdirdiyi “Uşaq və ailə”, “Uşaq və cəmiyyət” münasibətlərinin formalaşmasında da fəaliştirək etməlidir.

Pedaqoji dəstək yalnız nəsihətçilik yolu ilə aparılan və çox vaxt nəticəsiz qalan belə tərbiyə metodundan fərqli olaraq, şagirdlərdə özünəinamın formalaşmasında, müstəqilliyin inkişaf etdirilməsində, tərbiyəçinin təsirlərinin xoşməramlılığının dərk edilib qəbul edilməsində mühüm rol oynayır. Buna görə də onun bir sıra müxtəlif formalarda təşkil edilməsi və həyata keçirilməsi olduqca mühüm əhəmiyyət daşıyır. Bu zaman müəllim empatiya bacarıqlarından düzgün istifadə etməli, tərbiyəolunanlarla xoşrəftar olmalı, uşaqlara etimad göstərməli, onların nailiyyətlərini qiymətləndirməkdə “xəsislik” etməməli, uşaqları dinləməyi bacarmalı, onların daxili gərginliyini aradan qaldırmağı bacarmalı, yeri gəldikcə onlara məsləhətlər verməli və yol göstərməlidir.

Pedaqoji dəstəkkortəbi şəkildə deyil, düşünülmüş şəkildə təşkil edilməli, sistemli, ardıcıl təşkil edilən müəyyən pedaqoji situasiyalar kimi (Q.A.Davıdov) həyata keçirilməlidir. Müəllimşagird əməkdaşlığının elə müsbət münasibət formasına nail olunmalıdır ki, burada şagirdlər özlərini psixoloji cəhətdən olduqca rahat hiss edə bilsinlər, maneələri birlikdə dəf edə bilməyə maraqlı olsunlar, özlərinin problemlərini tərbiyəçilərdən, müəllimlərdən gizlətməsinlər, ehtiyaclarının təmin olunması üçün onlardan məsləhət almaqdan çəkinməsinlər.

Pedaqoji dəstəyin verilməsi şagirdlərin zəruri ehtiyacları ilə sıx bağlıdır. Obyektiv və subyektiv səbəblərdən yaranan bu ehtiyacların müəllimlər, tərbiyəçilər tərəfindən düzgün qiymətləndirilməsi və onların ödənilməsinə istiqamətlənən iş növlərindən istifadə edilməsi olduqca zəruridir. Bu baxımdan onun hansı hallarda zəruri olması müəllimlərə və tərbiyəçilərə aydın olmalıdır. Onları aşağıdakı kimi qeyd etmək olar:

- şagirdlərin öz “mən”ini təyin etmələri, “Mən” obrazının dərk edilməsi prosesində;
- yeniyetmə və yuxarı sinif şagirdlərinin peşə özünü təyininin müəyyənləşdirilməsində;
- yetim və valideyn himayəsindən məhrum olan uşaqların təlim və tərbiyəsində;
- sosial reabilitasiyaya ehtiyacı olan uşaqların cəmiyyətə adaptasiya olunmalarında;
- şagirdlərin sağlamlığının qorunması və sağlam həyat tərzinin formalaşdırılmasında;
- şagirdlərin mənəvi-psixoloji tərbiyəsini formalaşdırılmasında;
- təlim prosesində geridə qalan uşaqlarlatəlim prosesində;
- “şagird - şagird”, “fərd - kollektiv”, “kollektiv – fərd”,münasibətlərinin formalaşdırılmasında;
- uşaqların sağlamlıq durumunun aşağı olması zamanında;
- ailə tərbiyəsində müəyyən çatışmazlıqlar olan uşaqların şəxsiyyətinin sosiallaşmasında
- uşaqlarda özünəqapanma halları tez-tez müşahidə edildikdə və s.

Təcrübə göstərir ki, uşaqların valideyn və müəllimlərdən narazı qalmaları hallarının başlıca səbəbi çox hallarda onların dedikləri kimi “böyüklərin uşaqları başa düşməmələridir” .

Pedaqoji dəstək yalnız şagirdlərin müdafiə olunması ilə məhdudlaşmır. Onun təsiri ilə şagirdlərin fəaliyyəti genişlənir, inkişaf meylləri güclənir. Bu elə bir prosesdir ki, onun ardınca sosiallaşma prosesi sürətlənir, şagirdlərin müəyyən bacarıqları

və qabiliyyətlərinin inkişafına da dəstək verilmiş olur. Şagirdlərdə özünəinam, özünə qarşı tələbkarlıq, müvəfəqiyyətə can atma, hədəfə çatma kimi meyillər güclənir. Burada əsas məsələlərdən biri müəllimin bu prosesdə necə hərəkət etməsi, daha doğrusu, pedaqoji taktının necə olmasıdır.

İki nümunəni nəzərdən keçirək:

Məktəbə yeni təyin olunmuş gənc tarix müəllimi VII sinifdə keçdiyi ikinci dərstdə də arxada oturan hündürboylu oğlanın heç bir sual-cavabda iştirak etməməsini, dərslər danışmaq üçün əl qaldırmamasını müşahidə edirdi. Oğlanın adının Zaur olduğunu öyrəndi və dərslər danışmağa dəvət etdi. Sinifdə uşaqların istezalı gülüşü ilə rastlaşdı. Niyə və nəyə güldüklərini soruşdu. Cavab bir oldu: “Ondan heç kim dərslər soruşmur, çünki oxumur.” “Necə yəni oxumur?”- deyərək müəllim fikirləşdi və dərhal qərarını bildirdi: “Uşaqlar öz vətəninə, xalqının tarixini bilməmək heç kimə bağışlana bilməz. Bizim hər birimiz onu mükəmməl bilməli, yaxşılarla öyünməli, səhvlərdən nəticə çıxarmalıyıq. Bu, bizim bir xalq kimi varlığımız üçün olduqca vacibdir. Bu gündən məktəbimizdə tarix dərslərini yaradırıq. Kim üzvlük istəyirsə ərizə ilə müraciət edə bilər. Mən Zaurun da ərizə yazacağını gözləyirəm. Elə bu gündən işə başlayırıq.”

Müəllim Zaurun dərstdən sonra onun yanına gəlməsini tapşırırdı. Dərstdən sonra görüşərkən müəllim heç nə soruşmadan ona inandığını və ərizələri yığmağı, dərslərin təşkilində ona köməkçi olmağı Zauru tapşırırdı.

Qısa bir müddətdə dərslərin məşğələsi hazırlandı. İlk məşğələ uşaqların çox xoşlarına gəlirdi. Hər bir uşaq gələcək məşğələlərdə çıxış etmək arzusunda olduqlarını bildirdilər. Maraqlıdır ki, bunların arasında Zaur da vardı. Bu ilk başlanğıc idi. Müəllim buna sevinirdi. Deməli, nələrə isə nail olunmuşdu.

Təcrübə göstərir ki, pedaqoji dəstəyin müəllimin şagirdə, şagirdin özü özünə inamı və etibarını zəminində təşkili şagirdlərdə fəallığın yaranmasına, özünütəhrikə və motivlərə yol açır. Buna görə də müəllimin vaxtında və məzmunlu şəkildə belə metoddan

istifadəsi olduqca faydalıdır.

İkinci nümunəyə baxaq. Müəllim IX sinifdə riyaziyyatdan evə çox çətin bir tapşırıq vermişdi. Heç də həmişə dərstdə yüksək göstəricilər nümayiş etdirməyən Natiq bu tapşırığın üzərində xeyli işləmiş və onu düzgün həll etmişdir. Müəllimin onu yaxşı qiymətləndirəcəyini, hətta tərifləyəcəyini gözləyirdi...

Lakin belə olmadı. Sinifdə çoxları tapşırığı düzgün yerinə yetirməmişlər. Hətta əla oxuyan şagirdlərdən də bir neçəsi tapşırığı düzgün həll etməmişlər. Müəllim Natiqin tapşırığını nəzərdən keçirdi və - “Onu sən həll edə bilməzsən, kimlərsə köməyindən istifadə etmisən” – deyə ona öz inamsızlığını bildirdi. Natiqin onu özünün həll etdiyi cavabına da məhəl qoymadı. Bu, pedaqoji dəstəyə ehtiyacı olan bir şagirdə qarşı etimadsızlıq, laqeydlik idi. Təəssüf ki, belə hallar məktəblərdə heç də az-az baş vermir.

Nəzərdən qaçırmaq olmaz ki, belə etimadsızlıq şagirdin fənnə marağının zəifləməsi ilə yanaşı, müəllimə də qarşı inamı, etibarını azaldır, uşaqların qəlbində olan ümid qığılcıqlarını söndürür. Buna görə də müəllimlər həssas uşaq qəlbinə həssaslıqla da yanaşmalıdırlar.

Müəllimlik təkcə şagirdlər üçün yazılan dərsləri, oradakı mövzuları yaxşı bilmək, hansısa bir mövzunu şagirdlərə izah edib, başa salmaq və ya onların biliyini qiymətləndirməkdən ibarət deyildir. Müəllimlik mürəkkəb və çətin sənətdir. Onun sirlərinə yiyələnmək üçün çox çalışmaq və fədakar olmaq lazımdır. Yalnız daim öz üzərində işləməklə peşəkar müəllim səviyyəsinə yüksəlmək mümkündür.

3.3.Şagird şəxsiyyətinin sosiallaşmasındamüəlliminsəriştəli mövqeyi

Müəllimin peşəkar fəaliyyətində əsas məsələlərdən biri də onun şagird şəxsiyyətinin sosiallaşmasındakı roludur. Sosiallaş-

ma şagirdlərin həyatı bilik, bacarıq və vərdişlər qazanmalarında mühüm funksiyaya malik olduğundan və pedaqoji prosesin müvəffəqiyyətinə nəzərə çarpacaq dərəcədə müsbət təsir göstərdiyindən müəllimin ona xüsusi diqqət yetirməsi olduqca mühümdür.

Sosiallaşma “özünüaktuallaşdırma” prosesi kimi şəxsiyyətin öz potensial imkanlarının və yaradıcı bacarıqlarının realizə olunması (A.Maslou) olduğundan müəllimin ona səriştəli və peşəkarcasına yanaşmasının əhəmiyyəti böyükdür.

Uzunmüddətli proses olan sosiallaşmanın əsası uşaq yaşlarından qoyulur, məktəb illərində davam etdirilir və yetkinlik yaşlarında daha da intensiv xarakter alır. Buna görə də məktəb illərində bu prosesin düzgün getməsi şəxsiyyətin sonrakı inkişafı üçün əlverişli zəmin olur, şagirdlərin bu sahədə əldə etdikləri bilik, bacarıq və vərdişlər daha da inkişaf edərək dərinləşir, möhkəmlənir.

Şagird şəxsiyyətinin sosiallaşması şəxsin əhatəsində olan sosial mühitə fəal inteqrasiyası və daxil olması kimi sosial xarakter daşması ilə yanaşı, həm də biososial xarakter daşıyır. Belə ki, uşaqların temperament tipi, genetik xüsusiyyətləri, ünsiyyət səviyyəsi, sərvət meyilləri, xarakteri, ailədə aldığı tərbiyə və s. ilə əlaqələnilir və çox vaxt bunlardan asılı olaraq özünü göstərir. Sosial dərkətmə, şəxsiyyətlərarası ünsiyyət və sosial davranışın səviyyəsi onun necə getməsinin göstəricisi kimi meydana çıxır. Bu prosesə müəllimin səriştəli və peşəkarcasına yanaşması, onu idarə edə bilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Müəllim şagirdlərin müəyyən sosial biliklərə, əməli bacarıq və vərdişlərə, həmçinin sosial həyatın qəbul olunmuş müəyyən qayda və qanunlarına yiyələnmələrində iştirak edir. Bu keyfiyyətlərin ötürücüsü və daşıyıcısı kimi şagirdlərlə ünsiyyətdə olur, onların bir şəxsiyyət kimi formalaşmasına təsir göstərir. Burada səriştəli yanaşma bu prosesin səviyyəsinin yüksək olmasının qarantı kimi özünü göstərir.

Şagird şəxsiyyətinin sosiallaşması hətta kiçik qrupda belə

eyni səviyyədə getmir. Buna fərqli xarakterli, müxtəlif temperamentli, həyat tərzi, bacarıq və qabiliyyəti, həmçinin sərbəst meylləri başqa-başqa olan uşaqların olması kimi amillər təsir etdiyindən müəllimin bunları nəzərə alması olduqca vacibdir. Müəllim sosiallaşma prosesində şagirdlərin bir qisminin fəal, bir qisminin zəif iştirakını nəzərə almalı, onlarla düzgün münasibət qurmağı bacarmalı, onların sosial sistemə uyğunlaşmasına və inteqrasiyasına nail olmağı bacarmalıdır. O, özünün bilik və bacarığından istifadə edərək hər bir fərdin sosial mühitə fəal qoşulması və fərdi sosial əlaqələr sisteminə daxil olmasına nail olmalıdır.

Şəxsiyyətin sosiallaşması həm də planlı və mütəşəkkil şəkildə gedən bir proses deyildir. Bu proses adətən kortəbii, yəni ətraf mühitlə qarşılıqlı təsir şəraitində, müxtəlif təsirlər altında getdiyindən bu amillər şəxsiyyətin formalaşmasında müəyyən təsirlər yaradır və bu təsirlər heç də həmişə müsbət olmur. Buna görə də bu işdə müəllimin və valideynlərin rolu, həmçinin təsiri əhəmiyyətlidir.

Şagird şəxsiyyətinin sosiallaşması prosesinin müvəffəqiyyətlə getməsi üçün əlverişli mühitin yaradılması vacibdir. Müəllimin səriştəli olması bu mühitin tərbiyələndirici və inkişafetdirici mühit olmasına səbəb olur. Müəllim şagirdlərin imkan və bacarıqlarını düzgün qiymətləndirməli, onların şəxsiyyətinə hörmətlə yanaşmalı, inanmalı, imkanlarının reallaşdırılmasına şərait yaratmalıdır. Bu prosesdə başlıca məsələlərdən biri təhsilin şəxsiyyətyönümlülüyünə nail olunmasıdır.

Təhsilin şəxsiyyətyönümlülüüyü də pedaqoji peşəkarlıq və səriştəliliklə bağlıdır. Buna nail olmaq üçün müəllim ilk növbədə tədris etdiyi fənnin bütün imkanlarını - təhsilləndirici, tərbiyələndirici və inkişafa səbəb ola biləcək funksiya və imkanlarını yaxşı bilməlidir. Şagirdlərin potensial imkanlarından xəbərdar olmalı, onların təfəkkürünün, təşəbbüskarlığının və fəallığının inkişaf etdirilməsinin əlverişliyollarını axtarıb tapmalı, tədris etdiyi fənnin, konkret ayrı-ayrı mövzuların şagirdlərin mənəvi tələbatlarının təmin edilməsi istiqamətində olmasına nail

olmalıdır.

“Şəxsiyyətyönümlü təhsil - təhsil prosesinin əsas sərvəti olan şagirdə yönəldilmiş təhsildir. O, şagirdin mövcud təcrübəsinə arxalanmaqla onun şəxsi keyfiyyətlərinin formalaşması və üzə çıxarılması üçün yaradır, təfəkkürün inkişafına, yaradıcı, fəal, təşəbbüskar şəxsiyyətin təşəkkül tapmasına səbəb olur, şagirdin idrakı və mənəvi tələbatını təmin edir, onların intellektini, sosial və kommunikasiya qabiliyyətlərini, özünütəhsil və özünüinkişaf bacarıqlarını stimullaşdırır” (29, 26). Problemə bu kontekstdən yanaşdıqda şəxsiyyətyönümlü təhsilin yeni pedaqoji tək-kürlə, müəllimin peşəkarlığı və səriştəliliyi ilə sıx bağlı olduğunu aydın görmək mümkündür. Çünki, təhsilin şəxsiyyətyönümlülüyünə nail olunması mövzunu sadəcə başa salmaqdan ibarət deyildir. Bu elə bir prosesdir ki, müəllim ona öz üzərində işləməklə, özünün peşəkarlığını artırmaqla, pedaqoji prosesə əsl yaradıcı yanaşmaqla nail ola bilər.

3.4. Pedaqoji səriştəlilik və yeni pedaqoji tək-kür

Pedaqoji səriştəliliyə yiyələnmək üçün konkret bir neçəyolun, metodun və ya vasitələrin adlarını çəkmək çətindir. Yəni burada “konkret olaraq bunu etsən səriştəli olarsan”-məsləhəti mümkün deyildir. Lakin elə məsələlər, həlli vacib olan problemlər vardır ki, səriştəlilik meyarları kimi onların adlarını çəkməmək olmaz. Sınaqlardan çıxmış elə keyfiyyətlər vardır ki, onlara yiyələnməmək pedaqoji prosesdə, müəllimin peşə fəaliyyətində müəyyən boşluqlar yaradır. Bunlar istər ənənəvi adlandırdığımız təlimdə, dərslər təcrübələrində, istərsə də müasir təlim texnologiyalarının tətbiq olunduğu pedaqoji prosesdə vardır.

Lakin qeyd etmək lazımdır ki, müəllim səriştəliliyininbəzən ilk baxışda nəzərə çarpmayan elə vacib

tərəfləri vardır ki, səriştəlilik modelində onları hökmən nəzərə almaq lazım gəlir. Bunları əsasən aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar: təşkilatçılıq, müşahidəçilik, pedaqoji təxəyyül, humanizm.

Müəllim səriştəliliyi pedaqoji prosesin bütün növləri, hissələri üçün səciyyəvidir. İstər təlim zamanı, istərsə də tərbiyəvi işlərin aparılması prosesində səriştəli yanaşma onun təsir gücünü artırmaqla yanaşı, həm də şəxsiyyətyönümlüyünü və nəticəyönümlüyünü təmin etmiş olur.

Görkəmli Fransız yazıçısı Viktor Hüqonun “Səfillər” romanının qəhrəmanlarından biri, uzun illər həbsxana divarları arasında qalan, azad edildikdən sonraona etibar edilməyən Jan Valjan onu kilsədə insan kimi qarşılayıb, hörmət edən Yepiskopun etibarından sui istifadə edərək kilsədəki gümüşləri oğurlayır. Polislər onu tutub kilsəyə gətirirlər. Onun daha bir cəzadan xilas ola bilməyəcəyini düşünən Yepiskop: “Gümüşləri mən özüm ona vermişəm”-deyir və polislərin onu azad etmələrini bildirir. Bu hadisə Jan Valjanı sarsıtmaqla bərabər, onun dəyişməsinə, qəlbində insanlara qarşı xeyirxah hisslərin yaranmasına səbəb olur.

Göstərilən bu nümunədə Yepiskopun baş vermiş hadisələrə səriştəli yanaşması Jan Valjanın növbəti dəfə həbs olunmaqdan xilas olmasına və nəhayət, onun insanlığın mahiyyətinin başa düşməsinə səbəb olduğu aydın görünür.

Məktəbdə baş verən belə bir hadisəni də nəzərdən keçirək: Sinif rəhbəri rəhbərlik etdiyi VIII sinfə daxil olduqda orada yeni bir şagirdin olduğunu gördü. Hansı məktəbdən gəldiyini soruşsa da, məktəbi niyə dəyişdiyini, nə üçün burada oxuyacağını səbəbini soruşmadı.

Bir neçə gün keçdi, bu şagirdin çox hazırlıqlı olduğunu, verilən bütün tapşırıqları yüksək səviyyədə yerinə yetirdiyini və intizamlı şagird olduğunu bu sinifdə dərs deyən bütün müəllimlər danışmağa başladılar. Sinif rəhbəri isə burada başqa bir situasiyanı müşahidə etdi. Səkkiz il bir yerdə oxuyan uşaqlar bu şagirdə qısqançlıqla yanaşır və ona rəqib münasibəti bəsləməyə

başlayıblar. Onlar müəllimlərin yeni gələn bu şagirdin onlara nümunə göstərilməsini, onu təriflədiklərini qəbul edə bilmirlər. Sınıfdə bir növ qütbləşmə yaranmışdı. Yaxşı oxuyan qızların bir neçəsi onunla yaxınlıq etsələr də, xüsusən yaxşı oxumayan şagirdlər ona qarşı düzgün münasibətdə deyildirlər. Sınıf rəhbərinin diqqətindən yayınmayan bu məsələ tez bir zamanda burada qarşılıqlı münasibətlərin normallaşdırılmasına ehtiyac olduğunu üzə çıxardı. O, sınıfdə şagirdlər qarşısında öyüd-nəsihət xarakterli söhbətlərəparmadan və heç nə olmamış kimi sınıf qarşısında belə bir məsələ qaldırdı: sınıfdə bir neçə şagird yaxşı oxumaqla sınıfın göstəricilərini aşağı salır. Gəlin elə edək ki, sınıfdə bir nəfər də olsun geridə qalan olmasın....

Bir qədər müzakirədən sonra belə bir qənaətə gəldi ki, sınıfdə yaxşı oxuyanların geridə qalanlara köməyi təşkil edilsin. Hamı bu təklifi qəbul etdikdən sonra konkret addımlar müəyyənələdi. Yeni gələn şagirdə də onu “qəbul edə bilməyən” iki nəfər şagird tapşırıldı....

Günlər keçdi.... Sınıfdə iki müsbət meyl getdikcə güclənirdi: pis oxuyanların sayı azalmağa doğru gedir, şagirdlər arasında münasibətlər isə yaxşılaşırdı....

Müəllimlik peşəsi təfəkkür prosesləri ilə sıx bağlı olan bir peşədir. Lakin son illər **“yeni pedaqoji təfəkkür”** probleminin pedaqoji gündəmdə olması bu problemə daha dərindən, müasir tələblər prizmasından yanaşmağı tələb edir.

Bəs bu məsələyə nələr daxildir? Yeni pedaqoji təfəkkürdə hansı “yenilikər” vardır ki, bu, əvvəlkilərdən, ənənəvi təfəkkür tərzindən fərqlidir?

Qeyd edək ki, bu problemin mahiyyət və vəzifələrinin aydınlaşdırılmasında respublikamızda psixoloq və pedaqoqlardan Ə.Ə.Əlizadə, H.Ə.Əlizadə, B.A.Əhmədov, N.M.Kazımov, Ə.Ə.Ağayev, Ə.X.Paşayev və b. bir sıra maraqlı fikirlər söyləmiş və tədqiqatlar aparmışlar. Bu problemə bir daha qayıtmağımız onun həmişə aktual olması və pedaqoji səriştəliliklə bilavasitə bağlı olması ilə əlaqədardır.

Yeni pedaqoji təfəkkürün təhsil nəzəriyyəsi və təcrübəsini inkişafında önəmli vasitə kimi meydana çıxmasını qeyd edən  . .Əlizadə və H. .Əlizadə haqlı olaraq yazırlar: “Yeni pedaqoji təfəkkür klassik pedaqogikanın deyil, “köhnə” pedaqoji təfəkkürün - durğunluq illeri pedaqogikasının və ya ənənəvi didaktikanın alternativini kimi b rqr r olmuşdur. Klassik pedaqogika yeni pedaqoji təfəkkürün əsas qaynaqlarından birini təşkil edir” (6, 179).

F r hli hal kimi qeyd etmək olar ki, yeni pedaqoji təfəkkürün inkişafında və praktik pedaqogikada orta m kt bl rimizin xeyli hissəsi mühüm nailiyyətlər qazanmışlar. Novator müəllimlərin sayəsində xeyli yeniliklər meydana g lm ş və yeni pedaqoji təfəkkürün dairəsi xeyli genişl nm şdir. Lakin bu s z  nəzəri pedaqogika haqqında demək bir qədər təəssüf doęurur. Bir sıra pedaqoji ədəbiyyatlarda “Yeni pedaqoji təfəkkür” termini çox işlənsə də, onun konkret olaraq nələrdən ibarət olduęu, məzmunu daxil olan komponentlər haqqında konkret fikirlərə rast gəlinmir.

Aydın məsələdir ki, yeni və yenilik o deməkdir ki, indiyə qədər olmasın və yeni olaraq meydana g lsin. Yeni pedaqoji t f kk r  də bu anlamdan yanaşsaq deməliyik ki, pedaqoji təfəkkürdə yaranan bu yenilik indiyə qədər olmamışdır v  indiki zamanın tələbindən və inkişaf nəticəsində meydana g lm ş v  yaranmışdır. Belə olduęu halda biz nələri yeni pedaqoji təfəkkür adlandırma bilərik?

Yeni pedaqoji təfəkkür müasir insan şəxsiyyətinin formalaşmasına, o cümlədən, təhsil və tərbiyənin mahiyyət v  məzmununa köhnə steotipl rl  yanaşmanı qəbul etmir, hadisə və proseslərə ( lb tt , təlim və tərbiyə ilə baęlı) yeni tərzdə, zamanın tələblərinə cavab verə bilən metodlarla yanaşmaęı tələb edir. Elə buna görə də yeni pedaqoji təfəkkür ənənəvi təhsildə yaxşı n  varsa onları qəbul etməklə, varislik ənənələrinə sadiq qalmaqla məktəbə, təhsil və tərbiyənin məzmununa yeni nəfəs gətirməklə səciyyələnən proseslər kimi  z n  göstərir. Beləliklə, yeni peda-

qoju təfəkkür k hn ni bir qədər “b z yib” yenilik kimi qələmə vermək deyil, pedaqoji prosesə yeni məzmun, yeni forma və yeni baxışlar gətirməkdən ibarətdir.

Azərbaycan təhsilində yeni pedaqoji təfəkkürün qaynaqları v  reallaşdırılmasının əsas konturları 2009-cu ildə qəbul edilən “Azərbaycan Respublikasının Təhsil haqqında Qanunu”ndav  2013-c  ildə qəbul edilən “Azərbaycan Respublikasında Təhsilin  nkişafı üzrə Dövlət Strategiyası”ndab t n dərinliyi ilə t sbir edilmişdir. Bunlar əsasən ařağıdakıları əhatə edir:

1. Təhsildə milli və ümumbəşəri dəyərlərin, ř xsiyy tin azad inkişafının, insan hüquqları və azadlıqlarının, sağıamlığın v  təhlükəsiz-liyin, ətraf  l m  v  insanlara qayğı və hörmətin, tolerantlıq v  dözümlü-l y n prioritet kimi qəbul olunmasının gözlənilməsi (humanistlik).

2. Təhsilalanların azad d ř nc  ruhunda tərbiyə edilməsi, təhsilin dövlət-ictimai əsaslarla təşkilində v  idarə edilməsində səlahiyyət və azadlıqların geniřl ndirilm si, təhsil müəssisələrinin muxtariyyatının nəzərə alınması (demokratiklik).

3. Bütün v t ndařların bərabər ř rtl r əsasında təhsil almasına imkanlar yaradılması və təhsil hüququnun təmin olunması (bərabərlik).

4. Milli və ümumbəşəri dəyərlərin qorunması və onların dialektik vəhdətinin təmin edilməsi əsasında dünyəvi təhsil sisteminin yaradılması və inkişaf etdirilməsinə nail olunması (millilik v  dünyəvilik).

5. Təhsilin mövcud standartlara, normalara, sosial iqtisadi tələblərə, ř xsiyy tin, cəmiyyətin və dövlətin maraqlarına uyğunluluğunun təmin edilməsi (keyfiyy tlilik).

6. Təhsilin və elm yaradıcılığın daim inkişaf edən, faydalı və son nəticəyə istiqamətlənən müasir metodlarla təşkilinə nail olunması (səmərəlilik).

7. Mövcud təhsil standartları, tədris proqramları və planları əsasında təhsilin bir neçə səviyyədə əldə edilməsi imkanı, təhsilin ayrı-ayrı pillələri arasında sıx dialektik qarřılıqlı əlaqənin

təmin olunması və onun insanın bütün həyatı boyu ardıcıl davam etməsinə nail olunması (fəsiləsizlik, vəhdətlik, dinamiklik).

8. Təhsil sahəsində əldə olunmuş bilik və təcrübənin ardıcıl olaraq növbəti nəslə ötürülməsinin təmin edilməsi (varislik).

9. Təhsil sahəsinin və təhsil fəaliyyətinin açıqlığının genişləndirilməsinə nail olunması (liberallaşma).

10. Milli təhsil sisteminin dünya təhsil sisteminə səmərəli formada qoşulması, uyğunlaşması və qovuşması əsasında inkişaf etdirilməsi (inteqrasiya).

11. Səriştəyə əsaslanan şəxsiyyətyönümlü təhsil məzmununun yaradılması (şəxsiyyətyönümlü təhsil).

12. Təhsilalanların fərdi xüsusiyyətlərini nəzərə alan təlim metodları və texnologiyaları vasitəsilə təhsilin məzmununun səmərəli mənimsənilməsinə təmin edən yüksək nüfuzlu təhsilverənin formalaşdırılması (müəllim hazırlığının təkmilləşdirilməsi).

13. Nəticələrə görə cavabdeh, şəffaf və səmərəli tənzimləmə mexanizmlərinə malik, dövlət-ictimai xarakterli və dövlət-biznes partnyorluğuna əsaslanan təhsildə yeni idarəetmə sisteminin formalaşdırılması (nəzarət və idarəetmə).

14. Müasir tələblərə cavab verən və ömür boyu təhsili təmin edən infrastrukturun yaradılması (maddi-texniki təminat).

15. Təhsilin dayanıqlı və müxtəlif mənbələrdən istifadə olunmaqla yeni maliyyələşdirmə mexanizminin yaradılması (təhsilin iqtisadiyyatı).

Göründüyü kimi, bütün bunlar yeni pedaqoji təfəkkür üçün elə imkanlar açır ki, bunların reallaşdırılmasını köhnə metodlarla, sxolastik təfəkkür tərzilə həyata keçirmək mümkün deyildir. Burada yeni, daha mütərəqqi, dünya təcrübəsində özünü təsdiq edən, qabaqcıl yerlərə çıxmağa imkan yarada bilən metodların və metodikaların tətbiq olunması önə çəkilir ki, bunları da həll etmək məhz yenilik, yeni düşüncə tərzini və pedaqoji təfəkkür tələb edir.

1956-cı ildə Blum tərəfindən irəli sürülən və müasir dövrdə də pedaqoq və psixoloqların önəm verdiyi "**Blum taksono-**

miyası” belə bir təfəkkür tərzinin formalaşmasında mühüm rola malikdir. Taksonomiya ierarxiya prinsipi əsasında qurulmuş və altı mərhələni özündə ifadə edir:

1. Biliklər. Bu mərhələ özünü şərh, nağıl və təsvir etmək, tapmaq, yoxlamaq, tanımaq, təqdim etmək, təkrar etmək, əlaqələndirmək, müqayisə etmək, göstərmək, ifadə etmək, cədvəlləşdirmək və s. ifadə edir.

2. Anlama (dərketmə). Bu, aydınlaşdırmaq, şərh etmək, təsnif etmək, aydınlaşdırmaq, fərqləndirmək, ümumiləşdirmək, nəticə çıxarmaq, seçmək, həll etmək, yaratmaq, əlaqələndirmək, ifadə vəzih etmək, müqayisə etmək və s. ilə ifadə olunur.

3. Tətbiqetmə. İfadə etmək, tətbiq etmək, nümayiş etdirmək, yoxlamaq, sınaqdan keçirmək, əlaqələndirmək, həll etmək, hesablamaq, tamamlamaq, hazırlamaq, dəyişmək və s. kimi ifadə olunur.

4. Təhlil (analiz). Bu mərhələ seçmək, qeyd etmək, müqayisə etmək, əlaqələndirmək, təhlil etmək, hesablamaq, təsnifat vermək, sınaqdan keçirmək, qruplaşdırmaq, yoxlamaq, diferensiallaşdırmaq və s. ilə ifadə olunur.

5. Tərkib (sintez). Bu mərhələyiğmaq, birləşdirmək, toplamaq, təsvir etmək, ümumiləşdirmək, integrasiya etmək, əlaqələndirmək, düzəliş aparmaq, xülasə vermək və s. məsələlərdə öz ifadəsini tapır.

6. Qiymətləndirmə. Bu mərhələ əminlik ifadə etmək, qiymət vermək, tutuşdurmaq, nəticəyə gəlmək, mühakimə yürütmək, proqnozlaşdırmaq, tərifləmək, dəstək vermək, təsdiqləmək, qərar vermək, dəyərləndirmək və s. ilə ifadə olunur.

Son illər Blum taksonomiyasının opponentləri belə bir fikrə üstünlük verirlər ki, bu taksonomiya ierarxiya kimi yox, paralel şəkildə aparılmalıdır.

Ötən illər ərzində Blum taksonomiyasında müəyyən modifikasiyalar edilmiş və bundan sonra (2000-ci ildə) belə ifadə olunmuşdur:

1. Yadda saxlamaq (faktları və anlayışları xatırlamaq).

Müəyyən etmək, surətini çıxarmaq, siyahı tərtib etmək, yadda saxlamaq, təkraralamaq, qeyd etmək.

2. Anlamaq (ideya və anlayışları izah etmək). Qruplaşdırmaq, təsvir etmək, müzakirə etmək, müəyyən etmək, yerləşdirmək, tanımaq, məlumat vermək, tərcümə etmək.

3. Tətbiq etmək (məlumatdan yeni situasiyalarda istifadə etmək). İcra etmək, həyata keçirmək, həll etmək, istifadə etmək, göstərmək, şərh etmək, işlətmək, planlaşdırmaq, sxemini cizmaq.

4. Təhlil etmək (fikirləri əlaqələndirmək). Fərqləndirmək, təşkil etmək, əlaqələndirmək, müqayisə etmək, qruplaşdırmaq, ayırmaq, nəzərdən keçirmək, sınaqdan keçirmək, sual vermək, sınamaq.

5. Qiymətləndirmək (mövqeyini və qərarını əsaslandırmaq). Təqdir etmək, mübahisə etmək. Müdafiə etmək, mühakimə etmək, seçmək, dəstəkləmək, qiymətləndirmək, tənqid etmək, ölçüb-biçmək.

6. Yaratmaq (yeni və orijinal iş hasil etmək). Tərtib etmək, toplamaq, düzəltmək, təxmin etmək, müəlliflik etmək, tədqiq etmək.

Blum taksonomiyasının yeni modifikasiyasının əvvəlkindən əsaslı dərəcədə fərqli cəhətləri olmasa da, burada bir məsələ diqqəti daha çox cəlb edir. Bu, təhlil və tərkib mərhələsinin birləşdirilib təhlil kimi verilməsi və qiymətləndirilmədən sonrayeni və müəllifin özünəməxsus yeni, orijinal bir iş yaratmasıdır ki, bu da şagirdlərin yaradıcılıq imkanlarının artmasına, təlimin inkişafyönümlülüyünə gətirib çıxarır.

Görkəmli Azərbaycan psixoloqu, professor Ə.Ə.Əlizadənin irəli sürdüyü taksonomiya özünün daha məzmunlu olması və mükəmməlliyi ilə seçilir.

Yeni pedaqoji təfəkkürə əsaslanan bu taksonomiya respublikamızın bir sıra qabaqcıl, novator müəllimlərinin də fəaliyyətində nəzərə çarpacaq dərəcədə özünü göstərir. Psixoloji – peda-

qoju tədqiqatlarda da yeni pedaqoji tƏfƏkkürə əsaslanan yazılar, fikirlər az deyildir.

Prof. Ə.Ə.Əlizadə və prof. H.Ə.Əlizadənin araşdırmaları əsasında aşağıdakı məsələləri yeni pedaqoji tƏfƏkkürün əlamətləri və göstəriciləri kimi qeyd etmək olar:

I. 1. Keçən əsrin 60-70-ci illərində dərsin optimalaşdırılması məqsədi daşıyan **“müasir dƏrs”** anlamının meydana gəlməsi.

2. **“Müasir dƏrs”** konsepsiyasının və bunun əsasında **“Müasir dƏrsə verilən tələblər”** inışlənilməsi, bu sahədə geniş elmi-tədqiqatların aparılması, nəzəri tƏfƏkkürün və tƏxəyyülün inkişafı məsələsinin önə çəkilməsi (B.P. Yesipov, M.A. Danilov, M.İ. Mahmutov, M.N. Skatkin, İ.Y. Lerner, M.M. Mehdizadə, M.M. Muradxanov, Ə.Ş. Həşimov, B.A. Əhmədov, Ə.Ə. Əlizadə, B.A. Abdullayev, A. Cahangirov və b.).

II. 1. Məlumatverici dƏrsdən tƏfƏkkürün işləməsinə imkan verən dƏrslərə keçid.

2. Təhsilin fəlsəfəsi və təhsilin sosiologiyasına arxalanma.

3. Biliyin mühüm sərvət olması və onun **“Bilik - intellekt - şəxsiyyət”** üçlüyünün sehrində açılınması. **“Bilik - intellekt - şəxsiyyət”** konsepsiyasının formalaşması.

4. İnkişafətdirici, tərbiyəədicilə prinsiplərə önəm verilməsi və təlimin inkişaf və tərbiyəvi istiqamətinin gücləndirilməsi.

5. Ötən əsrin 90-cı illərindən təhsilin humanistləşdirilməsi, humanitarlaşdırılması, fərdiləşdirilməsi və diferensiallaşdırılması prinsiplərinin rəsmi (1992-ci ildə qəbul edilən Azərbaycan Respublikasının Təhsil Qanunu) status kəsb etməsi.

6. Şagirdin bir şəxsiyyət kimi formalaşdırılmasının təhsil sisteminin başlıca vəzifəsi olması.

III. 1. Yaşadığımız XXI əsrdə psixopedaqoji texnologiyaların: kəşf yolu ilə öyrənmə, tƏxəyyül yolu ilə öyrənmə, interaktiv və s. metodların tətbiqi.

2. **“Təhsil-inkişaf-tərbiyə (mədəniyyət) meyarının önə**

çəkilməsi və s. (Bax:6, VII fəsil).

Yeni pedaqoji təfəkkür təhsildə yeniliklərin yaradılmasına istiqamətlənir və səmərəli tədqiqatlar, düzgün proqnozlaşdırıla bilən eksperimentlər tələb edir. Elə eksperimentlər ki, keçmişin təcrübəsində olan və on illərlə davam edən, nəticədəheç bir səmərə verməyən (məsələn, biliyin qiymətləndirilməsinin 9 bal sisteminə keçilməsi və s. kimi) eksperimentlər deyil, çevik, məzmunlu və peşəkarlıqla həyata keçirilən və təhsildə yeni konsepsiyaların yaradılmasına xidmət etsin.

3.5. Müəllimin təlim-təhsil fəaliyyəti və onun təşkili texnologiyaları

Müəllimin təlim-təhsil fəaliyyəti onun başlıca vəzifəsinin, yəni təhsilverici vəzifəsinin reallaşdırılmasından ibarətdir. Bu fəaliyyət gənc nəslin bəşəriyyətin min illər boyu toplamış olduğu maddi və mənəvi dəyərlərə yiyələnməsi məqsədilə təşkil edilən xüsusi fəaliyyət vədrak prosesidir. Bu prosesin nəticəsində böyüyən nəsil elmi biliklər sisteminə, həyatı bacarıq və vərdişlərə, davranış mədəniyyətinə, müxtəlif fəaliyyət növlərinə yiyələnir və böyük həyata hazırlanırlar. Məqsədyönlü və məzmunlu təşkil edilən təlim-təhsil prosesi təhsilalanlara əqli, əxlaqi, emosional, iradi, əmək, iqtisadi və s. keyfiyyətlər aşılamaqla yanaşı, onlarda dünyanı dərk etmək, həyatı dəyərləndirə bilmək bacarıqları formalaşdırır və gələcək həyat üçün bir sıra keyfiyyətlər aşılayır. Bu prosesdə həlledici rol isə dərsə məxsusdur.

Dərs məqsədyönlü təşkil edilmiş təhsilin əsas təşkili forması kimi şagirdlərin bir şəxsiyyət kimi formalaşmasında mühüm yer tutur. Dərs öyrədir, tərbiyə edir, inkişaf etdirir.

Dərsin əsas xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, o, şagirdlərdə müəyyən bilik, bacarıq, səriştə, intellektual inkişaf, elmi düşüncə tərzini, dərk etmə bacarıqları formalaşdırabilir. Bu baxımdan müəllimin bütün təlim-tərbiyə işini özündə birləşdirməklə təhsil-

təlim fəaliyyəti elə təşkil edilməlidir ki, o, şagirdlərdə bilik, bacarıq vərdişlər formalaşdırmaqla yanaşı, onlara düşünməyi öyrətsin və şəxsiyyətin inkişafına təsir göstərmək funksiyasını reallaşdıra bilsin.

Müəllimin təhsil-təlim fəaliyyətinə bir sıra amillər təsir edir. Bu amillər sırasında şagirdlərin dərslər zamanı hansı mövqedə olmaları mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Qeyd edək ki, çox vaxt dərslər səmərəliliyi və nəticəyönlümlüyü də şagirdlərin bu prosesdə hansı mövqedə olmalarından çox asılı olur: a) verilən informasiyalar şagirdlərin yalnız dinləyici kimi iştirakı ilə mənimsənilir (ənənəvi təlim forması); b) şagirdlərin fəallığı şəklində informasiyalar axtarılır, tapılır və ondan istifadə edilir (fəal təlim).

Birinci halda təhsilçilərin daha çox informasiyalarla tanış edilməsi, onlara maksimum səviyyədə biliklər verilməsi, izahat, anlatma, məlumatlandırma üstünlük təşkil edir. Bu zaman müəllim informasiya ötürücüsü, transformator rolunda çıxış edərək şagirdlərə daha çox bilik aşılamağa çalışır. İkinci halda isə şagirdlərdə təlimə maraq yaradılması, motivləşdirmə, stimullaşdırma, şagirdlərin özlərinin axtarışına cəlb edilməsi, onların pedaqoji prosesin əsl tərəf-müqabili kimi iştirakı, nitq və təfəkkürün inkişafı, müzakirə, fikir mübadiləsinə cəlb edilir. Müəllim bu prosesdə bələdçi, fasilitator rolunda çıxış edərək daha çox şagirdlərin işləmələrinə şərait yaradır.

Əlbəttə hər iki halda müəllimin səriştəsi, peşəkarlığı, mövqeyi, tədris etdiyi fənnin mahiyyət və məzmununu dərindən bilməsi, öyrədəcəyi mövzunun şagirdlərdə nələri – elmi dünyagörüşü, yaradıcı axtarışları, məntiqi təfəkkürü, şəxsiyyətə xas olan bir sıra keyfiyyətləri aşılamaq imkanlarının olmasını dərk etməsi əsas yer tutur. Buna görə də müəllimin öz fənninin tək-cə məzmununu yaxşı bilməsi və onu şagirdlərə çatdırmağı faydalı deyildir. Müəllim şagirdlərə biliyə yiyələnməyin optimal yollarını, onları ümumiləşdirməyi və sistemləşdirməyi, bu biliklərdən istifadə edə bilməyi,

şagirdlərinin tərəkür müstəqilliyinə yiyələnməsini nəzərdən qaçırmamaqla təlim-təhsil fəaliyyətinin tamlığına nail olmağı bacarmalıdır. Bu zaman şagirdlər öyrəndikləri fənnin məqsədini də dərinləndirib dərk edirlər.

N.V.Kuzminagöstərir ki, müəllimin öz fənninin imkanlarına inamı onun pedaqoji hərəkətinin səmərəsinin hədudunu – kəmiyyətini təyin edir. Son nəticədə bu, müəllimin fənni vasitəsilə şagirdlərdə elmi dünyagörüş, məntiqi-idrak, yaradıcı təsəvvür və bacarıq, sistemli biliklər, sərəştə və s. formalaşdırma imkanının olub-olmadığını təyin edir. Şagirdlərin təhsil-təlim fəaliyyətinin müvəffəqiyyətinin mühüm şərti öyrəndikləri fənnin məqsədini, ondakı bu və ya digər dərslərin yeri və rolunu dərk etmələridir. Müəllim öz fənninin tək cə məzmununu tədris etməklə kifayətlənməyib, onun haqqında informasiya toplama metodlarını, onları sistemləşdirmə yollarını, məlumatlar sistemində təsəvvür etmə bacarığını, əyani vəsaitlərə istiqamətləndirmək imkanlarını aşılarsa, bu zaman öyrənilən fənnin məqsədini dərk etmək o qədər də çətin olmur.

Şagirdlərin təlim-təhsil fəaliyyətinin təşkilində və aparılması prosesində müəllim fəaliyyətinə daxil olan pedaqoji işlərin texnologiyasının nəzərə alınması olduqca vacibdir. Əvvəla müəllim bu texnologiyaları, qarşıda duran məsələlərin necə, hansı formada və şəraitdə həll edilməsini yaxşı bilməlidir. İkincisi də məqsəddən nəticəyə qədər olan 45 dəqiqəlik “məsafənin” və proseslərin necə, hansı şəkildə keçilməsini aydın şəkildə dərk etməlidir. Bu zaman problemin konkret həllinə istiqamətlənmiş başlıca arqumenti nəzərə almaq və bütün təlim-təhsil prosesini bu arqument əsasında formalaşdırmaq əsas yer tutur. Təhsilin humanist istiqamətliyi prinsipinə əsaslanmaqla aparılan pedaqoji proses burada şagirdlərin öz fikirlərini sərbəst şəkildə ifadə etmək, yaradıcılıq prosesinə qoşulmaq, axtarmaq, tapmaq, nəticə çıxarmaq, məlumat mübadiləsi aparmaq və s. kimi məsələlərə geniş imkan yaratdığından müəllimin şagirdlərlə sıx əməkdaşlıq şəraitində işləməsi xüsusi xarakter alır.

Məktəb təcrübəsi göstərir ki, səriştəli və peşəkar müəllimlərin dərsləri digər bir sıra müəllimlərin dərslərindən daha çox onunla fərqlənir ki, bu dərslərdə şagirdlər müəllimlərlə birlikdə müəyyən fəaliyyətə qoşulmuşlar; şagirdlərə “sən düz demədin”, “düz deyil”, “filan şagird səndən daha məzmunlu cavab verdi”, “bunu sən bacarmazsan” və s. kimi ifadələr işlədilmir; tənqid yox, təlqin, həvəsləndirmə, stimullaşdırma daha çoxdur; pedaqoji prosesdə nəzarətlə yanaşı, özününə nəzarətə geniş yer verilir və s. Belə hallar təlimin daha məhsuldar olmasına, həll edilən problemin şagirdlər tərəfindən daha aydın, daha məzmunlu və daha dərinlən mənimsənilməsinə səbəb olur. Şagirdlər müəyyən bilik, bacarıq və vərdislərə yiyələnməklə yanaşı, onlarda təfəkkür inkişaf etdirilir.

Yüksək səriştəyə və peşəkarlığa malik olan müəllimlər şagirdlərə proqram mövzusunu mənimsətməklə kifayətlənməyərkən, onlara öyrənməyin yollarını öyrətməyə, müəyyən situasiyaları həll etmək üçün onları axtarısa, yollar tapmağa, problemi həll etmək səriştəsinə yiyələnməyə istiqamətləndirirlər. Çalışır ki, qarşıya qoyulmuş problem şagirdlərin fəal iştirakı, müdaxiləsi ilə həll edilə bilsin. Lakin bunlar heç də plansız, systemsiz şəkildə deyil, müəllimin əvvəlcədən müəyyənləşdirdiyi texnoloji proseslərin hesabına baş verir ki, bunlar həm keçmiş biliklərlə əlaqələndirilir, həm də yeni biliklərə yol açar.

Yaxşı müəllimlər şagirdlərə bələdçilik etməklə onlarda qarşıda duran problemin həlli üçün daha əlverişli, daha optimal yolların axtarışına onları sövq edir. Şagirdlər alternativ yollardan daha əlverişlisini seçə bilmək imkanı əldə edə bilirlər. Müəllimin səriştəli mövqeyi elə bir şərait yaradılmasına səbəb olur ki, burada şagirdlər həm seçim, həm də inkişaf imkanı əldə edirlər. Belə dərslərdə məşhur bir kəlamda deyildiyi kimi, şagirdlərə “hazır balıq verilmir, onlara balıq tutmağın yolları öyrədilir”. Burada sadəcə mürəkkəbə, asandan çətinə prinsipinə riayət etməklə şagirdlərin biliyi müstəqil mənimsəmələrinə şərait yaradılır ki, bu da onların arasında qarşılıqlı əlaqə, əməkdaşlıq,

müəyyən məsələni birgə həll etmək təşəbbüskarlığını gücləndirir. Nəticədə isə bunlar şagirdlərin zehni fəaliyyətinin fəallaşdırılmasına mühüm təsir göstərmiş olur.

Beləliklə, müəllimin təlim-təhsil fəaliyyətinin texnoloji əsasında dayanan başlıca prinsip şagirdlərin daha çox biliklərlə “yüklənməsi” deyil, qarşıda duran problemin həlli üçün optimal yollar axtarıb tapmağı onlara öyrətməkdən ibarətdir. Pedaqoji prosesin əsası olan dərs bu istiqamətdə təşkil edilməklə şagirdlərin inkişafında həlledici əhəmiyyət kəsb edir.

Təlim və tərbiyənin əsas təşkil forması olan dərs məktəbin bütün fəaliyyətinin mərkəzində dayanır. O, bütün pedaqoji prosesi zəncir kimi bir-birinə bağlayaraq müəllimin yaradıcılığının başlıca aləti kimi özünü göstərir. Müəllimin bütün biliyi, bacarığı, qabiliyyəti, yaradıcı fəaliyyəti məhz dərs prosesində reallaşır və özünü göstərir. Hər bir dərs özünün məzmunu, məqsədi və xarakteri ilə şagird şəxsiyyətinin formalaşmasında müəyyən yer tutur. Dərs öyrədir, tərbiyə edir, inkişaf etdirir. Müasir, yeni dövrün tələblərinə cavab verən dərs müstəqil və məsuliyyətli bir iş kimi müəllimin pedaqoji ustalığına əsaslanır. Pedaqoji ustalığa gedən yol isə olduqca gərgin iş, yeni pedaqoji təfəkkür, yeniliyə meyil etmə, təlim prosesinə novator yanaşma tərzini tələb edir. “Pedaqoji innovasiya” adı ilə pedaqogikaya daxil olan yeniliklər pedaqoji prosesin gedişini və nəticəsini yaxşılaşdırmaq, keyfiyyətini yüksəltmək məqsədilə həyata keçirilən yenilik kimi məktəbin və müəllimlərin qarşısında durur.

Şagirdləri daha çox informasiyalarla tanış etməyə, lazım olmayan, ikinci dərəcəli materiallarla yükləməyə məcbur edən, hafizə və yaddaşa əsaslanan təlimdən fərqli olaraq, şagirdlərin mücərrəd təfəkkürünü, mühakimə qabiliyyətini, düşüncəsini inkişaf etdirən, məntiqi, yaradıcı və tənqidi təfəkkürünün bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqələndirilməsinə yönəldilən müasir təlim metodlarından istifadə edilməsi müəllimlərin ustalıq səviyyəsinin yüksəldilməsinə geniş imkanlar yaradır. Öyrənməklə yanaşı, tədqiqatçılıq, düşünmək, axtarmaq, tapmaq imkanlarının genişləndirilməsi

ləsinə yönəldilən belə fəaliyyətlə məşğul olmaq müəllimi əsl novator müəllimə çevirir.

Dərs bir sıra elementlərdən yığılaraq formalaşır və üzə çıxır. Burada əsas yeri dövlət standartına müvafiq proqramının müəyyənləşdirdiyi dərs materialı tutur. Adətəntəcrübəli müəllimlər tədris proqramının əsas istiqamətlərini, vəzifə və strukturunu yaxşı bilir və onu təhlil etməyi bacarırlar. Lakin usta müəllimlər həmişə keçəcəkləri dərsin yaxşı, maraqlı dərs olması üzərində daha çox düşünür və ona çalışırlar.

Hər şeydən əvvəl müəllim dərsə hazırlaşarkən proqramı nəzərdən keçirməli, öyrəniləcək materialın məzmununu təhlil etməli, dərsin didaktik məqsədini və didaktik vəzifəsini müəyyənləşdirməlidir.

Adətən, müəllim hər bir dərsə hazırlaşarkən onu necə keçəcəyi üzərində düşünür, fikirləşir və onu planlaşdırır. Bunlar aşağıdakı problemlərin həllinə istiqamətləndirildikdə alınan nəticələr daha səmərəli olur:

1) dövlət tərəfindən müəyyənləşdirilən proqram və dərs materialının dərk edilməsi;

2) bu materialların müasirliklə və uşaqların inkişafı ilə qarşılıqlı əlaqəsi;

3) keçmişdə öyrənilən materiallarla hazırda öyrənilməsi zəruri olan materialların qarşılıqlı əlaqəsi;

4) hazırkı materialın konkret siniflə və konkret şagirdlərin psixoloji xüsusiyyətləri ilə qarşılıqlı əlaqəsi;

5) şagirdlərin müstəqil yaradıcı fəaliyyətlərinin təşkili və yaradıcı düşüncələrinin inkişafı;

6) dərsin məqsədinin reallaşdırılması və ona nail olunması və s.

Yaradıcı fəaliyyət göstərən müəllim öz pedaqoji yaradıcılığını müntəzəm olaraq pedaqogika, psixologiya və metodikanın vacib müddəaları ilə əlaqələndirməli, yeniliklərlə zənginləşdirməlidir. Təcrübə və tədqiqatlar göstərir ki, dərsi qabaqcıl pedaqoji təcrübə ilə əlaqələndirməklə, onlardan bəhrələnməklə yaxşı

dərs kimi qurmaq olar.

Müəllimin pedaqoji fəaliyyətində başlıca amillərdən biri onun pedaqoji prosesi lahiyələşdirmə bacarığına malik olmasıdır. Bunun üçün ilk növbədə pedaqoji məqsəd dərk olunmalıdır. Müəllim dərs prosesinə birdən-birə mövzunun, məsələnin həllindən deyil, pedaqoji məqsədin dərk olunmasından başlayır ki, bu da pedaqoji prosesin həllində əsas şərt hesab olunur. N.V.Kuzmina bu münasibətlə yazır ki, bəzi müəllimlər pedaqoji situasiyanı təhlil edib, lazımı qərarlar qəbul etmək əvəzinə, sadəcə dərs deyir, şagirdləri fəallaşdırır, əyanilik tətbiq edir, dərs soruşur, lazım gəldikə şagirdlərin davranışına “reaksiya” verirlər. Lakin bütün bunların ümumi məqsədə nə dərəcədə müvafiq olduğunu dərk etmirlər. Bir çox müəllimlər isə əsl pedaqoji məqsədi funksional, keçici vəzifələrdə – dərs demək, yaxud dərslər silsiləsi təşkil etmək, tədbir keçirmək, şagird haqqında hər hansı bir təsirli ölçü götürməkdə və s. görürlər. Bunlar paradoksal hallardır və onlar əsl pedaqoji məqsədin dərk olunmasına səbəb deyildir.

Unutmaq olmaz ki, tədris zamanı əsl pedaqoji məqsədin dərk olunması bu prosesi nizamlayan, onu düzgün istiqamətləndirən amil kimi ilkin məlumatların təhlili və diaqnoz qoyulmasını əvvəlcədən təyin edir və pedaqoji prosesi yönəldir. Qeyd edək ki, buradakı diaqnoz – pedaqoji prosesin ümumi vəziyyətinin qiymətləndirilməsi və ya ayrı-ayrı komponentlərinin bu və ya digər fəaliyyət dövründəki vəziyyətinin hərtərəfli, tam tədqiqi deməkdir.

Təlim prosesinin qurulması texnologiyasının məntiqi yekunu pedaqoji fəaliyyətin layihəsinin plan, plan-konspekt (icmal), yaxud konspekt formasında yazılmasıdır. Bu baxımdan müəllim keçəcəyi hər bir dərsə, mövzuya ciddi surətdə hazırlaşmalıdır. Fənninə yaradıcı yanaşmağı bacarmalı, dərsin daha da maraqlı, canlı keçməsi üçün lazımı tədris vəsaitlərindən və metodik vasitələrdən istifadə etməyi bacarmalıdır.

Dərsin yüksək səviyyədə qurulmasında və aparılmasında

onun planının yazılı surətdə tərtib edilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bəzən müəllimlər bu işə əlavə bir yük, yersiz bir iş kimi baxırlar. Əslində isə bunun faydalı cəhətləri olduqca çoxdur. Müəllim dərslər planı (gündəlik) hazırlayarkən təkcə dərslərin mətninə yenidən baxmır. O, dərsləri hansı metodla keçəcəyini, dərslərdə hansı təlim vasitələrindən istifadə edəcəyini, şagirdlərin fəallaşdırılması üçün nələr və necə tətbiq edəcəyini müəyyənləşdirir. Dərslərin başlıca funksiyalarını yerinə yetirmək üçün düşünür, yollar, vasitələr axtarır və dərsləri planlaşdırır. Bu baxımdan dərslərin yazılı planlaşdırılmasına əlavə yük kimi baxılması düzgün deyildir.

Başlıca məsələlərdən biri yazılı dərslər planının hansı formada tərtib edilməsidir ki, buna dastandart və şablon yanaşılmamalıdır. Hər bir müəllimin fərdi üslubu, yaradıcılıq və yanaşma tərzini burada mühüm rol oynayır.

Təlim-təhsil prosesinin təşkili texnologiyası bilik, bacarıq və vərdislərin mənimsənilməsinin psixoloji və idrakı əsasları ilə, yəni qavrama, anlama, dərk etmə, ümumiləşdirmə, möhkəmləndirmə və tətbiq etmə mərhələləri sıx bağlı olan bir prosesdir. Lakin təcrübə göstərir ki, bir çox hallarda bunların hamısını bir dərslər müddətində reallaşdırmaq imkan xaricində olur. Buna görə də dərslərin texnoloji tərəflərini proqnozlaşdırarkən elə etmək lazım gəlir ki, mövzunun mənimsənilməsi mərhələsi həyata keçirilən mərhələlər arasında “itib-batmasın”, şagirdlər sinif otağını tərk edərkən bu dərslərdə nələr öyrəndiklərini aydın dərk etmiş olsunlar.

Ənənəvi dərslər forması ilə aparılan dərslərlə fəal təlim metodları ilə tədris edilənlərin müqayisəli təhlili göstərir ki, belə bir imkan fəal dərslərdə daha genişdir. Bu şərtlə ki, həmin dərslərdə forma xatirinə bir neçə metodların qarışığından istifadə edilməklə dərslərin əsas məqsədi, məzmun xətti və standartı unudulmasın. Lakin orta və ali məktəblərdə müşahidə etdiyimiz bəzi dərslər göstərir ki, müəllimlərin bir qismi fəal təlim metodlarından istifadə zamanı daha çox prosesin xarici tərəfinə aludə

olurlar ki, bunlar da başlıca məqsədin reallaşdırılmasını kölgədə qoyur: bir neçə fəal təlim metodu tətbiq olunur, şagirdləri fəallaşdırmaq üçün müəyyən formalardan istifadə edilir, lakin başlıca məsələ - mövzu üzrə tələb olunan standart mənimsənilməmiş qalır. Buna görə də hər bir müəllimin dərsi planlaşdırarkən aşağıdakı bir sıra məsələlərin reallaşdırılmasına xüsusi diqqət yetirməsini zəruri hesab edirik:

-tələb olunan təhsil standartının mahiyyətinə dərindən nüfuz edilməsi;

-məzmun xəttinin bütün dərslər boyu nəzarətdə saxlanılması;

- şagirdlərin informasiyanı qəbuletmə və ondan istifadə bacarıqları üzərində nəzarət edilməsi;

- mövzu üçün daha çox vacib olan arqumentin müəyyənləşdirilməsi və prosesin onun əsasında alqoritmləşdirilməsi;

- dərslərin mərhələləri arasında məntiqi əlaqənin gözlənilməsi və prosesin nəticəyönlü lülüyünün təmin edilməsi;

- metodların seçilməsində mövzunun tələblərinə və mahiyyətinə uyğunluğunun təmin edilməsi;

-ayrı-ayrı mərhələlərdə həll ediləcək məsələlərin mövzunun mənimsənilməsilə bilavasitə bağlılığının təmin edilməsi;

- mövzunun öyrənilməsi zamanı şagirdlərdə elmi dünyagörüşün, mənəvi keyfiyyətlərin formalaşmasına yönəlmiş situasiyaların həllinə nail olunması;

- dərslər materialının şagirdlər tərəfindən yüksək səviyyədə mənimsənilməsinə əminliyin yaranması;

- mənimsənmə prosesinin nəticələri üzərində korreksiyaedici işlərin aparılması və s.

Müəllimin təlim-təhsil fəaliyyəti çoxsahəli bir fəaliyyətdir. Ona standart ölçülərlə yanaşmaq çətindir. Peşəkarlıq, səriştə, ustalıq, pedaqoji düşüncə tərzini, yaradıcı axtarış, əməkdaşlığa meyillik, peşəsinə və işinə sevgi kimi amillər burada mühüm yer tutur. Başlıca məsələ onlara yiyələnməyə maraqlı və həvəsinin olması, müəllimin öz vətəndaşlıq, peşə vəzifəsini və borcunu yerinə yetirməsini dərindən dərk etməsidir

3.6. Pedaqoji prosesdə müəllimin təşkilatçılıqfəaliyyət

Pedaqoji proses müəllimlərlə şagirdlərin bilavasitə qarşılıqlı əlaqəsində baş verir. Bu əlaqə bir sıra amillərlə səciyyələnir və onlar pedaqoji prosesə öz təsirini göstərir. Başqa amillərlə yanaşı, pedaqoji prosesin səmərəli olması müəllimin təşkilatçılıq fəaliyyətindən də çox asılı olur. Bu fəaliyyətin yüksək səviyyədə təşkili pedaqoji prosesin gedişinə pozitiv təsir göstərməklə onu daha səmərəli edir. Müəllimin pedaqoji qabiliyyətləri içərisində təşkilatçılıq qabiliyyətinin əsas, aparıcı qabiliyyətlər sırasına daxil edilməsi də məhz onun müəllimin fəaliyyət strukturunda xüsusi yer tutması ilə bağlıdır.

Görkəmli pedaqoq A.S.Makarenko tərbiyə işini ilk növbədə təşkilatçılıq işi adlandırırdı. Bu bir həqiqətdir ki, təşkilatçılıq işinin zəif olması təkcə bir dərstdə, bir prosesdə deyil, bütövlükdə məktəbin işində, bütün müəllimlərin fəaliyyətində öz mənfi təzahürlərini göstərir.

Müəllimin təşkilatçılıq fəaliyyəti özündə pedaqoji proses üçün zəruri olan məqsəd, məzmun, forma və üsulları birləşdirir. Məqsədin düzgün qoyulması pedaqoji prosesin sonrakı mərhələlərinin, yəni məzmun, forma və metod seçiminin düzgün və optimal olmasına əsaslı təsir göstərir. Bu fəaliyyətin əsas xüsusiyyətlərindən biri ondan ibarətdir ki, o, həm özünü təşkil, özünü nizamlama, həm də başqa adamların (şagirdlərin, tələbələrin) fəaliyyətini təşkil etmə funksiyalarını yerinə yetirir. Burada həll ediləcək problemin, məsələnin məqsədinin düzgün qoyulması, görülməsi zəruri olan fəaliyyət növünün keyfiyyət və səmərəsini yüksəltməsinə istiqamətlənir. Lakin bu fəaliyyətin, yəni müəllimin təşkilatçılıq fəaliyyətinin özü də ikincilərin, yəni təhsil alanların təşkil olunmuş fəaliyyətindən (fəallıq, həvəs, qarşılıqlı əlaqə, inaktivlik, kreativlik,

təşkilatlanma, kollektivçiliklə fərdi işin əlaqələndirilməsi və s.), həm də bu fəaliyyətin nəticəsindən asılı olur. Nəticənin yüksək olması bu fəaliyyətin məhsuldar, aşağı olması isə qeyri-məhsuldar, səmərəsiz olduğunu göstərir.

Başlıca məsələlərdən biri müəllimin təşkilatçılıq fəaliyyətinin məzmununun nələrdən ibarət olmasıdır. Geniş diapozonlu və müxtəlif istiqamətli olan bu məsələni konkretləşdirməyə çalışsaq onları aşağıdakı kimi ümumiləşdirmək olar:

- şagirdlərin qarşısında məqsəd, vəzifə və problemin qoyulması;
- fərd, qrup və kollektivin görəcəyi işlərin müəyyənləşdirilməsi;
- pedaqoji prosesin “subyekt – subyekt” əməkdaşlığı şəraitində təşkili;
- qrup daxili və qruplararası qarşılıqlı əlaqənin təmin olunması;
- qrup, kollektiv və ayrı-ayrı fərdlərin özünüinkışafa şərait yaradılması;
- şagirdlərin ümumi müzakirəyə cəlb edilməsi;
- qruplararası fikir mübadiləsinin təşkili;
- nəticələrin ümumiləşdirilməsi, qiymətləndirilməsi və s.

Müəllimin bu təşkilatçılıq fəaliyyətini bir sistem kimi qəbul etmiş olsaq, onda bunların daxilində bir sıra alt sistemlərin mövcudluğunu da nəzərdən qaçıрмаq olmaz. Çünki, bu işlərin (mərhələlərin) hər birinin reallaşması prosesinin özündə müəllim bir-biri ilə əlaqəsi olan bir sıra əməliyyatları yerinə yetirir ki, bunlar da bütövlükdə bir dinamik sistem təşkil edir.

Müəllimin təşkilatçılıq fəaliyyəti onun pedaqoji fəaliyyəti ilə psixolojitəsinin birliyindən yaranaraq formalaşır və bu, pedaqoji prosesin səmərə və keyfiyyətinin yüksəldilməsinə istiqamətlənir. Praktik şəkildə reallaşan fəaliyyət psixoloji təsir funksiyasına malik olmaqla səriştə əsaslı pedaqoji prosesin tamlığını təmin edir.

Lakin burada qarşı tərəfin, yəni sinif kollektivinin inkişaf

səviyyəsini, fənnə olan marağı, motivləri, müəllimə olan münasibətləri, ayrı-ayrı şagirdlərin səviyyəsinin necəliyi, sinifdaxili münasibətlərin səviyyəsi və s. kimi amilləri də yaddan çıxarmaq olmaz. Bunların müsbət məcrada olması müəllimin təşkilatçılıq fəaliyyətinin səmərə və keyfiyyətinin yüksəlməsinə təsir etdiyi kimi, aşağı səviyyəsi də müəllimin təşkilatçılıq fəaliyyətinin tam şəkildə reallaşmasına öz mənfi təsirini göstərir. Buna görə də təşkilatçılıq fəaliyyəti müəllimin tək-cə “özünü-təşkil” bacarıqları ilə məhdudlaşmamalı, pedaqoji prosesin bütövlükdə bütün sahələrini və mərhələlərini əhatə etməlidir. Nə təlim, nə də tərbiyəvi tədbirlər prosesində heç bir “xırda” məsələ-nəzərdən qaçırılmamalı, pedaqoji prosesin səmərəliliyinə müsbət təsir edə biləcək hər bir imkandan səriştəli şəkildə istifadə edilməlidir.

IV fəsil. Pedaqoji peşəkarlıq və səriştəliliyinformalaşması yolları

4.1. Müəllim peşəsinin inkişaf perspektivləri

Azərbaycan Respublikasında Təhsilin İnkişafı üzrə Dövlət Strategiyasında deyilir: “Təhsil sisteminin bütün pillələrində müəllimlərin bilik, bacarıq və peşəkarlıq qabiliyyətləri müasir tələblərə uyğun yüksəldilməlidir. ....müəllim fəaliyyətinin keyfiyyəti artırılmalıdır” (1).

Təhsilin səviyyəsinin, tərbiyənin keyfiyyətinin, “Strategiya”da deyildiyi kimi, müəllimlərin peşəkarlıq qabiliyyətlərinin müasir tələblər səviyyəsinə qaldırılması məsələsi hazırda demək olar ki, bütün pedaqoji ədəbiyyatlarda tez-tez rast gəlinən ifadələrdir. Lakin, çox vaxt bu “müasir tələblər” ifadəsinin anlamı açılmadığından onlar oxucunun özünün fikirləşdiyi, dərk etdiyi səviyyədə qalır, onun başa düşülməsi onların özlərinin ixtiyarına verilir.

Yaşadığımız əsrin əvvəllərindən bu günə qədər təhsil haqqında qəbul edilən dövlət sənədlərini nəzərdən keçirmək bəlkə də kifayət edərdi ki, müəllimlərin bilik, bacarıq və vərdişlərinin səviyyəsinin artırılmasına verilənmüasir tələblərin nələrdən ibarət olduğunu bilmək mümkün olsun. Lakinbu tələblər daim yeniləşdiyindən, yeni məzmun və mahiyyət kəsb etdiyindən hazırkı dövrdə onları konkretləşdirməyə ehtiyac vardır.

Son illərpedaqoji fəaliyyət növlərinin genişlənməsi və xüsusiləşməsi ilk növbədə təhsilin xarakterininin də dəyişməsinə və mürəkkəbləşməsinə səbəb olmuşdur. Sosial həyatda baş verən yeniliklər müəllim peşəsinin inkişafında da müəyyən yeniliklərin yaranmasına səbəb olmuşdur. Proqnostik araşdırmalar göstərir ki, yaxın gələcəkdə pedaqoji peşə üzrə bir sıra yeni ixti-

saslara ehtiyac yarana biləcək və bu da ali pedaqoji təhsil müəssisələrində bu ixtisaslar üzrə kadrların hazırlanmasını zəruri edəcəkdir. Müasir dövrdə təlim və tərbiyə işinə yeni-yeni tələblərin verilməsi, təhsilin qlobal xarakter alması yeni pedaqoji ixtisasların yaranmasını və pedaqoji ixtisasların diferensiasiyasını reallaşdırma bilən amillərdəndir.

Məktəbəqədər yaşlı uşaqlar, kiçik yaşlı şagirdlər, yeniyetmələr və gənclərlə tərbiyəçi və müəllimlərin qarşılıqlı təsirinin artması da yeni pedaqoji ixtisasların yaranmasını zəruri edən amillər kimi diqqəti cəlb edir. Həmçinin uşaqların psixofizioloji xüsusiyyətləri və sosial amillərlə şərtlənən elə problemlər vardır ki, bunlar da müəllimliyin, pedaqoji ixtisasların yeni sahələrinin yaranmasına səbəb ola biləcəkdir. Düzdür bir sıra belə sahələr üzrə ali məktəblərdə müəyyən kadrlar hazırlanır və bunların bir qismi məktəblərimizdə fəaliyyət göstərirlər (məsələn, müəllim-defektoloq). Lakin xüsusi olaraq vurğulamaq lazım gəlir ki, defektologiya bir sıra qollara ayrılır: surdo, tiflo, oliqofreniya və loqopediya. Təbii ki, dörd il hazırlıq keçən, yəni təhsil alan tələbə bunların hamısı üzrə kamil mütəxəssis kimi formalaşma bilməyəcəkdir. Buna görə də müəyyən ildən (III ildən) sonra tibb təhsilində olduğu kimi, bu sahə üzrə təhsil alan gənclərin peşə və ixtisas hazırlığının konkret ixtisaslar üzrə davam etdirmələri lazım gələcəkdir (Məsələn, surdopedaqoq, loqoped və s.). Belə olarsa bu ixtisasların hər birinin spesifik xüsusiyyətləri müəllimlərin öz ixtisas yönümündə funksiyalarını genişləndirir və səriştəlilik səviyyəsini dərinləşdirir.

Cəmiyyətimizdə təhsilin və tərbiyənin funksiyası getdikcə artır. İndi təkcə ali təhsil alıb, diplomlu olmaq hər şeyi həll etmir. Bacarıq, səriştə, öz işini yaxşı bilmək, çevik ağıl nümayiş etdirmək, rəqabət qabiliyyətli olmaq, yeni texnologiyalara yiyələnmək kimi keyfiyyətlər önə çıxır. Buna görə də müasir ali pedaqoji təhsil müəssisələri müəllim hazırlığında cəmiyyətin artan tələblərinə cavab verə biləcək belə kadrların hazırlanmasına diqqəti artırmalıdırlar. Kadrların hazırlıq istiqaməti onların

peşə, ixtisas və mənəvi hazırlıq səviyyələrinin əlaqələndirilərək praktik müəllim hazırlığına - səriştəli və peşəkar müəllim kadrlarının hazırlanmasına yönəldilməlidir. Bunun üçün ali pedaqoji təhsil müəssisələrində aşağıdakı bir sıra istiqamətlərdə fəaliyyətin reallaşdırılması olduqca əhəmiyyətlidir:

1. Tələbələrin peşə və ixtisas hazırlığının Avropa təhsil standartlarına uyğunlaşdırılması. Müasir dövr özünün sosial, iqtisadi və siyasi dinamikası, inkişaf meyilləri ilə ötən dövrlərdən kəskin surətdə fərqlənir. Bir ictimai – iqtisadi quruluşdan digərinə - yeni, daha mütərəqqi və demokratik quruluşa keçid bir sıra sahələrdə olduğu kimi, təhsil məkanında, o cümlədən, müəllim hazırlığı sahəsində də əsaslı yeniliklər yaratmış və yeni təfəkkürə malik müəllim kadrlarının hazırlanması məsələsini önə keçirmişdir.

Dövlətimizin siyasi quruluşunun demokratik cəmiyyət quruculuğuna keçilməsi yeni cəmiyyətə müvafiq təhsil sisteminin yaradılmasına səbəb olmuşdur. 31 yanvar 2008-ci il tarixdə respublikamızın prezidenti cənab İlham Əliyevin imzaladığı «Azərbaycan Respublikasının ali təhsil müəssisələrinin Avropa ali təhsil məkanına inteqrasiyası ilə bağlı bəzi tədbirlər haqqında» sərəncam (2) respublikamızda ali təhsilin ümumavropa təhsil məkanına inteqrasiya proseslərinin daha da sürətləndirilməsi və bu sahədə həyata keçirilən tədbirlərin intensivləşdirmə tələbini irəli sürməklə qloballaşma istiqamətində təhsilimizin qarşısında böyük vəzifələr qoymuşdur.

Azərbaycan təhsilinin Avropa ali təhsil məkanına inteqrasiyası müəllim hazırlığında bir sıra köklü dəyişikliklərin, yeniləşmələrin aparılmasını zəruri etmiş və bu sahədə davamlı işlər həyata keçirilir. Hazırda başlıca vəzifələrdən biri ondan ibarətdir ki, burada təkcə formaya deyil, məzmunu ciddi fikir verilməli, ayrı-ayrı ixtisaslar üzrə aparılan işlərin məzmununu öyrənilməli, onlardan yaxşı, yeni və mütərəqqi hesab edilənlər mütəxəssislər tərəfindən araşdırılaraq onlara münasibət bildirilməlidir.

Ümumpedagoji hazırlıq həmişə təkmilləşmə tələb edən bir

prosesdir. Problemlər həmişə olmuş və yenə də vardır. Onların aradan qaldırılması təkmilləşmə üçün real imkanlar doğurduğundan burada ayrı-ayrı fənlər, onlara verilən dərs yüklərindən (saatlar) başlayaraq bütün sahələr üzrə yeniləşmə aparılmalıdır.

2. Pedaqogika və psixologiya fənlərinin tədrisinin təkmilləşdirilməsi. Gələcək müəllimlərin peşə hazırlığının formalaşdırılmasında pedaqogika və psixologiya fənləri əsas yer tutur. Bu fənlərin həm kəmiyyət, həm də keyfiyyət baxımından təkmilləşdirilməsi müəllim hazırlığının gələcək perspektivlərinin müəyyənləşdirilməsində mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Təcrübə göstərir ki, hazırda nə pedaqogikadan, nə də psixologiyadan ixtisaslar üzrə tədris planlarında ayrılan saatlar bu fənlərin hərtərəfli şəkildə öyrədilməsinə kifayət etmir. Digər tərəfdən də təhsilin bakalavriat səviyyəsi bilavasitə praktik müəllim hazırlığına istiqamətləndiyindən verilən saatlar da əsasən nəzəri məşğələlər (mühazirə və seminar) üçün nəzərdə tutulmuşdur. Tələbələrə praktik bacarıq və vərdislər, pedaqoji səriştə və peşəkarlıq aşılamaq biləcək laboratoriya və praktik məşğələləri, “Tərbiyə işinin metodikası”, “Müəllimin pedaqoji ustalığı”, “Təhsilin əsasları” və s. kimi ixtisas fənləri tədrisdən kənar qalmışdır. Buna görə də pedaqogika və psixologiya fənlərinin həm daha geniş spektrdən tədrisinə, həm də tədris planında onlara ayrılan saatların artırılmasına ehtiyac vardır.

3. Pedaqogika və psixologiya fənlərindən elmi –tədqiqat işlərinin gücləndirilməsi. Tələbələrin elmi-tədqiqat işlərinə daha səmərəli şəkildə cəlb olunması onların peşə və ixtisas hazırlığının dərinləşməsində və onlarda elmi – tədqiqat bacarıqlarının, tədqiqatçılıq səriştəsinin formalaşmasının güclü vasitələrindən biridir. Buna görə də pedaqogika, psixologiya və fənlərin tədrisi metodikası kafedralarında bu məsələyə daha dərinlən yanaşılması olduqca vacibdir. Bu baxımdan tələbələrdə tədqiqatçılığa maraq yaratmaq, onları bu işə stimullaşdırmaq və yeniliklər axtarışına cəlb etmək sahəsində kafedraların işinin gücləndirilməsi zəruri məsələlərdən birini təşkil edir.

Apardığımız təhlillər göstərir ki, məhz bu kafedralar üzrə aparılan elmi tədqiqat işlərində tələbənin özlərinin fikirlərinə, məktəblərlə əlaqəsinə, şagirdlərlə apardıqları işlərə, bir sözlə, özlərinin yaradıcılığına çox nadir hallarda rast gəlinir. Əksər işlər bilavasitə pedaqoji əsərlərdə mövcud olan fikirlərin təkrarından ibarətdir. Buna görə də kafedralarda aparılan tələbə elmi tədqiqatlarına tələbin artırılması və yaradıcı tələbələrin axtarılıb tapılması, onlarla kafedranın əməkdaşlığının gücləndirilməsi, onlara köməklik göstərilməsi müəllim hazırlığının ən vacib sahələrindən birini təşkil etməlidir.

Digər bir məsələ pedaqogika, psixologiya və metodist müəllimlərin özlərinin apardıqları elmi-tədqiqat işlərinin səviyyəsinin yüksəldilməsidir. Burada da nöqsanlar az deyildir. Bunların aradan qaldırılması və elmi-tədqiqat işlərinin yüksək səviyyədə aparılmasını təmin etmək üçün aparılan tədqiqatların istiqamətlərinin, problem və mövzularının kompotensiyalı mövzular olmasına, onların dərinlən araşdırılmasına, həmçinin nəticələrin tətbiqinə ciddi fikir verilməlidir. Müəllim əməyini qiymətləndirərkən həmçinin onların apardıqları elmi tədqiqat işləri də müəllimin fəaliyyət göstəricisi kimi nəzərə alınmalı və qiymətləndirilməlidir.

4.Pedagogika fənni üzrə təhsil səviyyələri arasında varisliyin gözlənilməsi. Azərbaycanın 20-ci əsrin sonlarında yenidən müstəqillik qazanması nəticəsində təhsilimizin Avropa təhsil məkanına inteqrasiya etməsinə və dünya təhsil sisteminin qabaqcıl təcrübəsindən bəhrələnməyə geniş imkanlar yarandı. Təhsilimizin pilləli təhsil sistemə keçməsi, ali təhsilin bakalavriat, magistratura və doktorantura səviyyələrinə ayrılması təhsil və elm sahəsində bir çox perspektivlərə yol açdı. Busəviyyələrin hər birinin məqsədi, istiqaməti və xarakteri müəyyənləşdirilərək onların fəaliyyətinin məzmununun nələrdən ibarət olması direktiv sənədlərlə müəyyənləşdirildi. “Təhsil haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu”nda bu məsələyə bir daha aydınlıq gətirildi: “Bakalavriat təhsili almış məzunların əmək

fəaliyyəti elmi tədqiqat və ali təhsil müəssisə-lərində elmi peda-qoji fəaliyyət istisna olmaqla, bütün digər sahələri əhatə edir... Magistratura təhsili ixtisaslaşmalar üzrə hər hansı ixtisas sahə-sinin elmi tədqiqat və ya peşəkar məqsədlər üçün daha dərinləndən öyrənilməsinə nəzərdə tutur və məzunlara peşəkar fəaliyyətlə, elmi tədqiqat və elmi pedaqoji işlərlə məşğul olmaq hüququ verir... Doktorantura ali təhsilin ən yüksək səviyyəsi olmaqla elmi və elmi pedaqoji kadrların hazırlanmasını, ixtisas və elmi dərəcələrin yüksəldilməsini təmin edir” (24, 32-33). Fərq aydın-dır: bakalavriat təhsil səviyyəsi geniş profilli ali təhsilli mütə-xəssislər hazırladığı halda, magistratura səviyyəsində ixtisaslaş-malar üzrə hər hansı bir ixtisas sahəsinin daha dərinləndən öyrədil-məsi həyata keçirilir. Doktoranturada isə elmi-pedaqoji kadrlar hazırlanır.

Ali təhsilin magistratura səviyyəsində seçilmiş ixtisas sahəsi və ixtisaslaşma bütün dərinliyi ilə həyata keçirilməlidir. Doktoranturaya yolun magistraturadan keçdiyini nəzərə alaraq magistrantların daha məzmunlu, daha dərin təhsil almalarına nail olmaq lazım gəlir.

Lakin ötən illər ərzində bu sahədə bir sıra uğurlar əldə edilməsi ilə yanaşı, bakalavriat və magistratura səviyyələri ara-sında proqram və dərslərin bir birini təkrar etməsi, təhsilin məzmununun qeyri dəqiq olması və s. sahələrdə bir çox prob-lemlər hələ də qalmaqdadır. Bunlar əsasən bir sıra fənlərin təkcə adlarının deyil, həmçinin məzmununun da bir- birini təkrarla-ması, bakalavriat mərhələsində öyrənilənlərin bir daha magistra-turada da tədris edilməsi, elmi inteqrasiyanın gözlənilməməsi, magistraturada fundamental elmi uğurlara yol açan fəaliyyətin təşkil edilməməsi, səriştəlilik və peşəkarlıq aşılama bilən fənlərin azlığı, tədqiqatların kompetensiyalı tədqiqatlar olmaması, yenilik gətirən tədqiqatların olmaması və aparılan tədqiqatların tətbiq olunmaması kimiməsələrlər bu qəbildən olan problemlərdəndir. Digər ixtisaslarda olduğu kimi, pedaqogika ixtisası üzrə magistr hazırlığında da belə problemlər qalmaqdadır.

Bir neçə fənn müstəsna olmaqla pedaqogika nəzəriyyəsi və tarixi, ibtidai sinif müəllimliyi, məktəbəqədər təlim və tərbiyə ixtisasları üzrə magistratura üçün tədris planındakı fənlər əsasən bakalavriat pilləsində olan fənlərin təkrarıdır: pedaqogika, pedaqogika tarixi, ibtidai təhsil pedaqogikası, musiqinin tədrisi metodikası, təsviri incəsənətin tədrisi metodikası və s. fənlər kimi. Bəlkə də proqramlar bir-birini təkrar etməsəydi buna bəraət qazandırmaq olardı. Çünki, ixtisaslar pedaqogika və pedaqoji təmayüllü olduğundan magistrantlar bu fənlərin əsasını, bazasını dərindən mənimsəməlidirlər. Lakin dərin araşdırmalar aparmadan beləhər iki səviyyə üzrə tədris proqramlarının müqayisəli təhlili göstərir ki, indiyə kimi bu fənlər üzrə nələrin bakalavriat, nələrin isə magistratura səviyyələrində keçilməsinin sərhədləri tam ayırd edilməmişdir. Buna görə də bəzən magistrantların haqlı narazılıqları ilə qarşılaşmalı oluruq ki, magistraturada keçilən fənlər bakalavriat səviyyəsində keçilənlərin təkrar edilməsindən başqa bir şey deyildir. Fikrimizcə bunun aradan qaldırılması üçün ilk növbədə proqramlar arasında düzgün bölgü aparılmasına və mövzuların tədrisində varisliyin gözlənilməsinə əməl edilməlidir. Konkret olaraq nələrin bakalavriat, nələrin isə magistratura səviyyəsində keçilməsi aydınlaşdırılmalıdır.

Doktorantura səviyyəsində də müəyyən problemlər özünü göstərir. Başlıca məsələlərdən biri doktoranturaya qəbul edilən magistrantların əksəriyyətinin elmi pedaqoji iş stajı olmadan doktoranturaya daxil olmalarıdır. Faktlar göstərir ki, pedaqogika nəzəriyyəsi və tarixi, fənlərin tədrisi metodikası ixtisasları üzrə doktoranturaya daxil olan və fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq istəyən şəxslərin bir qismi bir gün də olsun orta ümumtəhsil məktəblərində və ya ali məktəbdə işləməmiş və pedaqoji prosesin nə olduğunu yalnız kitablardan öyrənmişlər. Bunun nəticəsində də onların yazdıqları dissertasiya işləri ya sırf nəzəri xarakter daşıyır, ya da heç bir praktik əhəmiyyət daşımır.

Doktorantura ilə bağlı digər bir məsələ fəlsəfə doktorluğu

proqramı üzrə “təhsil alan” doktorantlarla heç bir tədris işinin aparılmamasıdır. Fikrimizcə, keçmişin aspirantura təcrübəsindən istifadə edərək doktorantlarla müəyyən tədris işlərinin aparılması faydalı olardı.

Sadalanan bu problemlərlə bağlı aşağıdakı məsələlərə diqqət yetirilməsini zəruri hesab edirik:

1. Tədris ediləcək mövzuların bir birini təkrarlamaması, təhsil səviyyələri və proqramlar arasında varisliyin təmin olunması məqsədilə bakalavriat və magistratura səviyyələri üçün yeni dərslər və dərslər vəsaitlərinin yazılması, bu vəsaitlərdə səviyyələrin hər birinin spesifik xüsusiyyətlərinin nəzərə alınması.

2. Bakalavrların praktik müəllim hazırlanmasını, onların orta məktəbdə müəllim kimi fəaliyyət göstərmələri işində sərəştəliliyin və peşəkarlığın zəruri olduğunu nəzərə alaraq gələcək müəllimlərə praktik bacarıq və vərdişlər aşılamaq biləcək mövzuların keçilməsinə üstünlük verilməsi.

3. Pedaqogika tarixi fənninin təhsilin yalnız magistratura səviyyəsində tədris edilməsi. Bakalavriat səviyyəsində isə keçilən nəzəri mövzuların daxilində məktəb və pedaqoji fikir tarixinə yer verilməsi.

4. Magistratura səviyyəsində pedaqogikanın fundamental sahələrinin əhatə olunması məqsədilə tədris planına yeni fənlərin daxil edilməsinə nail olunması. “Təhsilin iqtisadiyyatı”, “Məncement pedaqogikası”, “Müqayisəli pedaqogika”, “Yaş pedaqogikası”, “Dünya təhsil sistemi”, “Psixopedaqogika” kimi fənlərə geniş yer ayrılması.

5. Bir sıra mövzuların bakalavriat səviyyəsində proqramından çıxarılaraq magistratura proqramlarına daxil edilməsi və magistratura səviyyəsində daha mübahisəli, ziddiyyətli, daha çox analitik təhlil tələb edən mövzuların tədrisinə üstünlük verilməsi. Məsələn, “Pedaqoji dəyərlər”, “Təlim amilləri”, “Təlimin (həmçinin tərbiyənin) qanuna-uyğunluqları və qanunları”, “Təlim (həmçinin tərbiyənin) metodlarının təsnifatına müxtəlif yanaşmalar”, “Pedaqoji prosesin ziddiyyətləri”, “İnkişaf etmiş

ölkələrin təhsil sistemlərinin müqayisəli təhlili” kimi mövzuların magistraturada tədrisi daha əhəmiyyətli olar ki, nəinki bakalavriat səviyyəsində. Çalışmaq lazımdır ki, bakalavriat səviyyəsində orta məktəb müəlliminə nə lazımdırsa onların verilməsinə nail olunsun, onların əlavə materiallarla, praktik müəllimə lazım olmayacaq materiallarla yüklənməsinə imkan verilməsin.

6. Təhsilin magistratura səviyyəsində seminar və laborator məşğələ saatlarının müəhazirə məşğələ saatları hesabına artırılaraq peşəkar və səriştəli elmi pedaqoji kadr hazırlığının praktik səviyyəsinin yüksəldilməsi. Müəhazirələrin isə dialoq, axtarış, tədqiqatçılıq, problem və s. xarakterdə aparılmasına nail olunması.

7. Pedaqogika proqramı ilə magistraturanı bitirib fəlsəfə doktoru proqramı üzrə doktoranturada təhsilini davam etdirmək istəyən magistrlərdən ən azı iki il pedaqoji iş stajının tələb edilməsi.

8. Fəlsəfə doktoru proqramı ilə doktoranturada oxuyan şəxslərlə verəcəkləri minimum imtahanları, xüsusən, ixtisas fənni üzrə elmi rəhbər tərəfindən məşğələlərin aparılması.

5. Tələbələrdə müəllim peşəsinə marağın formalaşdırılması. Olduqca zəruri olan bu problemi doğuran başlıca səbəb müəllim peşəsi üzrə təhsil alan tələbələrin bir qisminin burada yalnız ali təhsil almaq xatirinə təhsil almalarıdır. Sırr deyildir ki, ali pedaqoji təhsil müəssisələrində təhsil alan tələbələrin heç də hamısında müəllimlik peşəsinə, müəllim olmağa maraqları yüksək səviyyədə deyildir. Belə bir münasibət isə gələcəkdə müəllim olacaq bu tələbələrin səriştəli müəllim kimi formalaşmalarını, öz peşəsinin vurğunu olan müəllim kimi yetişəcəklərini şübhə altına alır. Buna görə də hazırda ali pedaqoji təhsil müəssisələrində tələbələrlə peşəyönümü içlərinin aparılması, onlarda pedaqoji peşəyə, müəllim əməyinə münasibətlər formalaşdırılması, onlarla peşə tərbiyəsi işlərinin aparılması ali pedaqoji təhsil müəssisələrinin fəaliyyət istiqamətlərindən birini təşkil etməlidir. Bu baxımdan tələbələrə dərk etdirilməlidir ki,

miəllim peşəsi müqəddəs, şərəfli və gərəkli peşədir. Xalqımızın ümummilli lideri H.Əliyevin təhsilə, elmə, məktəbə aid bütün çıxışlarında və nitqlərində müəllim şəxsiyyətinə, müəllim əməyinə və cəmiyyətdə müəllimin roluna böyük dəyər verməsi və onları yüksək qiymətləndirməsi - “Müəllim sənəti, peşəsi cəmiyyətdə yüksək qiymətə layiq olan bir peşədir. Müəllim olmaq kimi şərəfli bir iş yoxdur. Çünki müəllim xalqın elminin inkişaf etməsinin əsasını qoyanlardır”- deməsi məhz onun bu mahiyyətindən irəli gəlir .

Müəllimlik əbədi və müqəddəs peşədir. Nə qədər ki, cəmiyyət var, öyrətmək var müəllimlik də vardır. Müəllim cəmiyyətin memarıdır. Gələcək cəmiyyət məhz onun əli ilə qurulur.

Hazırda təhsilimizin qarşısında duran ən başlıca vəzifələrdən biri və birincisi müəllim hazırlığına diqqətin artırılması, həqiqətən də yüksək ixtisaslı müəllim hazırlığına nail olmaqdan ibarətdir.

Həyat sübut edir ki, o cəmiyyət güclü olur ki, onun müəllimi və təhsili güclü olsun. Müəllim savadlı, öz işini dərindən bilən, peşəsini və uşaqları sevən, öyrənmək və öyrətmək həvəsinə malik, işindən, peşəsindən yüksəkzövq alan şəxs olarsa onun təhsil verdiyi, tərbiyə etdiyi yeni nəsil də yüksək səviyyəli, hərtərəfli təhsilli və vətənpərvər şəxslər olar.

Müəllim cəmiyyətin həyatında müstəsna rol oynayır. Ulu öndər H.Əliyevin dediyi kimi: “Əgər müəllim olmasa heç birimiz cəmiyyətdə tutduğumuz yeri tuta bilməz və fəaliyyət göstərə bilmərik.” Buna görə də “...hər bir müəllim bilməlidir ki, onun üzərinə düşən vəzifə, onun dövlət üçün, millət üçün, Azərbaycan xalqı üçün gördüyü iş bütün başqa sahələrdə fəaliyyət göstərən insanların hamısının işindən ən gərəklisidir, ən lazımlısıdır”(4).

Lakin müəllimlik peşəsini seçənlərin bu peşəyə münasibətləri heç də nikbinlik yaratmır. Xalqımız müəllimlik peşəsini, müəllimi həmişə əziz tutmuş və ulu öndərin dediyi kimi, “Azərbaycanda müəllimə daim böyük hörmət olmuşdur. Müəllim cəmiyyətdə tanınan, hörmət edilən şəxs olmuşdur”. Hər il res-

publikamızın pedaqoji təmayülü ali və orta ixtisas məktəblərinə tələbə qəbulu planının yüksək səviyyədə yerinə yetirilməsini ilk növbədə bu hörmətlin, müəllim peşəsinə olan ehtiramın nəticəsi və göstəricisi kimi qiymətləndirsək də, araşdırmalarımız göstərir ki, bu göstəricilər təkcə bunlarla bağlı deyildir.

Təəssüf hissi ilə deməliyik ki, bu gün pedaqoji peşə sahəsinə, konkret olaraq müəllimliyə üz tutanların bu sahədə peşə, ixtisas seçənlərin heç də hamısı onu sevdikləri, bu peşəyə yiyələnmək arzusunda olduqları və ona daxili tələbatlarının olduğu üçün onu seçməmişlər. Müşahidələr belə bir fikir söyləməyə əsas verir ki, pedaqoji fəaliyyət zamanı əldə edilən uğurların əsasında müəllimin öz peşəsinə sevgisi, yüksək peşəkarlığı durduğu kimi, müvəffəqiyyətsizliyin əsas səbəblərindən biri və birincisi bu peşənin təsadüfi seçilməsi, peşə seçiminin düzgün edilməməsidir. Araşdırmalarımız göstərir ki, bu prosesdə elə məqamlar üzə çıxır ki, bunun mənfi nəticələri həm pedaqoji təhsil müəssisələrində, həm də müəllimlərin pedaqoji fəaliyyətində özünü qabarıq şəkildə göstərir.

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin biologiya fakültəsinin ikinci kurs tələbələri (qrup 201, 202) ilə “Mən nə üçün müəllimlik peşəsini seçdim” mövzusunda yazdırdığım inşə yazısı bu baxımdan olduqca səciyyəvidir. Yazıda 32 nəfər iştirak etmişdir. Respondentlərdən cəmi 1 nəfəri orta məktəbdə oxuyarkən müəllim peşəsini seçmək arzusunda olduğunu bildirmiş və ali məktəbə daxil olarkən ərizələrində birinci yerdə məhz bu peşə və ixtisası qeyd etmişlər. Tələbələrin 4 nəfəri başqa peşə seçmək istədiklərini, 19 nəfəri tibb universitetinə hazırlaşdıqlarını, həkim olmağı arzu etdiklərini, lakin imtahan ballarına müvafiq olduğu üçün müəllimlik peşəsini seçdiklərini, 9 nəfəri ali təhsil almaq xatirinə burada oxuduqlarını bildirmişlər. Yazıda iştirak edən tələbələrədən 2 nəfərinin buranı bitirdikdən sonra müəllim işləməyəcəklərini açıq etiraf etmələri təəssüf doğursa da, 6 nəfərin burada oxumalarına peşiman olmadıqlarını və 10 nəfərinin isə burada oxuduqları bir il yarım müddətində onlarda

bu sahəyə maraq yarandığı, gələcəkdə yaxşı müəllim kimi fəaliyyət göstərəcəklərini qeyd etmələri nikbinlik yaradır. Zənnimizcə, bu da Pedaqoji Universitetdə tədris prosesinin yüksək səviyyədə qurulması nəticəsində tələbələrin müəllimlik peşəsinə adaptasiya olunmaları ilə bağlıdır ki, bunu da alqışlamaq lazımdır.

Uzun illər işlədiyim biologiya fakültəsində oxuyan tələbələrin böyük əksəriyyətinin, bəlkə də 90 %-dən çoxunun orta məktəbdə həkim olmağı arzu etdiklərini, məhz tibb universitetini seçmək istədiklərindən məlumatım olduğundan belə bir sorğunu universitetin ibtidai təhsilin pedaqogikası və metodikası fakültəsinin III kurslarında (qrup 301, 302) da apardıq. Lakin burada da alınan cavablar biologiya fakültəsindən bir o qədər fərqli deyildi.

İnşa yazıda iştirak edən 35 nəfər tələbədən yalnız 14 nəfəri hələ orta məktəbdə oxuyarkən müəllim peşəsi seçmək arzusunda olduqlarını bildirmişlər. 21 nəfəri isə başqa peşələrə maraq göstərdiklərini, imtahan ballarının bura müvafiq olduğuna görə seçim etdiklərini yazmışlar. Respondentlərdən 10 nəfəri isə buranı bitirdikdən sonra ixtisasını dəyişmək və başqa peşə sahəsində işləmək arzusunda olduqlarını bildirmişlər. 7 nəfər tələbə isə məhz buradakı təhsil, xüsusən, “Təhsilin əsasları” fənnini öyrəndikdən və pedaqoji təcrübə keçdikdən sonra onlarda bu peşə və ixtisasa maraq yarandığını qeyd etmişlər. Diqqət çəkən bu fakt bir tərəfdən tələbələrdə pedaqoji peşə motivlərinin formalaşmasında pedaqoji–psixoloji fənlərin mühüm təsir imkanlarına malik olduğunu, digər tərəfdən isə bu fənnin digər fakültələrdə də tədrisinə ehtiyac yarandığını fikrini deməyə əsas verir.

Lakin nikbinlik yaradan notlar da yaranmaqdadır. Son illər Respublika Təhsil Nazirliyinin təşəbbüsü ilə qəbul imtahanlarında 500 baldan yüksək bal toplayaraq ixtisas seçimində ərizələrində ilk yerdə müəllimlik ixtisasını yazaraq bu ixtisasa qəbul olunan tələbələrin əlavə təqaüdlə təmin olunması, həmçinin diaqnostik qiymətləndirmədə yüksək nəticə göstərən müəllimlərin əməkhaqlarında nəzərəcarpacaq artımın olması və bunun hər

il genişləndirilməsi istər abituriyentlər, istərsə də pedaqoji ictimaiyyət arasında mühüm stimullar yaratmışdır. Bunun nəticəsində də ali pedaqoji təhsil alan tələbələr arasında orta məktəbi yüksək müvəffəqiyyətlə bitirən tələbələrin sayı artmaqdadır ki, bunun da müsbət nəticəsi yəqinliklə demək olar ki, gələcəkdə özünü göstərəcəkdir.

Şagirdlər arasında da pedaqoji peşəyə maraq göstərənlər azdır. Ölkəmizdə gedən təhsil islahatları, xüsusən dövlət əhəmiyyəti kəsb edən bir neçə mühüm proqram və konsepsiyalar – “Azərbaycan Respublikasında fasiləsiz pedaqoji təhsil və müəllim hazırlığının konsepsiya və strategiyası”, “2011–2021-ci illərdə Azərbaycan təhsilinin inkişafı üzrə Milli strategiya” və “Azərbaycan –2020: Gələcəyə Baxış” İnkişaf Konsepsiyası”ndan irəli gələn mühüm vəzifələryeni pedaqoji təfəkkürə malik olan müəllimlərə ehtiyacı artırır. Cəmiyyət sözün geniş mənasında öz işinin əsl ustası olan, peşə, ixtisas və uşaqlara olan sevgini özünün fəaliyyətində birləşdirən, sənətinin vurğunu olan müəllimlərin çiyində dayandığından belə müəllimlərə daha çox ehtiyac hiss olunmaqdadır. Lakin pedaqoji peşə seçən abituriyentlərin heç də hamısının bu sahəyə özünün ürək arzuları, qəlb istəyi ilə gəlməməsi böyük narahatçılıqlar yaradır. Bunu şagirdlərlə də apardığımız sorğuların nəticəsi sübut edir.

Müşahidələr göstərir ki, orta məktəblərdə oxuyan şagirdlər arasında pedaqoji peşəyə maraq göstərənlərin sayı olduqca azdır. Bunun səbəblərindən biri müəllimlərin əməkhaqqının aşağı səviyyədə olmasıdırsa, ikinci səbəb məktəblərdə pedaqoji peşəyönümünü üzrə işlərin aparılmamasıdır. Bu amillər bir tərəfdən ali məktəblərdə bu sahəni seçmədən oxuyanların sayının artmasına, digər tərəfdən isə orta məktəblərdə kişi müəllimlərin sayının minimuma enməsinə səbəb olduğundan bu sahədə düşünülmüş addımlara ehtiyac vardır. Burada belə bir fakta nəzər yetirmək lazım gəlir ki, bu gün pedaqoji təmayüllü universitet və institutlarda təhsil alanlar arasında bir nəfər də olsun 600 və ondan çox bal toplayaraq tələbə olan yoxdur.

Bakı şəhəri N.Nərimanov rayonundakı 82 №-li tam orta məktəbin IX sinfində 21 nəfər şagirdlə “Seçmək istədiyim peşə” mövzusunda apardığım inşa yazı hər iki amili təhlil etmək baxımından olduqca xarakterikdir. Cavabların təhlili göstərir ki, respondentlərdən yalnız bircə nəfər (Sevinc A.) Azərbaycan dili və ədəbiyyatı müəllimi ixtisasını seçmək arzusunda olduğunu bildirmişdir. Öz seçiminin ana dilinə və uşaqlara olan sevgisi və onlarla işləməyə olan həvəsindən irəli gəldiyini əsaslandıran bu şagirddən fərqli olaraq digər şagirdlər hüquqşünas, iqtisadçı, polis işçisi, mühəndis peşələrini seçmək istədiklərini qeyd etmişlər. Özünün qeyd etdiyinə görə babası, atası, əmiləri və dayıları polis işçisi olan bir şagird (oğlan) isə onların peşələrini davam etdirmək istəyində olduğunu, “gələcəkdəvarlı, sayılan şəxslərdən olmaq üçün polis olub, mayor rütbəsinə qalxacağam, valideynlərim deyirlər harada pul var, ora get” – yazaraq seçimini məhz bu arqumentlərlə izah etmişdir. Uşaq sadələvhlüyü ilə yazılan bu fikirlər onu göstərir ki, valideynlərlə bərabər, şagirdlərin bir qisminin, həm də böyük bir qisminin peşə planlarının müəyyənləşməsində əmək haqqı amili heç də az rol oynamır. Xüsusən oğlanların müəllimlik peşəsinə üz tutmamalarının başlıca səbəbinin məhz əməkhaqqı ilə bağlı olduğu görünür. Lakin qızlar arasında da bu sahədə seçimin aşağı səviyyədə olması müşahidə olunur. Bu isə onu göstərir ki, məktəblərdə pedaqoji peşəyönümü heç də diqqət mərkəzində deyildir. Bunu başqa bir məktəbdə XI sinif şagirdləri ilə apardığım söhbət də təsdiq etdi. Alınan cavablar nə müəllimlərin, nə də valideynlərin gənclərlə pedaqoji peşəyönümü üzrə heç bir iş aparmadıklarını üzə çıxardı.

Seçimlərində müəllimlik peşəsinə yer vermədiklərini əsasən əmək haqqının aşağı səviyyədə olması ilə izah edən şagirdlərin – “Əgər əməkhaqqı yüksək olarsa, onda necə, müəllimlik peşəsinə seçərsinizmi?” – sualınabirmənalı cavab verməmələri də onu göstərdi ki, ümumiyyətlə, şagirdlərdə müəllimlik peşəsinə münasibət heç də istənilən səviyyədə deyildir. Bunu nəzərə

alaraq şagirdlərin peşə maraqlarının, o cümlədən, pedaqoji peşə motivlərinin formalaşmasında bir sıra mühüm amillərin rolunun yüksəldilməsinə ciddi yanaşılmalıdır.

Pedaqoji peşənin nüfuzunu və şərəfini qorumaq lazımdır. Pedaqoji peşələrin seçimində bəzən məktəbəqədər yaşlardan – ailədən, bağçadan yaranan motivlər, bəzən də məktəbdə tədris prosesindən, fənlərin və müəllimlərin təsirindən yaranan motivlər özünü göstərir. Belə motivlər şəxsiyyətin sosialaşmasında, seçilmiş peşənin həyat kredosuna çevrilməsində dominat rol oynayır. Müşahidələr göstərir ki, xüsusən aşağı siniflərdə müəllimin şəxsiyyəti, ümumi və peşə mədəniyyəti, hərəkət və davranışı, şagirdlərə öz övladları kimi yanaşma, münasibət-lərindəki səmimilik, istilik, danışmaq tərzi, geyimi, səliqəsi və s. şagirdlərə o dərəcədə güclü təsir göstərir ki, bunlar pedaqoji peşəseçiminin motivlərinə çevrilir. Şagirdlər məhz hansısa bir müəlliminə oxşamaq, onun kimi olmaq arzusunda olurlar. Burada müəllim peşəsinin sosial əhəmiyyəti, cəmiyyətdə yeri, şərəfli bir missiyanı yerinə yetirməsi ilə bağlı şifahi şəkildə aparılan işlərlə yanaşı, müəllimin nümunəsi də geniş təsir imkanlarına malik olur. Buna görə də hər bir müəllim müəllim ləyaqətinə, müəllim nüfuzuna xələl gətirəcək heç bir sözə, heç bir hərəkətə yol verməməlidir. İxtisasından, hansı sinifdə dərs aparmasından asılı olmayaraq hər bir müəllim pedaqoji peşənin, müəllim sənətinin nüfuzunu, şərəfini qorumaq və yüksəltmək qayğısına qalmalıdır. Bu amillərin pedaqoji peşə marağının formalaşmasında mühüm təsir imkanlarına malik olduğunu unutmamalıdır. Əks halda məktəblərimiz ali məktəbə qəbul olunmaq üçün sənəd verən abituryentlərin ərizələrində 10–15-ci yerlərdə pedaqoji təhsil ocaqlarını qeyd edən gələcək müəllimlərin hesabına komplektləşmə bilər ki, bunun da nəticələrini təsəvvür etməkdən də çətin deyildir. Lakin təcrübədə elə mənfi amillərə də rast gəlinir ki, onlar şagirdlərdə pedaqoji peşə maraqlarının yaranmasına olduqca əks təsir göstərir və onlarda bu peşənin sosial əhəmiyyətinin, gərəkliliyinin dərk edilməsinə maneçilik yaradır. Hətta bu amil-

lər şagirdlərdə yaranmış maraqların sönməsinə də bilavasitə təsir göstərə bilər. Bunların səbəbkarı isə ilk növbədə müəllimlər özləri olurlar. Belə ki, bəzi müəllimlər şagirdlərin yanında müəllim əməyinin ağırlığından, indiki uşaqlarla işləməyin çətinliyindən, əməkhaqqının azlığından gileylənərək, bəziləri də öz hərəkət və davranışları, müəllim şəxsiyyəti ilə bir araya sığmayan danışıq və davranış tərziləri ilə bu peşəni şagirdlərin “gözlərindən salırlar”. Onlar unudurlar ki, müəllimin, tərbiyəçinin heç bir hərəkəti, heç bir sözü şagirdlər tərəfindən təsirsiz qalmır.

Müşahidə və sorğularımız göstərir ki, şagirdlərin pedaqoji peşəyönümünə təsir göstərən amillər içərisində məhz pedaqoji amillər üstünlük təşkil edir. Bunlardan tədris fənninə maraq, bu və ya digər fənni öyrənmək arzusu, uşaqlarla işləməyə həvəs, özündə pedaqoji bacarıqları hiss etmə, pedaqoji peşənin nüfuzu, onun ictimai əhəmiyyətini təsəvvür etmə üstünlük təşkil edir. Dos. K.Quliyevanın seçimini pedaqoji peşə sahəsində edən 147 nəfər şagirdlə apardığı anket sorğusunun nəticələri də bu baxımdan xarakterikdir. Bu amillər aşağıdakılar olmuşdur: məktəbdə ümumpedaqoji fəaliyyətin təsiri – 27, 2 %; sevimli müəllimlərin təsiri – 16,2 % ;tədris fənninə maraq – 12,1 % ; valideynlərin təsiri – 13 % ; uşaqlara məhəbbət və özünü onların tərbiyəsinə həsr etmək arzusu–19,2%;peşənin nüfuzu və ictimai əhəmiyyəti haqqında təsəvvürlər – 10 % ; maddi təminatla can atmaq – 2,2 % (13, 58).

Göründüyü kimi, valideynlərin arzusu (13%) və maddi təminatla can atmaq (2,2%) müstəsna olmaqla digər bütün amillər (84,7%) sırf pedaqoji təsirlərlə bağlı olmuşdur ki, bu da müsbət hal kimi dəyərləndirilməlidir.

Bu hal demək olar ki, pedaqoji peşəni özünün istəyi ilə seçən əksər şagird və tələbələrdə müşahidə edilsə də, qəbul ərizələrində müəllimlik peşəsini 10–15–ci yerlərdə yazaraq ali pedaqoji məktəblərə qəbul olunan tələbələrin peşə motivlərində bunları müşahidə etmək çətinidir. Yuxarıda qeyd etdiyimiz tələbə inşalarında 38 tələbədən 36 nəfərinin başqa sahəyə maraq göstər-

diyini, lakin imtahan ballarının bu peşəyə müvafiq olduğuna görə müəllim peşəsi seçdiklərini bildirmələri bunu təsdiq edir.

Orta məktəblərdə kişi müəllimlərə ehtiyac çoxdur. Bu gün pedaqoji fakültələrdə oxuyan oğlanların sayı çox azdır. Orta məktəblərdə işləyən kişi müəllimlərinin sayı isə qadın müəllimlərdən demək olar ki, 3 dəfə azdır (cəmi 23,7%). Bu da onu göstərir ki, müəllimlik peşəsi üzrə ali təhsil alan gənclərimizin böyük bir hissəsi daha yüksək əmək haqqı olan əmək və peşə sahəsində çalışırlar. Bəs 4–5 illik dövlət vəsaiti, çəkilən zəhmət? Ən başlıcası orta məktəblərin yalnız qadın müəllimlərdən ibarət olan bir müəssisəyə çevrilməsi, müəllim peşəsinin az qala qadın sənəti kimi status alması. Hazırda nisbətən zəif nəzərə çarpan, lakin bunun getdikcə dərinləşən və genişlənən mənfi nəticəsini duymaq üçün heç də çox fikirləşmək lazım gəlmir.

Heç kəsə sirr deyildir ki, oğlanlarda mərdlik, qəhrəmanlıq, kişilik, iradə, dözümlülük, cəsarətlilik kimi bir sıra əxlaqi keyfiyyətlərin formalaşmasında atanın və kişi müəllimin rolu əvəzsizdir. Onların şəxsi nümunəsi özü bir məktəbdir. Orta məktəb illəri xarakterin formalaşmasında mühüm bir dövr olduğundan görkəmli rus pedaqoqu K.D.Uşinskinin söylədiyi “Xarakter xarakter yaradır” – kimi həqiqəti yaddan çıxarmamalıyıq. Aqil atalarımızın dediyi – “Uşaq gördüyünü götürür” fikirini unutmamalıyıq. Lakin müşahidələr göstərir ki, məktəblərimizdə kişi müəllimlərin sayının getdikcə azalması təkcə oğlanların deyil, qızların da tərbiyəsinə mənfi təsir göstərir (Bu məsələ ayrıca bir psixoloji araşdırma tələb edir).

Həqiqətdir ki, bugünkü oğlanlar gələcəyin kişiləri – əsgərləri, Vətən qoruyucuları, ailə başçılarıdır. Onların kişilik məktəbini keçmələri üçün ailədə ata, məktəbdə kişi müəllimlər lazımdır. Qadın müəllimlərimizin əməyinə, zəhmətinə heç bir kölgə salmadan, fədakarlıqlarını yüksək qiymətləndirməklə yanaşı, mənəcə, onların özləri də razılaşarlar ki, məktəblərimizdə kişi müəllimlərin sayının və nüfuzunun artmasına həqiqətən də

böyük ehtiyac vardır. İstər orta məktəbdə, istərsə də pedaqoji yönümlü ali və orta ixtisas məktəblərində bu məsələnin həllində mühüm addımlar atılmalıdır.

Müəllimlik peşəsi üzrə peşəyönümü işlərinin gücləndirilməsi günün reallığıdır. Şagirdlərin pedaqoji peşə maraqlarının formalaşdırılmasında məktəbin üzərinə mühüm vəzifələr düşür. Bunlardan biri şagirdlərdə müəyyən olunmuş aparıcı peşə motivləri ilə gələcək fəaliyyət məqsədlərinin bir – biri ilə uyğunluq səviyyələrinin aşkara çıxarılmasıdır. Hər bir məktəb psixoloqu, sinif rəhbəri, fənn müəllimləri bunu nəzərə alaraq müşahidə, müxtəlif sorğular, testlər vasitəsilə pedaqoji sahəyə maraq və qabiliyyəti olan şagirdləri müəyyənləşdirməli, bu şagirdlərin gələcək fəaliyyət məqsədlərinin nələrdən ibarət olduğunu aydınlaşdırmalıdır. Bundan sonra aparıcı peşə motivləri ilə onların nə səviyyədə uyğun olub–olmadığını müəyyənləşdirməli, son nəticədə bu uyğunluğa nail olmağa çalışmalıdırlar. Təlim və dərsdənkənar məşğələlər bu prosesdə geniş imkanlara malik olduğundan bunların üzə çıxarılması və reallaşdırılması mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Pedaqoji yönümlü dərnək məşğələləri, klublar təşkil etmək, şagirdləri maraqlı pedaqoji situasiyalarla qarşılaşdırmaq, “Əməkdar müəllim”lərlə, “İlin müəllimləri” ilə, qabaqcıl elm xadimləri və ali məktəb müəllimləri ilə görüşlər təşkil etmək, kiçik yaşlı şagirdlərlə işləməyə istiqamətləndirmək kimi tədbirlərdən istifadə etmək bu cəhətdən olduqca faydalıdır. Uzun illər bizim universitetimizdə ənənəyə çevrilən, lakin son illər unudulan bir məsələnin – pedaqoji ali məktəblərin orta məktəblərlə əlaqəsinin gücləndirilməsinə, bu sahədə ali məktəbin fəaliyyətinin artırılmasına da zərurət vardır. Belə əlaqələr şagirdlərin pedaqoji peşələrə maraqlarının artması ilə yanaşı, onlarda müəllimlik peşəsinin mahiyyətinin düzgün dərk edilməsinə də əsaslı təsir göstərir. Buna görə də bir neçə ixtisas sahəsində olduğu kimi, pedaqoji sahə üzrə qəbul imtahanlarında qabiliyyət imtahanlarının olmasını zəruri hesab edirik. Bu, yalnız ali təhsil almaq xatirinə pedaqoji ali məktəblərə daxil olanların qarşısını

almaqla yanaşı, heç də bundan az zərərli olmayan bir nöqsanın – müəllimlik peşəsinə psixofizioloji cəhətdən yararlı olmayan şəxslərin daxil olmasının da qarşısını ala biləcəkdir. Nəticədə məktəblərimiz daha səriştəli, öz peşəsinə sevnən əsl müəllimlərlə komplektləşə bilər ki, bunun da faydasını bütün cəmiyyət görmüş olar.

Məktəblərimizdə güclü müəllimlər görmək istəyiriksə məktəb ən savadlı, ən ümidverici şagirdlərini məhz müəllim peşəsi seçməyə yönəltməlidir. Hər bir yaxşı müəllim öz əvəz edicisini hazırlamalıdır. Çünki məktəbdə səriştəli, savadlı müəllim kollektivi fəaliyyət göstərərsə yetişdiriləcək digər ixtisas sahibləri də bilikli, savadlı, öz peşəsinə bağlı olan kadrlar kimi formalaşacaqdır. Buna görə də orta və ali məktəblər müəllim hazırlığına maraqlı olmalı, pedaqoji peşəyönümü işləri məktəbin təlim–tərbiyə işlərinin tərkib hissəsinə cəvrlməlidir. Gələcəyin əsl müəllimlərini məhz orta məktəb partası arxasında əyləşən şagirdlərin arasından seçmək lazımdır. Pedaqoji ali və orta ixtisas məktəblərində isə tələbələrin müəllim peşəsinə maraq və motivlərinin dərinləşməsinə və seçdikləri peşə və ixtisasa bağlanmalarına xüsusi diqqət yetirilməlidir.

6. Tələbələrin pedaqoji təcrübəsinə ayrılan vaxtın artırılması və təcrübəyə rəhbərliyin peşəkarlara tapşırılması. Yüksək ixtisaslı, peşəkar və səriştəli müəllim hazırlığında tələbələrin pedaqoji təcrübəsinin öz yeri və geniş imkanları vardır. Tələbələr məhz burada ilk dəfə olaraq öz güclərini sınaıyır, pedaqoji peşənin praktik sahəsinə daxil olurlar. Onlar təkcə nəzəri biliklərini təcrübədə tətbiq etmək deyil, həm də müəllim peşəsinin məzmun və mahiyyətinin də nələrdən ibarət olduğunu əyani surətdə öyrənirlər.

Pedaqoji təcrübə əsl təcrübə məktəbi kimi təşkil edildikdə tələbələr bu prosesdə yüksək müvəffəqiyyətlə iştirak edir, öyrənməyə can atır və pedaqoji peşəyə adaptasiya olunurlar.

Pedaqoji peşə strateji əhəmiyyət daşıyan peşədir. O, cəmiyyətin inkişafı ilə, onun gələcək tərəqqisi ilə bağlı olan və

cəmiyyətin gələcəyinin necəliyini səciyyələndirən bir peşədir. Buna görə də onun gələcək perspektivlərini əvvəlcədən görmək, inkişafı proqnozlaşdırmaq və müəllim hazırlığını bunları nəzərə almaqla reallaşdırmaq günün ən aktual problemlərindən biri kimi qiymətləndirmək lazımdır.

4.2. Pedaqoji peşəkarlıq və səriştəliliyin formalaşdırılması

Pedaqoji peşəkarlığın və müəllim səriştəliliyinin formalaşması uzun və mürəkkəb bir yol keçir. Bu nə birdən - birə yaranır, nə də ali təhsil diplomu ilə birgə verilir. Peşəkarlıq və səriştəlilik müəllimin daim öz üzərində işləməsi, yaradıcı axtarışda olması, özünün fəaliyyətinə tənqidi yanaşması, əldə etdikləri ilə kifayətlənməyərək qabaqcıl təcrübəni öyrənməsi və ondan yaradıcı şəkildə faydalana bilməsi və digər bir sıra amillərlə əlaqədardır. Müəllimin öz fəaliyyətinə yeniliklər gətirməsi onun peşəkarlığının ildən-ilə artmasına gətirib çıxarır. Peşə fəaliyyətinə yeni-yeni rənglər, çalarlar əlavə olunur ki, bu da onun zənginləşməsinə səbəb olur. Xüsusən, gənc, yeni fəaliyyətə başlayan müəllimlər pedaqoji prosesin incəliklərinə yiyələndikcə bu proses daha məzmunlu xarakter alır və yeniliklər müəllimin fəaliyyətində öz əksini tapır. Müəllim yeni-yeni keyfiyyətlərə, bacarıqlara malik olduqca əvvəllər buraxılan səhvlər aradan qaldırılır, o, daha zəngin pedaqoji bilik və bacarıqlara yiyələnir. Beləliklə, pedaqoji peşəkarlıq və səriştəlilik birdən – birə deyil, müəyyən zaman ərzində formalaşaraq meydana çıxır. Onun bir çox istiqamətləri içərisində daha önəmli olanlarını aşağıdakı kimi xarakterizə etmək olar:

1. Müəllimin qabaqcıl təcrübəyə yiyələnməsi və onun yaradıcı tətbiqi. Bu iş müəllimlərin peşəkarlıq və səriştəlilik səviyyəsinin yüksəldilməsində həmişə müsbət nəticələr vermişdir. Müəllimin ixtisasına, peşəsinə aid oxuduğu, gördüyü yaxşı

nə varsa onu özünün fəaliyyətinə gətirməsi həmişə faydalı olmuşdur. Təhsilimizin dünya təhsil məkanına inteqrasiya etməsi, təhsil sahəsində əlaqələrin artması və əməkdaşlığın genişlənməsi imkan verir ki, nəinki, öz respublikamızda, yaxın və uzaq xaricdə olan qabaqcıl təcrübəni, yenilikləri fəaliyyət sahəmizə gətirə bilək və ondan yararланаq. Bu baxımdan hazırda qabaqcıl təcrübənin ünvanları getdikcə genişlənərək artır: dünyanın inkişaf etmiş bir sıra ölkələrinin – ABŞ, Almaniya, Fransa, Yaponiya, İsveç, Norveç, Türkiyə və s.məktəb və müəllimlərinin qabaqcıl təcrübəsi; MDB ölkələrinin, xüsusən Rusiyanın qabaqcıl təcrübəsi; respublikamızın qabaqcıl məktəb və müəllimlərinin iş təcrübəsi; işlədiyi məktəbdə öz həmkarlarının qabaqcıl təcrübəsi və s.

Qabaqcıl pedaqoji təcrübə çevik struktura malikdir. Bir neçə il öncə qabaqcıl sayıla bilən təcrübə bu gün aktual olmaya bilər. Yeni pedaqoji təfəkkürün meydana gəlməsi, təhsildə aparılan islahatlar, yeni təhsil texnologiyalarının tətbiqi və digər bir sıra məsələlər qabaqcıl təcrübənin ünvanının tez-tez dəyişməsinə səbəb olduğu kimi, onun məzmun və mahiyyətinin də dəyişməsinə səbəb olur. Buna görə də ona dəyişməz bir etalon kimi baxmaq düzgün deyildir. Bu, daim yeniləşən bir prosesin nəticəsi olduğundan ona səriştəli yanaşmaq lazım gəlir. Lakin onun öyrənilməsi və tətbiq olunmasının yol və vasitələri özünə nisbətən az dəyişəndir. Onlardan ən sınıanılmış və mühüm olanlar aşağıdakılardan ibarətdir:

1. Nəşr olunmuş yeni elmi-pedaqoji, psixoloji və metodik ədəbiyyatlarla tanışlıq, tövsiyə olunan təcrübənin sınaqdan keçirilməsi.

2. İnternet resurslarından istifadə. Qabaqcıl təcrübəni əks etdirən elmi-pedaqoji mənbələrdən, yaxşı dərs nümunələrindən istifadə etmək.

3. Televiziya, radio, qəzet, jurnal və digər kütləvi informasiya vasitələrindən istifadə etmək.

4. İşlədiyi məktəbdə yaxşı iş təcrübəsi olan, yüksək

nəticələr göstərən müəllimlərin dərslərində iştirak etmək, onların təcrübəsini öyrənmək.

5. Fənn metodbirləşmələrində fəal iştirak etməklə müəllimlərlə hərtərəfli əməkdaşlıq etmək.

6. Eksperiment xarakterli tədqiqatlar aparmaq, özünün təcrübəsini təkmilləşdirmək və s.

Buradan müəllimin fəaliyyət istiqamətləri aydın göründüyündən belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, qabaqcıl pedaqoji təcrübənin öyrənilməsi də, tətbiq olunması da bilavasitə müəllimin özündən, onun təşəbbüskarlığından, yenilik axtarışında olmasından asılıdır.

Müəllimin pedaqoji təcrübəni öyrənilib özünün fəaliyyətinə gətirməsi və onu tətbiq edə bilməsi mərhələli bir prosesdir. Belə ki, konkret bir müəllim və ya məktəb yenilik kimi gördüyü və onun tətbiqində yüksək nəticələr əldə edə biləcəyinə inamı olduqda onu dərinlən öyrənmək və təhlil etməklə özü üçün müəyyən metodika, texnoloji plan hazırlayır. Bu, öyrənməyin **birinci mərhələsini** təşkil edir. **İkinci mərhələdə** müəllim yeniliyi tətbiq etmək üçün əlverişli öyrədici mühit hazırlayır. Belə bir mühit olmadıqda yeniliyi tətbiq etmək və ya ondan müsbət nəticə əldə etmək mümkün olmadığından ona xüsusi fikir vermək olduqca vacibdir. **Üçüncü mərhələdə** müəllim qəbul etdiyi yeniliyi özünün hazırladığı texnolojiplana əsaslanaraq tətbiq edir. **Dördüncü mərhələdə** müəllim aldığı nəticələri təhlil edərək ümumiləşdirmələr aparır, müvəffəq və nöqsan cəhətləri nəzərdən keçirir, müəyyən korreksiyaedici işlər aparır və nəticələr çıxarır. Yenilikçi müəllimin özünün də bu prosesə müəyyən əlavələr və düzəlişlər etməsi, onu özünün yaradıcılığı, yeni fikirləri ilə daha da zənginləşdirməsi pedaqoji prosesin optimallığını artırır və başqa yeniliklərə, yeni bir təcrübəyə də yol açır. Sınaqdan çıxmış və qəbul edilmiş və müsbət qiymətləndirilmiş belə yeniliklər, qabaqcıl təcrübələr bir müəllimin, bir məktəbin çərçivəsindən çıxaraq daha geniş miqyas alır.

2. Məktəbdə metodik işin yüksək səviyyədə təşkili və

müəllimin ondanyararlana bilməsi. Müəllimlərin elmi-metodik səviyyələrinin yüksəldilməsində məktəbdə aparılan metodik işlərin böyük rolu vardır. Metodik işlər müəllimlərin pedaqoji və metodik yeniliklərlə tanış olmalarında, qabaqcıl təcrübənin öyrənilib tətbiq edilməsində, müəllimlər arasında əməkdaşlığın gücləndirilməsində, qarşılıqlı şəkildə fəaliyyət göstərə bilmələrində geniş imkanlara malikdir. Məktəb rəhbərliyi – direktor, onun müavinləri, həmçinin bütün müəllimlər bu işə həvəs göstərdikdə, maraqlı olduqda məktəbdə metodik işlərin səviyyəsinin yüksəldilməsi bilavasitə müəllimlərin peşəkarlığının artması, səriştəliliyinin yüksəldilməsi üçün əlverişli zəmin olur.

Məktəbdə metodik işlərin yüksək səviyyədə təşkili və aparılması müəllimlərin yaradıcı inkişafı üçün xeyli imkanlara malikdir. Bu baxımdan məktəbdə metodik işlərin qarşısında aşağıdakı bir sıra məqsəd və vəzifələr durur:

- qabaqcıl pedaqoji təcrübənin öyrənilməsi, ümumiləşdirilməsi və yayılması;
- müəllimlərin elmi-nəzəri və metodik hazırlıqlarının təkmilləşdirilməsi üzrə işlərin təşkili;
- yeni elmi-pedaqoji və metodik ədəbiyyatların müzakirəsi;
- alternativ dərsləklər, dərslər proqramları (kurikulumu) və s. üzrə müzakirələr;
- məktəb, müəllim, təhsil haqqında yeni normativ sənədlərin öyrənilməsi;
- qarşılıqlı dərslər dinləmələrinin həyata keçirilməsi;
- pedaqoji konsliumların keçirilməsi;
- yeni pedaqoji texnologiyaların və təlim metodlarının tətbiqi haqqında debatlar və dəyirmi masaların keçirilməsi;
- gənc müəllimlərə metodik köməyin təşkili;
- istedadlı şagirdlərlə işin təşkili;
- müəllimlərin yaradıcı işlərinin təşkili və onların tətbiqi.

Məktəbin metodik işlərinə təlim-tərbiyə işləri üzrə direktor müavinini rəhbərlik edir. Direktor müavinini bu sahəni yaxşı bilmə-

li, sözün əsl mənasında özü metodist olmalıdır.

Məktəbdə müəllimlərin metodik səviyyələrinin, peşəkarlıq və səriştəlilik keyfiyyətlərinin yüksəldilməsində mühüm əhəmiyyət kəsb edən metodik işlərin məzmunlu və maraqlı keçməsi məktəbdə təşkil edilən metodşuraların işi ilə sıx bağlıdır. Məktəbin metodşuraları sanki bir yaradıcılıq laboratoriyası olub, müəllimlərin təkmilləşməsində, yaradıcı qabiliyyətlərinin üzə çıxmasında və inkişafında geniş imkanlara malikdir. Başlıca məsələ bu imkanlardan bəhrələnmə bilmək, onlardan istifadə edə bilməkdir.

3. Müəllimin özünütəhsil və özünütərbiyəsinin müntəzəmliyi. Müəllimlərin özünütəhsili onun peşəkar fəaliyyətinin əsas istiqamətlərindən biri, bəlkədə birincisidir desək səhv etmərik. Çünki müəllim əməyi elə əməkdir ki, o hər gün nə isə bir yeniliklə zənginləşdirilməsə gec-tez geridə qalma özünü göstərəcək və artan tələblərə cavab vermək çətinləşəcəkdir. Bu baxımdan müəllim ixtisas biliklərini artırmaqla yanaşı, həm də pedaqoji, psixoloji və metodik səviyyəsini yüksəltmək qayğısına qalmalı, biliyini, bacarığını, səriştə və peşəkarlığını yüksəltmək üçün özünütəhsillə məşğul olmalıdır. Özünütəhsil proqramının olması bu işin ən optimal həlli yollarından biridir. Müəllim il ərzində və ya yarım il ərzində özünütəhsillə əlaqədar nələri oxuyacağını, hansı istiqamətdə təcrübi-tədqiqat işi aparacağını, nə işlər görəcəyini özü üçün planlaşdırmalı və onun həyata keçməsini reallaşdırma bilməlidir.

Müəllimin özünütəhsili və özünütərbiyəsi işində aşağıdakı bir sıra amillərin nəzərə alınması vacibdir:

1. Pedaqoji prosesdə qarşıya çıxma biləcək və çıxan çətinliklərinə qaldırılması üçün özünün bilik, bacarıq və mənəvi qüvvəsini inkişaf etdirməsi.

2. Müəllimlik fəaliyyətində özünün mənəvi məsuliyyətini və borcunu dərk edərək xarakterində peşəsi ilə bağlı müəyyən zəruri keyfiyyətlərin tərbiyə olunmasına çalışması.

3. Peşəkarlıq səviyyəsinin yüksəldilməsi üçün intellektual,

yaradıcı və metodik fəaliyyətini genişləndirməsi, özünüinkışafa nail olması.

Müəllimin özünütəhsil və özünütərbiyəsinin özünütəkmilləşdirmə tələbatından irəli gəlir. Özünütəkmilləşdirmə tələbatının olması özünütəhsil və özünütərbiyənin əsasını təşkil edir ki, bu da müəllim şəxsiyyətinin inkişafının şüurlu istiqamətini təşkil edir. Müəllimin öz peşəkarlığını daim artırmaq meyli, buna çalışması, özünün peşə səriştəliliyini yüksəltmək üçün müəyyən metod və vasitələrdən istifadə etməsi onun həm müəllim kimi, həm də bir şəxsiyyət kimi inkişafına səbəb olur və peşəkar inkişafı şəxsiyyət inkişafının sintezi yaranır. Müəllimdə özünütəkmilləşdirmək, peşə və ixtisas biliklərini artırmaq təşəbbüsləri və bunların reallaşdırılması özünütərbiyənin və özünütəhsilin gedişini sürətləndirir və nəticənin səmərəliliyini artırır. Burada vaxtdan səmərəli istifadə etmək, prinsipiallıq göstərmək, özünütəhsildə perspektivlərin olması, minimum və maksimum planların olması və müntəzəmlik mühüm rol oynayır.

4. Məktəbdə yaradıcı və yenilikçi mühitin olması. Mühitin təlim, təhsil və tərbiyə işlərinin səviyyəsinin yüksəldilməsində güclü amillərdən biri olması müəllimlərin yaradıcılığına, yenilikçi olmağına da onun böyük təsiri vardır. Xüsusən gənc müəllim yeni işləməyə başladığı məktəbdə yenilikçi bir mühitlə qarşılaşdıqda, müəllimlərin yeniliyə meyli və yaradıcılıqla məşğul olduğunu gördükdə, belə bir mühit onda da yenilikçi və yaradıcılıq motivlərinin yaranmasına və inkişafına mühüm təsir göstərir. O da özünün qüvvə və bacarığından istifadə edərək yeniliklərdən geri qalmamağa, yenilikçi müəllim kimi fəaliyyətlə məşğul olmağa can atır.

Yenilikçi və yaradıcı mühitin səciyyəliyi başlıca xüsusiyyət ondan ibarətdir ki, burada mühafizəkarlıq deyil, elə bir demokratik şərait vardır ki, müəllimlər yeni təlim metodlarını, müasir təhsil texnologiyalarını tətbiq etməklə məktəbdə fəal bir təhsil mühiti yaradırlar. Müəllimlər yenilikləri izləyir, qabaqcıl təcrübəni öyrənir, tətbiq edir və peşəkarlıqlarını artırmağa çalışırlar.

şırlar.

İkinci bir xüsusiyyət isə təhsilverənlərlə təhsilalanlar arasında səmərəli və işgüzar əməkdaşlığın olmasıdır. Öyrədənlərin humanizmi ilə öyrənənlərin təlim maraqları bir-birini tamamlamalıdır. Sınıfdə elə bir psixoloji iqlim, qarşılıqlı münasibət vardır ki, öyrədənlər daha yaxşı öyrətməyə, öyrənənlər isə daha yaxşı öyrənməyə maraqlıdırlar. Belə bir mühitin olması təbii ki, müəllimlərin peşəkarlıq və səriştəliliyinin səviyyəsinin artırılmasına öz müsbət təsirini göstərməyə bilməz.

Səriştəli müəllimin dərsi təkcə məzmun baxımından mükəmməl olmasında deyil, eyni zamanda onun maraqlı olmasında, düşündürücü, cəlbədiciparılmasında da özünü göstərir. Belə dərslərdə şagirdlərin hafizəsi ilə yanaşı təfəkkürü də fəal fəaliyyətdə olur. Şablon, standart metodlar deyil, elə yeni metodlar və priyomlar tətbiq olunur ki, bunlar şagirdlərin bütün dərslər boyu fəallığını təmin edə bilər. Digər bir tərəfdən də səriştəli müəllim dərslərdə meydana çıxan problemlərinə qeyri-adi situativ hadisələri çox ustalıqla və rahatlıqla həll edə bilər.

4.3. Müəllim peşəkarlığında pedaqoji ünsiyyət motivləri

Ünsiyyət mədəniyyətinə malik olmaq müəllim peşəkarlığının ən mühüm göstəricilərindən biridir. Pedaqoji ünsiyyətin qeyri-demokratik olması və ya düzgün qurulmaması pedaqoji prosesdə elə boşluqların yaranmasına səbəb olur ki, onu heç nə ilə doldurmaq mümkün olmur. Burada peşəkarlıq və səriştəliliyin mövcud olan izləri də itib gədir. Buna görə də düzgün qurulmuş pedaqoji ünsiyyət müəllimin peşəkarlığının əsas alətlərindən biri kimi çıxış edir. Bununla bərabər, onun düzgün məcrada olması müəllimdən böyük peşəkarlıq və səriştəlilik tələb edir.

Pedaqoji peşəkarlıq və səriştəlilik pedaqoji ünsiyyətlə daim qarşılıqlı təsirdə olan bir proses kimi özünü göstərir. Bunların biri digərinə səbəb olduğu kimi, həm də nəticə kimi özünü

göstərə bilir.

Pedaqoji ünsiyyət təhsilalanlarla təhsilverənlərin bir-birini qavraması və anlaması, birinin digərinə təsir göstərməsi və kommunikativ - əlaqəfunksiyasına malik olmasımüəllimin peşəkar fəaliyyətində ən başlıca yerlərdən birini tutur. Pedaqoji ünsiyyət təhsilalanlarla təhsilverənlərin qarşılıqlı fəaliyyət münasibətləri kimi təzahür etdiyindən bu münasibətlərin necəliyi pedaqoji prosesə bu və ya digər dərəcədə öz təsirini göstərir. Bu təsirin pozitiv olması, şəxsiyyətyönümlü xarakter daşmasımüəllim peşəkarlığı ilə bilavasitə sıx bağlıdır.

Müəllimin peşəkar ünsiyyət mədəniyyətinə malik olmasıöyrədən və öyrənənlər arasında münasibətlərin formalaşmasında mühüm rol oynayır.Lakin bu münasibət ozaman daha məhsuldar, nəticəyönümlü olur ki, o qarşılıqlı hörmətə, humanist münasibətlərə söykənmiş olsun. XVI əsrdə yaşamış Fransız humanist pedaqoqu Mişel de Monten yazırdı: “Məncə hökmünü məhəbbət deyil, güc üzərində quranlar hökmlərinin möhkəm və qüvvətli olduğunu zənn edirlərsə səhv edirlər.”

Tədqiqatlar göstərir ki, müəllim – şagird ünsiyyətinin formalaşmasında müəllim professionallığı, onun hər bir situasiyaya peşəkar yanaşması vəpedaqoji qabiliyyətlərə malik olması olduqca mühüm rol oynayır. Professor Ə.Ə.Əlizadə yazır: “Şagirdlər müəllimin erudisiyasını yüksək qiymətləndirirlər. Bilikli müəllimi sayırlar. Ancaq onlar səmimi, xeyirxah, qılıqlı, həssas, qəlbini uşaqlara verən və onlarla söhbət etməyi bacaran, hətta sinifdənkənar vaxtlarda da onlarla həvəslə məşğul olan müəllimi sevirlər”(5,223).

Müəllim – şagird ünsiyyətinin səmərəliliyi müəllimin peşəkarlığından, onun bir sıra bacarıq və qabiliyyətlərə malik olmasından çox asılıdır.Müəllim özünün pedaqoji fəaliyyətində müxtəlif xarakterli, müxtəlif temperamentli şagirdlərlə qarşılaşdığından onların hər biri ilə fərdi ünsiyyət qabiliyyətinə, fərdi yanaşma bacarığına malik olmalıdır. Şagirdlərin heç birinin diq-

qətdən kənar, “ünsiyyət xaricində” qalmaması üçün onlarla “dil tapmağı” bacarmalıdır. O, hər bir uşağın fərdi xüsusiyyətlərinə bələd olmalı, onlarla ünsiyyətə girmək üçün “açar tapmalıdır”. Bu isə pedaqoji işdə peşəkarlıq, fəaliyyətdə səriştəlilik tələb edir.

Görkəmli Amerika psixoloqu D.Karneginin tövsiyə etdiyi ”Adamları təhqiretmədən və inciklik hissi yaratmadan onlara təsir etməyə imkan verən doqquz qayda” müəllim - şagird münasibətlərində də nəzərə alınması vacib olan qaydalar kimi faydalıdır:

1-ci qayda. Müsahibinizin tərifindən və onun layiqli cəhətlərini səmimi etirafdan başlayın.

2- ci qayda. Başqalarının səhvlərini birbaşa yox, dolayısı ilə göstərin.

3-cü qayda. Əvvəlcə öz səhvlərinizdən danışın, yalnız bundan sonra müsahibinizi tənqid edin.

4-cü qayda. Müsahibinizə nəsə əmr vermək əvəzinə, suallar verin.

5-ci qayda. Adamlara nüfuzlarını xilas etməyə imkan verin.

6-cı qayda. Adamların ən kiçik uğurlarını belə bəyəndiyinizi bildirin və onların hər bir müvəffəqiyyətini qeyd edin. “Qiymət verməkdə səmimi və tərifləməkdə səxavətli olun”.

7-ci qayda. Adamlara yaxşı nüfuz yaradın, onlar bu nüfuzu doğrultmağa çalışsacaqlar.

8-ci qayda. Həvəsləndirməyə əl atın. Düzəlmiş görmək istədiyiniz səhvin asan düzəldilə bilməsi təsəvvürünü yaradın; elə edin ki, adamları təhrir etdiyiniz məsələlər onlara çətin görünməsin.

9-cu qayda. Çalışın ki, adamlar təklif etdiklərinizi yerinə yetirməyə şad olsunlar (8, 264).

Pedaqoji fəaliyyətdə yüksək ünsiyyət mədəniyyətinə malik olan müəllim məktəblilərlə xoş, səmimi və mehriban münasibət yaratmağı, ünsiyyətə girə bilməyi, uşaqları özündən kənarlaşdır-

mamağı, onların fəaliyyətinə rəhbərlik etməyi və istiqamət verməyi bacardıqlarından onların hər bir tələbi şagirdlər tərəfindən səmimiyyətlə qəbul edilir və yerinə yetirilir. Burada müəllimlə şagird arasına heç bir “Çin səddi” olmur və müəllim pedaqoji prosesi peşəkarlıqla idarə edə bilir.

Müəllimlərin pedaqoji ünsiyyət mədəniyyətinə yiyələnməsi özü də peşəkarlıq tələb edir. Bu, bir tərəfdən müəllimin özü-nün bioloji xüsusiyyətləri –temperament tərz, xarakteri, nitq qabiliyyəti və s. ilə əlaqədardırsa da, digər tərəfdən müəllimin sosial statusu, ayrı-ayrı insanlara və bütövlükdə cəmiyyətə olan münasibətləri, uşaqlara olan humanist və nikbin münasibətlərin səviyyəsi, həmçinin ünsiyyət bacarıqlarına nə dərəcədə malik ola bilməsi, pedaqoji stajı və s. ilə bağlıdır.

Pedaqoji ünsiyyətin düzgün qurulması üçün müəyyən texnikalara yiyələnmək müəllim üçün olduqca vacibdir. Bu sahədə bir sıra tədqiqatların müəllifi olan V.A.Kan-Kalikonu aşağıdakı kimi xarakterizə edir:

1. Siniflə qarşılıqlı ünsiyyətin müəllim tərəfindən model-ləşdirilməsi (proqnozlaşdırma mərhələsi).

2. İlk qarşılıqlı təsir anında səmimi ünsiyyətin təşkili (kommunikativ hücum).

3. Pedaqoji prosədə ünsiyyətin idarə edilməsi.

4. Qazanılmış ünsiyyət sisteminin təhlili və gələcək fəaliyyət üçün onun modelləşdirilməsi (33,27).

Lakin, təcrübə göstərir ki, heç də bütün müəllimlər yüksək ünsiyyət tərzlərinə malik ola bilmirlər. Onlar istəsələr də belə bu sahədə yüksək müvəffəqiyyətlər əldə edə bilmirlər. Bu isə bəzən onu necə qura bilmək bacarığının olmamasından, yəni bu sahədə peşəkarlığınaşağı səviyyədə olmasından irəli gəlir.

Pedaqoji ünsiyyətin normal getdiyi bir sinifdə, qrupda və kollektivdə tədrisin yüksək səviyyədə olması, şagirdlərin fənn maraqlarının dərinliyi, idarəetmənin uğurla getməsi və müəllim-şagird münasibətlərində qarşılıqlı anlaşma, sevgi özünü göstərir. Belə siniflərdə və qruplarda müəllim – şagird münasibətləri can-

sıxıcı, yeknəsəq, quru rəsmiyyətçilik hökm sürdüüyü siniflərdən və qruplardan fərqli olaraq, qarşılıqlı hörmət, işgüzarlıq, səmiyyəət üzərində qurulur və pedaqoji proses müəllim – şagird əməkdaşlığından faydalanır. Qarşılıqlı hörmət, mehribanlıq, xeyirxahlıq, şagirdin şəxsiyyəət kimi qəbul edilməsi, onlara qarşı diqqət, qayğı və s. keyfiyyətlər pedaqoji dəyərlər səviyyəsinə yüksəlir və bunlar pedaqoji peşəkarcılığın alətinə çevrilir.

Pedaqoji ünsiyyəət ona peşəkarcasına, səriştəli yanaşma tələb edir. Ona yiyələnmək müəllimin bir təhsilverən, tərbiyəçi kimi nüfuzunu yüksəltməklə yanaşı, pedaqoji prosesin məsuldarlığına da müsbət təsir göstərir. Buna görə də hələ tələbəlik illərindən gələcək müəllimlərə ona yiyələnməyin texnikası, texnologiyaları haqqında bilik və bacarıqlar aşılanmalı, bu sahədə praktik vərdislər yaradılmalıdır (Bax: 9,5-ci fəsil).

4.4. Müəllimin psixoloji bilikləri

Müasir müəllimin qarşısında o qədər mühüm vəzifələr durur ki, onları yerinə yetirmək üçün təkcə pedaqoji biliklər kifayət etmir. Burada müəllimin köməyinə psixopedaqogika və pedaqoji psixologiya çatır. Müəllim həm də kifayət qədər psixoloji biliklərə malik olmalıdır. Psixoloji biliklər müəllimi şagirdlərə, onların qəlbinə daha da yaxınlaşdırır və pedaqoji prosesi rəngarəng, dahamaraqlı, daha məzmunlu edir. Elə bu səbəbdən də bir çox klassik pedaqoqlar müəllimin psixoloji biliklərə yiyələnməsinin vacibliyini dəfələrlə vurğulamış və buna böyük əhəmiyyəət vermişlər. Görkəmli rus pedaqoqu K.D. Uşinskinin müəllimin qarşısına qoyduğı tələblər içərisində onun pedaqogika ilə yanaşı, psixologiya elmini də dərindən bilməsinin zəruri olduğunu qeyd etməsi bu cəhətdən əhəmiyyəetlidir.

Bəs psixoloji biliklərə nəyi aid etmək olar? Müəllim hansı psixoloji biliklərə yiyələnməlidir ki, bunlar onun peşə səriştəliliyinin daha da məzmunlu olmasını təmin edə bilsin?

Psixoloji biliklər ilk növbədə müəllimin uşaqların **yaş xüsusiyyətlərini** dərindən bilməsi ilə səciyyələnir. Müəllim nəinki dərs dediyi sinfin yaş xüsusiyyətlərini, həmçinin, ayrı-ayrı yaş qrupları üzrə bütün uşaqlara xas olan xüsusiyyətləri yaxşı bilməlidir. Uşaqlarda maraq və meyllərin hansı yaşda necə istiqamətləndiyini, inkişafın senzitiv dövrlərini, fiziki inkişafın necə getdiyini və s. yaxşı bilməlidir. Fransız maarifçisi və pedaqoq J.J.Russonun qeyd etdiyi kimi, “uşaqlara kiçildilmiş böyüklər kimi” baxmamalıdır. Hər bir yaş dövrü üçün xarakterik xüsusiyyətləri bilməklə yanaşı, həm də konkret yaş dövründə inkişafın hansı tərəflərinə daha çox diqqət yetirilməli lazım olduğunu yaxşı bilməlidir.

Müəllim eyni zamanda uşaqların **fərdi xüsusiyyətlərinə** dərindən bələd olmalıdır. Onların temperament tiplərini, hər bir temperament tipinin özünəməxsus xüsusiyyətlərini, hansı tip uşağa necə yanaşmaq lazım olduğunu, uşaqların diqqəti, hafizəsi, onların xüsusiyyətləri, təfəkkür və təxəyyülün inkişaf səviyyələri, nitqi və s. haqqında elmi biliklərə yiyələnməlidir.

Ümumiyyətlə götürüldükdə müəllimi psixoloji biliklərsiz təsəvvür etmək mümkün deyildir. Lakin təəssüf hissilə qeyd etmək lazımdır ki, nə müəllim hazırlığında, nə də diplomdan sonrakı dövrlərdə bu məsələyə lazımınca diqqət və önəm verilmir. Belə ki, psixologiya fənni ali təhsilin yalnız birinci ilində və bir semestr ərzində, tələbələr pedaqoji prosesinin hələ nələrdən ibarət olduğunu, müəllim fəaliyyətinin pedaqoji-psixoloji mahiyyətini aydın öyrənməzdən əvvəltədris olunur ki, bu da çox vaxt III-IV kurslarda aparılan pedaqoji təcrübəyə qədər yaddan çıxır və unudulur. Buna görə də peşəkar və səriştəli müəllim hazırlığında psixologiya və pedaqoji psixologiya fənlərinin çəkisinin artırılmasına böyük ehtiyac vardır. Həmçinin, bütün ixtisaslar üzrə pedaqogika fənni ilə yanaşı, psixopedaqogika fənninin də tədrisinə böyük ehtiyac duyulmaqdadır.

Psixoloji biliklər müəllimdə psixoloqa məxsus bir sıra keyfiyyətlərin aşılmasına zəmin yaradır. Bu keyfiyyətlər

müəllim səriştəliliyində, onun şagirdlərlə pedaqoji prosesin “subyekt-obyekt” kimi deyil, “subyekt-subyekt” kimi rol ifa etməsində, müəllimin böyük nüfuz qazanmasında, onun özünün və tədris etdiyi fənnin şagirdlər tərəfindən sevilməsində əhmiyyəti olduqca böyükdür.

Hər şeydən əvvəl, müəllim dərin **müşahidə qabiliyyətinə** malik olmalı, şagirdlərinin bütün müsbət və mənfi cəhətlərini görməli, onların irəliləyişlərini və geriliyini, dərhal duymalı, onları cavabsız qoyma-malıdır.

İkincisi, müəllim dərin **analitik təfəkkürə** malik olmalı, baş verən bütün situasiyaları, o cümlədən, şagirdlərin irəliləmə və geriləmə səbəblərini, onlara təsir edən amilləri təhlil edə bilməli və müvafiq nəticələr çıxarmağı bacarmalıdır.

Üçüncüsü, müəllim tədris prosesini yüksək **emosional fonda**, şagirdləri maraqlandıra biləcək səviyyədə, onlarda gərginlik yaratmadan, lakin qəlblərini həyəcanlandıra biləcək səviyyədə təşkil etməyi və şagirdləri öyrənməyə, yeni biliklər kəsb etməyə ruhlandırmalıdır.

Dördüncüsü, müəllim şagirdlərin düşüncəsinə, hissələrinə, fikirlərinə, ideya və istəklərinə **hörmətlə** yanaşmağı, onları qiymətləndirməyi özündə tərbiyə etməli, **humanizmin** ən yüksək səviyyəsinə malik olmalıdır. Şagirdlərə qarşı mehriban münasibət, onların ən kiçik müvəffəqiyyətini belə yüksək qiymətləndirməkmüəllimin şagirdlərə qarşı diqqətli münasibətini ifadə etməklə yanaşı, həm də müəllimi uşaqların gözündə ucaldır.

Beşincisi, müəllimdə şagirdlərə, pedaqoji prosesə, uşaqlarla işləməyə **sevgi, maraq** və **motivlər** olmalı, müəllim pedaqoji prosesi həyata keçirərkən məhz bu proseslə yaşamağı bacarmalıdır.

Müəllim uşaqların daxili aləminə nüfuz etməyi bacarmalıdır. O, uşaqların hissələrini, düşüncəsini, daxili və xarici emosional gərginliyini, sevinc və kədərini hiss edə bilməli, müsbətləri qiymətləndirməyi, mənfiləri neytrallaşdırmağı bacarmalıdır. Bəzən də özü-özünə düşünməlidir: “Mən özüm bu uşaqlar yaşda

olanda necə idim?”, “Mən bu uşağın yerində olsam hansı hissləri keçirərdim?”, “Müəllim mənə qarşı belə hərəkət və münasibətdə olsa idionə necə münasibət bəslərdim?” və s. Təbii ki, belə sualları özünə verməyi, özünün uşaqlığına qayıtmağı və ya özünü həmin uşağın yerində təssəvvür etməyi bacaran, yəni empatik qabiliyyətlərə malik olan müəllim öz hərəkət və davranışlarında şagirdlərə verdiyi tələbi, çıxardığı qərarı, hərəkət və münasibətlərini şagirdyönümlü, şəxsiyyətyönümlü etməyi də bacaracaqdır.

Görkəmli Ukrayna pedaqoqu V.A.Suxomlinski yazırdı: “İnsan mənəviyyatında elə keyfiyyətlər vardır ki, insan bunlarsız həqiqi tərbiyəçi ola bilməz. Həmin keyfiyyətlər içərisində uşağın mənəvi aləminə nüfuz etməyi bacarmaq birinci yerdə durur. Yalnız özünün uşaq olduğunu heç vaxt unutmayan adam həqiqi müəllim ola bilər. Bir çox müəllimlərin bədbəxtliyi ondadır ki, onlar şagirdin hər şeydən əvvəl idrak, yaradıcılıq, insani qarşılıqlı münasibətlər aləminə qədəm qoyan canlı insan olduğunu unudurlar (23, 8).

4.5. Pedaqoji texnikapeşəkarlıq və səriştəlilik aləti kimi

Müəllimin pedaqoji səriştəliliyində başlıca rol oynayan amillərdən biri onun pedaqoji texnikaya malik olması və bundan dərs, dərsdənkənar proseslərdə məharətlə istifadə edə bilməsidir.

Müəllimin pedaqoji texnika elementlərinə yiyələnməsi uzunmüddətli bir prosesdir. Yəni bunun üçün müəllimin fəaliyyətində həm müəyyən müddət lazımdır, həm də bu müddətdə müəllimin pedaqoji fəaliyyətə yaradıcı yanaşması, onu sevməsi, onun sirlərinə yiyələnməsinə can atması. Müəllimin sadəcə olaraq dərslərini “yola verməsi” yaxud, mövzunu şagirdlərə mənimsətməyə çalışması pedaqoji proses üçün kifayət deyildir. Şagirdlər müəllimin hər bir sözünə, hər bir hərəkət və davranışına, hər bir üz ifadəsinə qarşı çox həssasdırlar. Buna görə də pedaqoji

fəaliyyətdə səriştəli olmaq müəllimin fənnini yaxşı bilməsi və yaxşı öyrətməyə çalışması ilə məhdudlaşmır. Müəllim özünün digər keyfiyyətləri ilə də öyrədəndir, tərbiyə edəndir. Müəllimin pedaqoji texnikaya yiyələnməsi, ona malik olması bu baxımdan zəruridir, faydalıdır.

Pedaqoji texnika nədir?

Pedaqoji ədəbiyyatlarda sualabirmənalı cavabverilməməsi özünü göstərir. Bunlar əsasən aşağıdakı istiqamətlərdə özünü göstərir:

1) pedaqoji bacarıq və qabiliyyətlər pedaqoji texnikanın əlamətləri kimi göstərilir;

2) pedaqoji texnika pedaqoji texnologiyalarla qarışdırılır;

3) pedaqoji texnika müəllimin pedaqoji ustalığının vasitəsi, eyni zamanda müəllimin pedaqoji bacarıq və qabiliyyətlərindən biri kimi göstərilir.

Qeyd edək ki, pedaqoji bacarıq və qabiliyyətlər, pedaqoji texnika və pedaqoji texnologiyalar bir-birindən təcrid olunmuş şəkildə deyildir. Bunlar bütövlükdə müəllimi xarakterizə edən amillər sırasındadır. Lakin bunlar eyni şey də deyildir. İstiqamətlərə gəldikdə isə deməliyik ki, bu sırada üçüncü istiqamət daha düzgün hesab edilməlidir. Pedaqoji texnikanın mahiyyət və məzmununun nələrdən ibarət olması bunu aydın göstərir.

Pedaqoji texnika – müəllimin müxtəlif pedaqoji vəzifələri həll etməsinin mühüm və incə aləti olub, onun fəaliyyətinin məzmunu və ahəngdarlığını təmin edən üsulların məcmusudur. Pedaqoji texnikada ünsiyyət texnologiyası və müəllimin nitqi mühüm tərbiyə vasitəsi kimi əhəmiyyətli rol oynayır (7, 96). Bunlara bir qədər də aydınlıq gətirəksə konkretləşdirsək pedaqoji texnikaya müəllimin mənalı hərəkətlərini, səsin intonasiyasını, nitqində pauzanı, gülüşünü, şagirdlə müəyyən məsafə saxlamasını, həssaslığını, mimikasını, əllərini və sifətini idarə etməsini, sınıfdəki hərəkətini və s. göstərmək olar.

Professorlar Ə. Paşayev və F. Rüstəmovun müəllifləri olduqları “Pedaqogika. Yeni kurs” dərs vəsaitində pedaqoji tex-

nikaya aşağıdakı texnikaların daxil olduğunu göstərirlər:

- ünsiyyətlik, sadəlik və təbiilik;
- diqqətin idarə edilməsi;
- zahiri davranışa görə daxili vəziyyəti müəyyənləşdirmək;
- pedaqoji hərəkətlərdə temp hissini olması;
- şagirdlərin hərəkətinə subyektiv münasibət bildirmək priyomları;
- nitq mədəniyyəti, düzgün nəfəs alma, səsin qoyuluşuna yiyələnmə, nitqin idarə edilməsi;
- qeyri-verbal ünsiyyət vasitələri: mənalı hərəkətlər; intonasiya, səsin ucalığı, tembr, nəfəs alma, gülüş, öskürək; toxunma ünsiyyət vasitələri; məsafə vasitələri(21, 48-52).

Bir çox pedaqoqlar tərəfindən qəbul edilən bu texnikalar müəllim üçün çox zəruri olmaqla yanaşı, həm də onun bir şəxsiyyət kimi statusunu qaldırır, onun müəllim - şagird münasibətlərində bir peşəkar kimipedaqoji prosesin sükançısına çevrilməsinə səbəb olur.

Pedaqoji texnika elementləri içərisində **nitq texnikasının** öz yeri, öz rolu vardır. A.S.Makarenko yazırdı: “Bir çox ata-analar, eləcə də bir çox pedaqoqlar uşaqlarla danışmağı bacarmırlar. Səsi düzgün çıxarmağı bacarmaq lazımdır. Təəssüf ki, pedaqoji texnikumda (kolleclərdə - **M.İ.**) və ali pedaqoji məktəblərdə bunu öyrətmirlər. Mən hökmən hər bir ali məktəbdə və texnikumda (kolleclərdə - **M.İ.**) səsi düzgün çıxarmağı öyrədə bilən yaxşı mütəxəssis saxlardım....Nə kimi tonla danışmağın çox böyük əhəmiyyəti vardır. “Gedə bilərsən” cümləsi sadə bir cümlədir; lakin bu sadə cümləni, bu iki kəlməni 50 üsulla demək olar. Həm də hiss etdirmək lazım gəldikdə bu üsulların hər birində elə bir tərzdə danışmaq olar ki, sözündə bir qətrə zəhər olsun”(15, 151).

Pedaqoji texnika **bədən dili** ilə sıx bağlıdır. Burada başın duruşu, üzün, əlin, ayağın hərəkətləri, gözlər və baxışlar mühüm rol oynayır. Müəllim hətta dərsi yaxşı öyrənməyən, cavab verdikdə çətinlik çəkən şagirdə qarşı səbrli olub, sözünü bitirməyi

gözləməli vəonu axıra qədər dinləməlidir. Dərsə cavab verən şagirdin cavabına başı ilə müsbət reaksiya verdikdə (yəni, başını azacıq olaraq aşağı-yuxarı tərپətdikdə) şagird özünə qarşı daha inamli olur, cavablarının daha da yaxşı olmasına çalışır.

Müəllimin **gözləri** sadəcə olaraq baxmaq, görmək vəzifəsini yerinə yetirən üzv deyil, həmçinin müəyyən hissləri anlada bilən, şagirdlərə nəyi isə diktə edən bir üzv kimi də mənalı olmalıdır. Gözləri qəlbin güzgüsü adlandırırıblar. Bu həqiqətən də belədir. Onlar heç vaxt səhv etmirlər. İnsan yalan danışdıqda belə onun gözləri sahibinin yalan danışdığını bürüzə verir. Sadəcə olaraq bunu müşahidə etmək lazımdır. Müəllimə dikilən gözlər də çox şeyləri ifadə edir. Müəllim nitqinin, ifadəsinin, hərəkətlərininşagirdlər tərəfindən necə qəbul olunduğunu və ya qəbul edilmədiyini onların gözlərindən “oxuya bilər”. Təcrübə göstərir ki, müəllim sinfə sevinclidaxil olursa, dərsi yaxşı təşkil edib aparırsa və dərs deməkdən zövq alırsa onda onun göz bəbəkləri də böyük olur və müəllim şagirdlərə daha yaxşı, daha sevimli görünür. Bu hal şagirdlərin də əhval-ruhiyyəsinə öz müsbət təsirini göstərir. Şagirdlər də belə dərslərdən zövq alır və dərstdə məhsuldarlıq daha yüksək olur. A.S.Makarenko yazırdı: “Elə etmək lazımdır ki, sizin sifətiniz, gözləriniz, səsiniz bəzi hallarda müstəqil olsun. Pedaqoq həmişə üzədən şən görünməlidir” (15, 151).

Müəllim **gözlərin ünsiyyət funksiyasını** yaxşı başa düşməlidir. O, özü ifadəli baxışlardan ustalıqla istifadə edə bilməli və şagirdlərin də baxışlarının mahiyyət və mənasını anlamalıdır. Baxışın sualına cavab almaq istəməsi, yaxud, dediklərinin müəllim tərəfindən necə qəbul edilməsi və ya dərsə yaxşı hazır olması, yaxud da müəllimdən kömək istəməsi və s. niyyətli olduğunu yaxşı bilməlidir. “Müəllim dərsi başa salarkən şagirdlərin nəzərləri ona yönəlmiş olur. Bu vəziyyətdə müəllim özünü ələ almağı bacarmalıdır. Əgər müəllim şagirdlərə nəzərlərini yönəltməzsə, şagirdlər bunu yanlış anlaya bilərlər. Şagirdlər elə düşünə bilərlər ki, müəllim onlara acıqlıdır.Bunun da nəticəsində

müəllimin başa saldıği dərsi şagirdlər anlamayacaq və ya anlamaq istəməyəcəklər. Ona görə də hər bir müəllimin borcudur ki, sinif də şagirdlərlə baxış ünsiyyətində olsun. Müəllim yalnız bir şagirdlə deyil, bütün şagirdlərlə baxış ünsiyyətində olmalıdır; sinifdəki hər bir şagirdə qısa baxışünsiyyətində olmalıdır. Müəllimin siniflə göz teması siniflə müəllim arasındakı münasibətlərə müsbət təsir göstərir”(14,92).

Müəllimin əl, qol hərəkətləri də sözsüz təsirin əsas alətlərindəndir. Bu, müsbət də ola bilər, mənfi də. Müəllimin hər hansı bir mövzunu tədris edərkən təsvir etdiyi obraza, əşyaya, hərəkətə uyğun olaraq əlini hərəkət etdirirsə bu, şagirdlərdə mövzunu daha dərindən mənimsəməyə kömək edir. Onlar müəllimin sözlə təsvir etdiyinin sanki əyani şəkildə də görürlər. Lakin əllərin bu funksiyası təkə bunlarla tamalanmır. Əlin açıq, qapalı, bükülmüş, çarpazlaşdırılmış və s. formaları da şagirdlərə bu və ya digər tərəfdən təsir göstərir. Buna görə də müəllim hər hansı bir mövzunu izah edərkən, nələrdənsə bəhs edərkən əllərin bu pozalarına da fikir verməlidir (Bax:14, 100-104).

Mimika müəllimin əsas texnikalarından biridir. Şagird dərsə cavab verərkən, müəyyən müsahibədə iştirak edərkən müəllimin üzündəki ifadələr şagirdin müəllim tərəfindən necə qəbul olunduğunu əyani şəkildə ifadə edir. Müəllimin qaşlarını çatması, üzündəki sərt ifadə, sual dolu baxışı və ya üzündəki təbəssüm, razılıqla başını tərpətməsi şagirdlərə çox şeyi deyir. Həssas uşaq gözü nəinki bunları görür, onların mənasını da dərk edirlər.Şagirdlərin də mimikası belədir. Müəllim onların üz ifadələrindən şagirdin daxili vəziyyətini duymalı və onların düşüncələrini anlamağı bacarmalıdır.

4.6.Pedaqoji tədqiqatların aparılması metodikası

Yaradıcı müəllimlərin fəaliyyət sahələrindən biri olan pedaqoji tədqiqatların aparılması səriştəlilik tələb edən bir pro-

sesdir. Pedaqoji tədqiqatların aparılmasında tədqiqatçılıq səriştəliliyi bu tədqiqatların elmi-nəzəri əhəmiyyətini artırmaqla yanaşı, həm də onların praktikada tətbiqinə geniş imkanlar yarada bilir. Buna görə də pedaqoji tədqiqatların təşkili və aparılması texnologiyaları haqqında müəllimlərin elmi-nəzəri biliklərə yiyələnmələrinin mühüm əhəmiyyəti vardır.

Pedaqoji tədqiqatları başqa elm sahələrinin tədqiqatlarından fərqləndirən bir sıra özünəməxsus xüsusiyyətlər vardır. Bunların ən başlıcası pedaqoji prosesdə baş verənvə mövcud olan fakt və hadisələri, yəni pedaqoji gerçəkliyi müşahidə etmək, təhlil etmək və proqramlaşdırmaqdan ibarətdir. Bunun üçün əvvəlcə pedaqoji tədqiqatların növlərini bilmək lazım gəlir.

Pedaqogika elminin nümayəndələri pedaqoji tədqiqatları öz istiqamətinə görə üç növə **-fundamental, tətbiqi və işləmələrə** aid tədqiqatlara bölürlər. **Fundamental** (yəni nəzəri) tədqiqatlar pedaqogikanın nəzəri və praktik nailiyyətlərinin ümumiləşdirilməsinin nəticəsi və araşdırılan problemin inkişaf modelərini, sistemini əks etdirən tədqiqatlardır. **Tətbiqi tədqiqatlar** pedaqoji prosesin ayrı-ayrı tərəflərinin dəqiqləşdirilmiş şəkildə öyrənilməsinə istiqamətlənmiş, pedaqoji praktikanın müxtəlif tərəflərindəki qanunauyğunluqları açmağa həsr olunan tədqiqatlardır. **İşləmələr** isə artıq məlum nəzəri müddəaları nəzərə alan konkret elmi-praktik təkliflərin əsaslandırılmasına istiqamətlənən tədqiqatlardır (21,37).

Aydın məsələdir ki, elm təkrarçılıqla deyil, o zaman inkişaf edə bilər ki, o, yeni biliklərlə zənginləşsin. Yeni biliklərin alınması isə bir sıra amillərlə əlaqədardır və müəyyən mənada onlarla bağlıdır. Bu biliklərin obyektivliyi isə ilk növbədə tədqiqatın metodologiyasının düzgün seçilməsindən asılıdır.

“Metodologiya” sözü yunan sözü – *metodos* – tədqiqat yolu, təlim, nəzəriyyə, loqos – söz, anlayış sözlərinin birləşməsindən ibarət olub, fəaliyyətin strukturu, məntiqi təşkili, metod və vasitələri haqqında təlim kimi başa düşülür.

Metodologiya fəlsəfi tədqiqatlarda iki istiqamətdə başa düşülür:

1. İdrakın elmi metodu haqqında təlim;

2. Hər hansı bir elmdə istifadə edilən metodların məcmusu.

Pedaqogika elminin *metodologiyası* pedaqoji gerçəkliyin dərk edilməsi və dəyişdirilməsinin prinsip, metod, forma və prosesləri haqda təlim deməkdir (21,29).

Metodoloji biliyin strukturunda 4 səviyyəni – fəlsəfi, ümumelmi, konkret elmi və texnoloji səviyyələri fərqləndirirlər. Bəzi pedaqoji ədəbiyyatda isə birinci və ikinci səviyyələri birləşdirilərək üç səviyyədə göstərilir (21, 29).

Metodologiyanın bütün səviyyələri özünəməxsus xüsusiyyətləri əks etdirən mürəkkəb bir sistem təşkil edir.

Fəlsəfi səviyyə idrakın ümumi prinsiplərini təşkil edir. O, idrak prosesində metodoloji biliyin əsası kimi çıxış edir. Hal-hazırda insan haqqında elmlərin metodologiyası qismində, o cümlədən pedaqogika elmində müxtəlif fəlsəfi təlimlər: ekzistensializm, praqmatizm, dialektik materializm, neotomizm, neopozitivizm və s. mövcuddur. Fəlsəfi səviyyə tədqiqat metodologiyasının bunlardan hansına əsaslandığını əks etdirir. Azərbaycan reallığında bütün tədqiqatlarda dialektik materializmə əsaslanılır ki, bu da təbiidir.

Metodologiyanın *ümumelmi səviyyəsinin* əsasını bir çox elmlərdə istifadə edilən konsepsiya, elmi yanaşmalar təşkil edir. Metodologiyanın bu səviyyəsi hadisələrə müəyyən fəaliyyət qanunlarına malik olan sistemli yanaşma kimi xarakterizə olunur. Burada tədqiqatçının ya hər hansı bir konsepsiyaya istinad etməsi, elmi yanaşmanı qəbul edərək ondan çıxış etməsi ya da özünün fərqlielmi yanaşması öz əksini tapır.

Metodologiyanın *konkret elmi səviyyəsini* – bu və ya digər elmdə istifadə olunan tədqiqat metod və prinsiplərinin məcmusu təşkil edir. Konkret pedaqogika elminə gəldikdə demək olar ki, bütün tədqiqatlarda şablona, təkrarçılığa rast gəlinir. Demək olar ki, bütün tədqiqatlarda standart metodların adı çəkilir, lakin bir

sıra yeni metodların tətbiqi görünür.

Metodologiyanın *texnoloji səviyyəsinə* tədqiqatın metodika və texnikası, yəni etibarlı empirik materialın əldə olunmasını və onun ilkin işlənməsinə təmin edən qaydalar təşkil edir. Bu qaydalar tədqiqatçı tərəfindən müəyyənləşdirilir və hər bir tədqiqatın xarakterik xüsusiyyətinə, onun obyekt və predmetinə, tədqiqatın məqsədinə müvafiq olaraq fərqli və fərdi xarakter daşıyır. Bu səviyyədə metodoloji bilik sırf normativ xarakter daşıyır.

Bütövlükdə metodologiya elmi tədqiqat və praktiki fəaliyyətin necə və hansı istiqamətdə həyata keçirilməsini göstərir.

Hər bir pedaqoji tədqiqat ümumi qəbul edilmiş metodologiyanın müəyyən olunmasını tələb edir. Onlara tədqiqatın obyektli, predmeti (mövzusu), məqsədi, vəzifələri, fərziyyəsi və müdafiə olunacaq müddəalar aiddir. Bununla yanaşı, pedaqoji tədqiqatların əsas kriteriyalarının aktuallığı, yeniliyi, nəzəri və praktik əhəmiyyətinin yüksək səmərəliliyi ilə xarakterizə olunur.

Elmi-pedaqoji tədqiqatın aparılmasında aşağıdakı prinsiplər rəhbər tutulmalıdır:

- pedaqoji hadisələrə yanaşmada obyektivlikdən və əsaslandırılmış faktlardan çıxış edilməsi;

- pedaqoji hadisə və proseslərin öyrənilməsinə hərtərəfli yanaşma;

- hadisələrin inkişafda öyrənilməsi;

- hadisələrin digər hadisə ilə əlaqə və qarşılıqlı təsirdə öyrənilməsi;

- hər hansı elmi problemin həlli üçün bir-birini tamamlayan metodlar kompleksindən istifadə edilməsi;

- tədqiqat metodlarının öyrənilən predmetin mahiyyətinə uyğunluğu;

- əxlaqi normalara zidd olan və təlim – tərbiyə prosesinə zərər gətirəcək eksperimentlərdən istifadə edilməməsi və s.

Başqa tədqiqatlarda olduğu kimi, pedaqogikadan da elmi tədqiqatlar aparılarkən onun proqramı tərtib edilməlidir. Bu proqram bir qayda olaraq aşağıdakı *yeddi mərhələni* əhatə edən

metodoloji və əməliyyat hissələrdən ibarət olur:

I mərhələ: Tədqiqatın problemi ilə tanışlıq. Onun aktuallığının əsaslandırılması. Tədqiqatın məqsədi, vəzifəsi, obyekt və predmetinin müəyyənləşdirilməsi.

II mərhələ: Metodologiyanın seçimi. Qarşıda duran problemin öyrənilməsində sistemli və kompleks şəxsi fəaliyyətin təşkili.

III mərhələ: Tədqiqatın fərziyyəsinin qurulması.

IV mərhələ: Tədqiqatın metodlarının seçimi.

V mərhələ: Eksperimentin təşkili və aparılması.

VI mərhələ: Nəticələrin təhlili və şərh. Nəzəri müddəaların yaradılması.

VII mərhələ: Praktik tövsiyələrin işlənməsi (36, 60 - 63).

İşin metodoloji hissəsində mövzunun aktuallığının əsaslandırılması, problemin işlənmə zərurətinin formalaşdırılması, tədqiqatobyekti və predmetinin müəyyənləşdirilməsi, tədqiqatın məqsədi və vəzifələrinin formalaşdırılması və işçi fərziyyənin irəli sürülməsi öz əksini tapır. İkinci hissədə isə tədqiqatın strateji planı açılır və burada ilkin alınmış nəticələrin təhlilivərilir.

Pedaqoji tədqiqatların aparılmasında başlıca məsələlərdən biri onun aktuallığının əsaslandırılmasıdır. Tədqiqatın *aktuallığı* gələcəkdə təlim-tərbiyə nəzəriyyəsi və praktikasının inkişafı ilə bağlı tədqiq olunan problemin həll edilməsinin zəruriliyinə istiqamətlənir. Başqa sözlə, tədqiqatın aktuallığının əsaslandırılması pedaqoji nəzəriyyə və təcrübənin gələcək inkişafı üçün bu problemin öyrənilməsi və həllinin zəruri olduğunu nəzərdə tutmalıdır. Aktual tədqiqatlar müasir dövrdə cəmiyyətin pedaqogika elminə sosial sifarişini əks etdirməklə, praktikada mövcud olan mühüm ziddiyyətləri göstərməlidir. Aktualıq elmi ideyalara və praktik təkliflərə əsaslanaraq tələblə təkliflər arasındakı uyğunsuzluqları xarakterizə etməlidir.

Tədqiqatın mövzusu sosial əhəmiyyətli, yerinə yetirilməsi qeyd-şərtsiz vacib olan sosial sifarişi əks etdirir. Burada sosial sifarişdən konkret mövzuya, izaha məntiqi keçid zəruridir və

tədqiqat üçün nə üçün məhz bu mövzunun götürülməsinin vacibliyi əsaslandırılmalıdır. Bu, pedaqogika sahəsində mövzunun işlənilmə dərəcəsinə göstəricisi olduğundan ona xüsusi diqqət verilməlidir.

Sosial sifariş müəyyən sahədə həm nəzəriyyənin kifayət qədər kreativ olmamasından, həm də mövcud təcrübənin təhlilindən irəli gələ bilər. Əgər sosial sifariş pedaqojitəcrübənin təhlilindən irəli gəlsə, elmi problem başqa bir müstəvidə olur.

Elmi problemdə olan əsas ziddiyyət elmi vasitələrlə həll olunmalıdır. Elmi problemin qoyulması xüsusi dünyagörüş, biliklər, təcrübə və elmi ixtisaslaşma tələb edən yaradıcı prosesdir. Tədqiqatçılıq mahiyyəti və xüsusiyyəti hələ axıra qədər müəyyən olmayan və planlı nizamlanmaya hələ də uyğun gəlməyən ziddiyyətlərin həll olunmasına fəaltəsir etməkdən ibarətdir. Problemin məqsədi onun həllini tələb edir. Məqsəd bir qədər yenidən formalaşdırılmış problemdir.

Problemin formalaşdırılması tədqiqatın *obyektini* ortaya çıxarır. *Obyekt* idrak prosesinin yönəldiyi predmetə deyilir. Bu baxımdan obyekt pedaqoji proses, yaxud pedaqoji reallığın bir sahəsi, yaxud da hər hansı özündə ziddiyyətləri əks etdirən pedaqoji münasibət ola bilər. Başqa sözlə, obyekt özündə həm açıq, həm də gizli şəkildə ziddiyyəti saxlayan və problemlə situasiya yaradan hər hansı bir hadisə və predmet ola bilər. Tədqiqatın *predmeti* obyektin bir hissəsi, bir tərəfidir. Bu, öyrənməyə ehtiyac olan obyektin daha əhəmiyyətli, praktik, yaxud nəzəri xassələrindən ibarətdir.

Tədqiqatçı tədqiqatın məqsədinə, obyektinə və predmetinə müvafiq olaraq onun *vəzifələrini* müəyyənləşdirir. Vəzifələr bilavasitə məqsəddən irəli gəlməli və fərziyyənin yoxlanılmasına istiqamətlənməlidir.

Elmi yenilik bu zamana qədər pedaqoji ədəbiyyatda öz əksini tapmayan kriteriyalardır. O, başa çatdırılmış tədqiqatların dəyərləndirilməsi üçün tətbiq edilir. Elmi yenilik yeni nəzəri və praktik nəticələri, təhsilin qanunauyğunlarını, onun strukturunu,

mexanizmini, məzmununu, prinsiplərini və texnologiyalarını xarakterizə edir. Tədqiqatın yeniliyi həm nəzəri, həm praktik əhəmiyyət daşıya bilər. Tədqiqatın *nəzəri əhəmiyyətli* konsepsiyaya yaradılmasında, qanuna-uyğunluqda, metodda, modeldə, yanaşmada, anlayışlarda, prinsiplərdə, problemin ortaya qoyulmasında, meyllərdə, istiqamətlərdə, sistemin işlənilib hazırlanmasında özünü göstərir.

Tədqiqatın *praktik əhəmiyyəti* praktik təklif və tövsiyələrin hazırlanmasından ibarətdir.

Tədqiqatdan irəli gələn başlıca müddəalar tədqiqat nəticəsində əldə edilən nəticələrə əsasən tədqiqatçının irəli sürdüyü, özünəməxsus yenilikləri ifadə edən sübutlardan ibarətdir. Onun xarakterik cəhəti müddəanın məhz müddəə şəklində ifadə edilməsidir. Lakin bir çox tədqiqatlarda bunlar ya vəzifələr kimi, ya elmi yenilik kimi, ya da nəticələr kimi verilir ki, bunlar da müddəanın tələblərini ödəyə bilmir. Müddəə bir şeyə əsaslanılaraq irəli sürülən fikir, tezis olduğundan pedaqoji tədqiqatlarda əsas müddəalar tədqiqatçının irəli sürdüyü fərziyyəyə və aldığı nəticələrə əsaslanaraq tədqiqatdan irəli gələn konkret fikir, tezis kimi ifadə olunmalıdır.

Tədqiqatçılıq axtarışının məntiq və dinamikası tədqiqatda bir sıra *mərhələlərin* reallaşmasını nəzərdə tutur. Bu mərhələlər *empirik, fərziyyə, eksperiment–nəzəri (yaxud nəzəri), proqnostikdən ibarətdir* (36).

Empirik mərhələdə tədqiqat obyektinə haqqında əsaslı təsəvvürlər əldə edilir. Problemin formalaşmasında: 1) öyrənilən problem üzrə real təcrübə; 2) bu sahədə elmi biliklərin səviyyəsi; və 3) hadisələrin mahiyyətinin dərk olunmatələbi arasındakı ziddiyyətlərdən ibarət üç amil (üç proses) arasında münasibət özünü göstərir. Empirik təhlilin əsas nəticəsi tədqiqatın aparıcı təsəvvürlər sistemi olan fərziyyədir. Fərziyyənin doğruluğu tədqiqatın əvvəlcədən nəzərdə tutulmuş konsepsiyasının yoxlanmasında və təsdiq olunmasında (və ya təsdiq olunmamasında) özünü göstərir.

Fərziyyə mərhələsi tədqiqat obyektini haqqında real təsəvvürlə ziddiyyətlərin həll olunmasının mahiyyətini başa düşmək zəruriliyinə istiqamətlənir. O, tədqiqatın empirik səviyyəsindən nəzəri (yaxud eksperimental – nəzəri) hissəyə keçid üçün şərait yaradır. Tədqiqatın fərziyyəsi eksperimental və nəzəri yoxlanılması vacib olan və elmi əsaslandırılmış ehtimal və təsəvvürlərdən ibarətdir.

Professor Y.Kərimov yazır: “Hamıya az-çox məlum olan, nəticəsi görünən fərziyyəni yoxlamağa ehtiyac yoxdur” (10, 135). Çox düzgün deyilmişdir. Lakin təəssüf ki, bir sıra müasir tədqiqat işlərində bu tipli fərziyyələrə tez-tez rast gəlinir. Artıq çoxdan təsdiq olunan, on illərlə öz müsbət nəticəsini göstərən və pedaqoji prosesdə az qala aksioma kimi qəbul edilən bir sıra problemləri yeni fərziyyələrlə, “yeniləşdirmək” bir növ dəb halını almışdır. Məgər əyanilikdən istifadə edilməsinin təlim prosesinə müsbət təsir göstərəcəyini və ya təlim-tərbiyə prosesində şagirdlərin fərdi xüsusiyyətlərinin nəzərə alınmasının pedaqoji proses üçün əhəmiyyətli olacağına aid fərziyyə qurulmasına ehtiyac varmıdır? Bizcə, belə fərziyyələr ilk növbədə tədqiqat mövzularının düzgün seçilməməsi, aktuallığın məzmunlu şəkildə əsaslandırılmaması və ən əsası isə müasir təhsilimiz üçün daha çox vacib olan yeni mövzuların tədqiqata cəlb edilməməsinin nəticəsidir. Halbuki, istər pedaqoji nəzəriyyədə, istərsədə praktik pedaqogikada həllini gözləyən çoxlu problemlər vardır.

Əsas məsələlərdən biri də fərziyyənin düzgün qurulmamasıdır. Belə ki, uzun illər aparılan tədqiqatlar işçi fərziyyənin iki deyil, üç mərhələdə, üç formulada qurulmasını təsdiq etmişdir. Bu formula belədir: “Əgər filan məsələlər filan şəkildə aparılırsa, (və ya yerinə yetirilərsə) o, filan məsələlərə gətirib çıxarar ki, bu da filan nəticələrin alınmasına səbəb olar”. Göründüyü kimi, burada iki deyil, üç mərhələ, biri digərinə səbəb olacaq və o da müəyyən nəticəyə gətirib çıxaracaq üç silsilə vardır. Burada aparılacaq ilkin proseslər birbaşa nəticənin alınmasına deyil, nəticəyə səbəb olacaq ikinci bir hadisənin yaranmasına (meydana gəl-

məsinə) səbəb olur. Lakin araşdırmalar göstərir ki, xüsusən, son dövrlər aparılan tədqiqatların çoxunda üç yox, iki mərhələli fərziyyələr irəli sürülür. Nəticədə fərziyyə çox bəsit, sadə olur və müsbət nəticənin alınacağı tədqiqat aparmadan da, əvvəlcədən görünür.

Nəzəri mərhələ real vəziyyətlə fərziyyə olunantəsəvvürlər və mövcud problem üzrə sistemli təsəvvürlərin yaranması tələbləri arasındakı ziddiyyətlərin aradan qaldırılmasıdır. Tədqiqatçının ümumiləşdirmə bacarıqları, tədqiqatçılıq təfəkkürü, hadisə və proseslərə müdaxilə edə bilmə səviyyəsi və s. burada özünü qabarıq şəkildə büruzə verir.

Nəzəriyyənin yaradılması **proqnostik mərhələyə** keçməyə imkan verir. Onun yaradılması tədqiqat obyektini ilə bağlı alınmış tam təsəvvürlərin yeni şəraitdə inkişafını əvvəlcədən görə bilməyi və bunların aralarındakı ziddiyyəti həlletməyi tələb edir.

Pedaqoji tədqiqatların **metodikası** elmi axtarışın məntiqinə müvafiq olaraq həyata keçirilir. O, mürəkkəb və çoxfunksiyalı obyektini olan pedaqoji prosesi daha hərtərəfli və dərinləndirən **nəzəri** və **empirik** metodların kompleksindən ibarətdir. Tədqiqat zamanı bir-iki deyil, daha çox metodların tətbiqi tədqiqat olunacaq problemi, onun bütün aspekt və parametrlərini öyrənməyə imkan verir.

Pedaqoji tədqiqat metodları pedaqoji hadisələrin özünü öyrənilməsi üsulları, onlarla bağlı qanunauyğun əlaqələrin, münasibətlərin və elmi nəzəriyyələrin qoyulması məqsədi ilə ilk elmi informasiyaların alınmasıdır. Onları üç qrupa bölmək olar: 1) pedaqoji təcrübənin öyrənilməsi və ya empirik tədqiqat metodları; 2) nəzəri tədqiqat metodları; 3) riyazi və statistik metodlar.

Bunların hər birini ayrılıqda nəzərdən keçirək:

Pedaqoji təcrübənin öyrənilməsi (empirik) metodları – mövcud olan reallıq prosesinin tədqiqat üsullarıdır. Bura qabqcıl məktəb və müəllimlərin təcrübəsinin öyrənilməsi daxildir. Pedaqoji təcrübənin öyrənilməsində müşahidə, söhbət, müsahibə, anketləşdirmə, testləşdirmə, şagirdlərin fəaliyyət

məhsullarının öyrənilməsi, pedaqoji sənədlərin öyrənilməsi metodları tətbiq edilir.

Müşahidə –hər hansı pedaqoji hadisənin məqsədyönlü gedişi prosesində konkret faktik materialın duyğu üzvləri vasitəsiləqavranılması,lazımı məlumatın bilavasitə əldə edilməsidir. Müşahidə pedaqoji hadisə və proseslərin daxili mahiyyətini açmağa və dərk etməyə kömək edir. Müşahidə zamanı əldə olunan materiallar qeyd olunur.Müşahidə əvvəlcədən nəzərdə tutulmuş plan əsasında aparılır. Müşahidə zamanı məqsədyönlülük, komplekslik və sistematiklik kimi prinsiplərə əməl olunmalıdır.

Müşahidəninaşağıdakı bir sıra mərhələləri vardır:

- məqsəd və vəzifələrin müəyyənləşdirilməsi (müşahidə hansı məqsədlə keçirilir),
- obyektin, predmetin və situasiyanın seçilməsi (nəyi müşahidə etmək);
- müşahidə üsulunun seçilməsi (necə müşahidə aparmaq);
- müşahidə qeydiyyatının seçilməsi üsulları (qeydləri necə aparmaq);
- alınmış məlumatın işlənilib hazırlanması və interpretasiyası (nəticə necədir);

Pedaqoji təcrübədə iki növ müşahidə fərqləndirilir: 1) qoşulmuş müşahidə - burada tədqiqatçı müşahidə aparılan qrupun üzvü olur; 2) qoşulmamış müşahidə - “kənardan”; açıq və gizli, bütöv və seçmə yolu ilə aparılır.

Bunlarla bərabər, aşağıdakı əlamətlərə görə də müşahidələrin növlərini fərqləndirirlər:

- 1) təşkil olunma vaxtı üzrə - fasiləsiz və diskret;
- 2) həcminə görə geniş və dar;
- 3) məlumatların əldə edilməsi üsuluna görə - bilavasitə (görülən faktların qeydə alınması) və dolay (predmet və prosesin özü yox, nəticəsinin qeydə alınması);
- 4) həyata keçirilmə şəraitinə görə - təbii və laborator.

Müşahidə son dərəcə rahat və əlverişli metoddur. Belə ki, o predmeti tam, təbii şəraitdə və çoxsahəli əlaqələrdə öyrənməyə

imkan verir. Lakin onun özünün də qüsurları vardır. Bu, öyrənilən prosesə fəal müdaxilə etməyə, qəsdən müəyyən situasiyalar yaratmağa, çoxlu şeyləri müşahidə etməyə imkan vermir.

Söhbət – zəruri informasiya almaq məqsədi ilə, yaxud müşahidədə hər hansı bir şeyin aydın olması ilə əlaqədar tətbiq edilənmüstəqil, yaxud əlavə tədqiqat metodudur. Söhbət xüsusi izah tələb edən sualların qabaqcadan qurulmuş planına görə aparılır. Söhbət əvvəlcədən hazırlanmış suallara görə müəyyən ardıcılıqda aparılır və alınan cavablar qeyd olunur.

Bu və ya digər məsələlərin kütləvi öyrənilməsi zəruri olduqda anketləşdirmədən istifadə olunur.

Anketləşdirmə – xüsusi hazırlanmış sorğu vərəqələrinin köməyi ilə materialların kütləvi toplanması metodudur. Anket paylanılan suallara yazılı cavablar verirlər. Pedaqoji tədqiqatlarda aşağıdakı müxtəlif növ anketlərdən istifadə edilir:

- müstəqil cavab tələb edən açıq və hazır cavablardan birinin seçilməsini tələb edən qapalı anketlər;

- yarıqapalı yarıaçıq: burada hazır cavablar verilsə də öz cavablarının əlavə edilməsinin mümkünlüyü də nəzərdə tutulur;

- soruşulan şəxsin soyadının göstərilməsini təklif edən adlı və cavabların müəllifi göstərilməyən anonim anketlər;

- nəzarət edici anketlər və s.

Söhbət, müsahibə aparma və anketləşdirmənin nəticəsi verilən sualların məzmun və strukturundan çox asılıdır. Buna görə də sualların tərtib edilməsinə və onun mərhələlərinə ciddi fikir verilməlidir. Sualların tərtib edilmə mərhələləri aşağıdakılardan ibarətdir:

- alınması zəruri olan informasiyanın xarakterinin müəyyənləşdirilməsi;

- veriləcək sualların təxmini sırasının tərtib edilməsi;

- sualların ilk planının tərtib olunması;

- sualların sınaq tədqiqat yolu ilə qabaqcadan yoxlanılması;

- sualların səhvlərinin düzəldilməsi və onun sonuncu

redaktəsi.

Şagirdlərin fəaliyyət məhsullarının öyrənilməsi də zəngin material verə bilən metodlardandır. Bura yazılı, qrafik, yaradıcı və kontrol işləri, ayrı-ayrı fənlər üzrə şəkillərin, çertyojların çəkilməsi, dəftərlərin və s. öyrənilməsi aiddir. Bu işlər şagirdlərin fərdiliyi haqqında, onların işə münasibəti, bu və ya digər sahədə əldə olunmuş bacarıq və vərdişlərin səviyyəsi haqqında müəyyən məlumat verə bilər.

Testləşdirmə- testlərin istifadəsi ilə aparılan pedaqoji tədqiqatın metodudur.

Test (ingiliscə “test” – sınaq, tədqiqat mənasını daşıyır) – Sınaq edilənin psixofizioloji və şəxsi keyfiyyətlərini, bilik və bacarıqlarını ölçməyə imkan verən standartlaşdırılmış tapşırıqlardır. Test ölçü vasitəsi olduğundan ciddi və aydın tələblərə cavab verməlidir. Pedaqoji tədqiqatlarda müxtəlif növ testlərdən istifadə olunur. Bu baxımdan testlər elə tərtib edilməlidir ki, tədqiqatçının nəzərdə tutduğu sualları əhatə edə bilsin, tədqiqatın məqsədinə müvafiq olaraq problemlərin həllinə müəyyən fayda verə bilsin.

Sosimetriya. Bu metod hər hansı qrup üzvlərinin sosial - psixoloji qarşılıqlı münasibətlərinin kəmiyyət göstəriciləri ilə ifadəsidir. Bu, kiçik qrupların strukturunu və şəxsiyyətin qrupda statusunu qiymətləndirmək məqsədilə tətbiq edilir. Ona görə bu metodu həmçinin kollektivin struktur analizi də adlandırırlar.

Məktəb sənədlərinin öyrənilməsi (şagirdlərin şəxsi işi, tibb kartı, sinif jurnalları, şagird gündəlikləri, iclas protokolları) tədqiqatçıni təhsil prosesinin təşkilində yaranmış real vəziyyəti xarakterizə edən obyektiv mənzərə ilə tanış edir.

Pedaqoji tədqiqatlarda xüsusi rolu **eksperimentlər** oynayır. Eksperiment pedaqoji gerçəkliyin dəyişdirilməsinin elmi təcrübəsindən ibarət olub, bu və ya digər işin metod və priyomları ilə pedaqoji prosesin səmərəliliyini yüksəltmək və müəyyənləşdirmək baxımından xüsusi təşkil olunmuş yoxlamadır. Pedaqoji eksperiment pedaqoji hadisələrdə səbəb-

nəticə əlaqələrinin öyrənilməsi məqsədi ilə təşkil olunmuş tədqiqatçılıq fəaliyyətidir. O, pedaqoji hadisələrin modelləşdirilməsi təcrübəsini nəzərdə tutan və onun gedişi şəraitini izləyən təcrübədir.

Pedaqoji eksperimentdə tədqiqatçıpedaqoji hadisələrə fəal təsir göstərir, alınan nəticələri müqayisəli şəkildə ölçür və nəticələr çıxarır.

Pedaqoji ədəbiyyatlarda keçirilmə məqsədindən, tədqiqatın vəzifəsindən və xarakterindən asılı olaraq eksperimentin müəyyənləşdirici, öyrədici – dəyişdirici və yoxlayıcı növləri fərqləndirilir. Bunları iki – müəyyənədicisi və formalaşdırıcı növlərə də ayıran fikirlərə də rast gəlinir. Müəyyənədicisi eksperiment real vəziyyəti üzə çıxarmaq məqsədilə formalaşdırıcı eksperimentə qədər aparılır. Formalaşdırıcı eksperiment öyrədici və dəyişdirici eksperimentlərdən ibarət olmaqla hər hansı vəziyyəti fəal formalaşdırmaq məqsədilə tətbiq edilir.

Eksperimental işləraşağıdakı dörd mərhələ üzrə həyata keçirilir:

1. **Nəzəri.** Bu mərhələdə problemin qoyuluşu, məqsədi, tədqiqatın obyektinin və predmetinin müəyyənləşdirilməsi, onun vəzifələri və fərziyyələrin konkretləşdirilməsi həyata keçirilir.

2. **Metodik.** Bu mərhələdə tədqiqatın metodikasının, planının, proqramının və metodunun işlənilib hazırlanması, alınmış nəticələrin düzəltməsi və təsdiqlənməsi işləri aparılır.

3. **Təcrübələrin keçirilməsi.** Bu zaman eksperimental situasiyanın, müşahidənin yaradılması, təcrübənin idarə edilməsi və sınaqdan keçirilənlərin reaksiyasının ölçülməsi məsələləri reallaşdırılır.

4. **Analitik.** Bu mərhələdə keyfiyyət və kəmiyyətin analizi, alınmış faktların interpretasiyası, nəticələrin formalaşdırılması və praktik təkliflərin işlənməsi həyata keçirilir (40,57).

Keçirilmə yerinə görə iki növ eksperiment fərqləndirilir: **bədi** (adi təhsil prosesi şəraitində) və **laborator** – yoxlama üçün

süni şəraitin yaradılması.

Aparılma vaxtına görə eksperiment uzun müddətli və qısa müddətli ola bilər.

Pedaqoji eksperiment həm pedaqoji prosesin gedişində real vəziyyəti göstərmək, həm də inkişafetdirici (yeniləşən) xarakterdə təşkil edilə bilər. Yeniləşən (inkişafedici) eksperiment müqayisə üçün kontrolqruplarının mövcudluğunu tələb edir. Eksperimentin metodik çətinliyi ondan ibarətdir ki, eksperimentator onun texnikasını yüksək dərəcədə bilməlidir. Tədqiqatçının sınağa cəlb edilənlə xüsusi əlaqə, ünsiyyət qurması, taktı, hər şeyi dərinləndirən bilməsi bacarığı da zəruridir.

Pedaqoji eksperiment yaradıcılıq tələb edir. Lakin çox təəssüf ki, eksperiment aparıcılar çox vaxt tanket sorğularından uzağa gedə bilmədiklərindən pedaqoji eksperiment lazımı səmərə verə bilmir.

Nəzəri tədqiqat metodlarına nəzəri təhlil (analiz), tərkib (sintez), induksiya, deduksiya, müqayisə, mücərrədləşdirmə, ümumiləşdirmə, konkretləşdirmə və modelləşdirmə aiddir.

Nəzəri təhlil (analiz). Bu metod pedaqoji hadisələrin ayrı-ayrı tərəflərinin, əlamətlərinin, xüsusiyyətlərinin və xassələrinin fərqləndirilməsi və nəzərdən keçirilməsidir. Nəzəri təhlil ayrı-ayrı faktları təhlil etmək, qruplaşdırmaq və sistemləşdirmək, onların arasında ümumi və xüsusi seçib göstərə bilmək, ümumi prinsip və qaydaları müəyyənləşdirmək metodudur.

Tərkib (sintez). Təhlil sintezlə müşayiət olunur, o öyrənilən pedaqoji hadisələrin mahiyyətinə varmağa kömək edir. Bu elə metoddur ki, predmet və hadisələr, onların xassələri haqqında əldə olunan biliklər fikrən birləşdirilir və sintez halında götürülür. Təhlil və tərkib bütün elmi tədqiqatlarda bir-biri ilə əlaqədə olur.

İnduktiv metod fikrin konkret mühakimələrdən ümumi nəticəyə doğru hərəkətidir.

Deduktiv metod ümumi mühakimədən konkret nəticəyə doğru hərəkət deməkdir.

Müqayisə öyrənilən hadisələr arasında ümumi və fərqli cəhətlərin üzə çıxarılmasına deyilir. Bütün müqayisələrin mühüm prinsipi müqayisə olunan predmetlərin qarşılıqlı asılılığının və bunlar arasında ümumi cəhətlərin olmasıdır. Şübhəsiz ki, bu prosesin tərkib hissəsini analiz təşkil edir.

Mücərrədləşdirmə metodu insanın fikrinin obyektin bu və ya digər tərəf və cəhətlərindən təcrid olunmasına deyilir. Fikirdə tədqiq olunan tərəf, cəhət haqqında müxtəlif mücərrəd anlayışlar yaradılır.

Konkretləşdirmə - mücərrədləşdirməyə əks olan prosesdir. Bu metodla predmet fikrən yenidən təsvir olunur.

Ümumiləşdirmə elə metoddur ki, onun nəticəsində tədqiq olunan obyektin ümumi xassələri və əlamətləri müəyyənləşdirilir.

Modelləşdirmə - bir sistemi onun oxşarı ilə ifadə edib öyrənmək imkanındır.

Nəzəri metodlar problemin müəyyənləşdirilməsi, fərziyyənin formalaşdırılması və yığılmış faktların qiymətləndirilməsi üçün zəruridir. Nəzəri metodlar pedaqoji ədəbiyyatın, pedaqogikanın, pedaqoji mətbuatın, məktəb, tərbiyə, müəllim haqqında bədii ədəbiyyatın, soruq pedaqoji ədəbiyyatın, dərslik və metodik vəsaitlərin pedaqogika və digər qarışıq elmlərin öyrənilməsi ilə bağlıdır.

Pedaqoji ədəbiyyatın öyrənilməsi problemi onun vacib tərəflərinin daha da dərinlən öyrənilməsinə, hələ də həll olunmamış qalan məsələləridə tədqiqləşdirməyə imkan verir. Ədəbiyyatla iş - bibliografiyanın tərtib edilməsi, tədqiq olunan problemlə bağlı mənbələrin siyahısının tutulması, mövzu üzrə əsərlərin əsas məzmunun müxtəlif şəkildə şərh edilməsi, konspektləşdirmə (işin əsasıya və müddəaları ilə bağlı qeydlərin aparılması); annotasiya yazılması (kitab, yaxud məqalənin ümumi məzmunun qısa qeydi); sitatlar gətirmə və s. ilə bağlıdır.

Riyazi metodlar pedaqogikaya sorğu və eksperiment yolu ilə alınmış məlumatların və eləcə də kəmiyyət asılılığını öyrən-

mək üçüntətbiq edilir. Onlar eksperimentin nəticələrinə inamlılığы yüksəldir, nəzəri ümumiləşdirmələr üçün əsas kimi xidmət edir.

Bu metodlarlayanaşı, pedaqoji tədqiqatlardaqrupun hər bir üzvündə müəyyənkeyfiyyətin ortaya çıxarılması və bu keyfiyyətin hər hansı bir kəsdə olub-olmamasınımüəyyənləşdirmək üçün **Qeydiyyat**, yığılmış məlumatların müəyyən ardıcılıqda qoyulmasını tələb edən və müvafiq olaraq, tədqiq olunanlardan hər birinin yerinin müəyyənləşdirilməsi üçün **Sıralama**, pedaqoji hadisələrin müəyyən tərəflərininrəqəm göstəricilərinin qiymətləndirilməsinin daxil edilməsi məqsədilə şagirdlərin onlara göstərilən qiymətlərdən birini seçmələri üçün suallar təklif olunmasını nəzərdə tutan**Şkalalama** metodlarından da istifadə olunur.

Statistik metodlar kütləvi materialların işlənilib hazırlanmasında tətbiq olunur. Onlar alınmış göstəricilərin orta həcmnin müəyyənləşdirilməsi üçündür.

Bu hesablamaların aparılması üçün müvafiq formulalar mövcud olmaqla yanaşı **soraq cədvəlləri** tətbiq olunur. Bu metodların köməyi ilə işlənilib hazırlanmış nəticələr qrafiklər, diaqramlar və cədvəllər şəklində kəmiyyət asılılığını göstərməyə imkan verir.

Tədqiqatçı nəzəri pedaqoji tədqiqatlar aparmağı və tətbiq etməyibacarmalıdır. Pedaqojitədqiqatların aparılması bir sıra mərhələlərdən ibarətdir: hazırlıq, problemin praktik həlli, alınmış nəticələrin işlənilib hazırlanması, onların interpretasiyası, nəticə və təkliflərin formalaşdırılması.

Hazırlıq mərhələsində şagirdlərin təlimində, tərbiyəsində və inkişafındanəzərə çarpacaqnəticələrə gətirə biləcək daha aktual pedaqoji problemlərin müəyyənləşdirilməsi məqsədi ilə praktik fəaliyyət təşkil olunur. Bundan sonra seçilmiş pedaqoji problemin konkretləşdirilməsi üçün (müşahidə, şifahi və yazılı sorğu, statistik materialın təhlili və ümumiləşdirilməsi və digər metodların köməyi ilə alınmış) materialların qabaqcadan yığıl-

ması həyata keçirilir. Bu fərziyyənin işlənilib hazır-lanması ilə başa çatır. Burada problemin daha mümkün ola biləcəyi haqqında təsəvvürlər yaradılır. Sonra, tədqiqat metodikası tərtib edilir, mühüm metodlar, texniki vasitələr seçilir, fəaliyyət texnologiyaları müəyyənləşir, alınmış nəticələrin ümumiləşdirilməsində onların tətbiq və üsulları üçün şərait müəyyənləşdirilir. Problemin praktik həlli müşahidələr, sorğular, eksperimentlər vasitəsilə tədqiqatın həyata keçirilməsi metodikası ilə bağlıdır.

Alınmış nəticələrin kəmiyyət cəhətdən işlənilib hazırlanması tədqiqatın riyazi metodlarının köməyi ilə həyata keçirilir. Alınmış nəticələrin interpretasiyası pedaqoji nəzəriyyə əsasında fərziyyənin doğruluğunu, yaxud səhviyyətini müəyyənləşdirmək məqsədi ilə aparılır. Bu, nəticə və təklifləri formalaşdırmağa kömək edir. Tədqiqatın həcmi və davamlılığı problemin xarakteri ilə müəyyənləşir. Elmi-nəzəri və praktik tədqiqatın son və əsas mərhələsi onun nəticələrinin təhsil prosesində istifadə olunması ilə bağlıdır. Yeni pedaqoji biliklər tədqiqatçıların konfranslarda çıxışları, elmi məqalələrin, kitab və kitabçaların, metodik göstərişlərin, proqramların, dərslik və dərs vəsaitlərinin çap olunması ilə yayılır.

V fəsil. Müəllim hazırlığında peşəkarlıq və səriştəliliyin nəzərə alınması

5.1. Tələbələrdə peşəkarlıq və səriştəlilik motivlərinin formalaşdırılması

Peşəkarlıq və səriştəlilik müəllimin peşə fəaliyyətinin əsas atributlarından biridir. Onun formalaşmasının əsası müəllim hazırlığı prosesində qoyulur. Buna görə də müəllimin pedaqoji peşəkarlığının və səriştəliliyinin formalaşmasına pedaqoji təhsil illərindən, yəni peşə biliklərinin aşılması prosesindən başlanılmalıdır.

Peşə bilikləri peşə fəaliyyətinin nəzəri və praktik əsaslarının mənimsənilməsindən ibarət olduğundan pedaqoji fəaliyyətin səviyyəsinə də ciddi təsir göstərir. Peşə biliklərinin formalaşdırılması prosesinin müasir tələblər səviyyəsində təşkil edilməsi, məzmunlu və peşəkarlıqla aparılması tələbələrdə peşəkarlıq və səriştəliliyin ilk elementlərinin yaranmasında əsaslı rol oynayır. Ali məktəbdə bu istiqamətdə formalaşmış olan bilik, bacarıq və vərdislər pedaqoji fəaliyyətdə peşəkarlıq və səriştəliliyin özünü göstərməsi ilə müşayət olunur. Buna görə də gələcək müəllimlərdə peşəkarlıq və səriştəliliyin yüksək səviyyədə olmasına nail olmaq üçün onlarla ilk növbədə psixoloji-pedaqoji hazırlığın aparılmasına böyük ehtiyac vardır. Bu hazırlıq içərisində motivlərin formalaşdırılması xüsusi yer tutur.

Motiv (latınca *movere*-hərəkət etdirmək, itələmə deməkdir) dedikdə tələbatların təmin olunması ilə əlaqədar olaraq insanı fəaliyyətə təhrik edən amillər nəzərdə tutulur.

Motivlər təlimin əsas elementidir. Tələbələrin öyrənmə-idrak fəaliyyətlərində rəhbərlik mövqeyində olan təhriklərdir. Təhrikəddici rol oynamaqla başqa sahələrdə olduğu kimi, tələbələrdə öyrənmə, biliklərə yiyələnmə tələbatlarının artmasına da

impulslar verir, onu daha da gücləndirir.

Öyrənmə motivlərinin sırasında idrakı maraq və tələbatların xüsusi yer tutduğu intellektual-təhrikedici motivlər tələbələrə müəllim sənətinə, pedaqoji peşənin sirlərinə daha dərinləndən yiyələnmə tələbatlarını daha da gücləndirir.

Tələbələrin təlim motivləri *idrakı* və *sosial* motivlər olmaqla iki yerə bölünür:

- tələbələrin fəallığı onların öyrəndikləri ayrı-ayrı fənlərin tədrisi prosesində öyrənilən obyektlərə yönəlsə bu, *idrak motivləridir*. Bunlar da geniş idrak motivləri, tədris-idrak motivləri və özünütəhsil motivləri növlərinə bölünürlər.

- təlim prosesində tələbələrin fəallığı başqa adamlara münasibət sahəsinə yönəldikdə bu zaman *sosialmotivlər* yaranmış olur. Sosial motivlər də üç növə bölünür: geniş sosial motivlər; dar sosial motivlər və sosial əməkdaşlıq motivləri.

Tələbələrə pedaqoji peşə səriştəliliyinin formalaşmasında idrak və sosial motivlərin elə bir kombinasiyası yaranır ki, bunlar gələcək müəllimlər üçün zəruri olan bir sıra peşəkarlıq vərdişlərinin yaranmasına səbəb olur. Buna görə də pedaqoji təhsil prosesində elə motivlərin formalaşdırılmasına nail olmaq lazım gəlir ki, onlar tələbələrin fəallığını təmin edə bilsin, öyrənilən hər bir fənn tələbə üçün şəxsi məna kəsb etsin və yaranmış motivlərin dərk olunma səviyyəsi yüksək olsun.

Tələbələrin peşəkarlıq və səriştəliliyə yiyələnmələri motivlərin davamlı və emosional çalarlara malik olması, qüvvətliyi və ifadə olunma kimi formalarından da asılıdır.

Motivlərin başqalarının təsiri ilə yaranan xarici, yaxud tələbələrin özünün daxilindən gələn, öz təşəbbüsü ilə yaranan daxili motivlər olması da onların peşəkarlıq və səriştəliliyə yiyələnmələrində az rol oynamır. Təcrübə göstərir ki, xarici motivlər bu prosesdə müəyyən təsir gücünə malik olsalar da, əsas rol daxili motivlərə məxsusdur. Daxili motivlər daha güclü, daha dərin və davamlı olur.

Peşəkarlıq və səriştəlilik keyfiyyətlərinin daxili motivlər

hesabına yaranması tələbələrin gələcək peşə fəaliyyətində xüsusi əhəmiyyət kəsb etdiyindən başlıca məsələlərdən biri tələbələrdə peşəkarlıq və səriştəlilik motivlərinin formalaşdırılmasına nail olmaqdan ibarətdir. Bu prosesin iki mərhələdən və bir sıra metod və priyomlardan istifadə edilməklə aparılması əlverişlidir.

Birinci mərhələ tələbələrin təlim-idrak motivlərinin öyrənilməsindən ibarətdir. Motivlərin öyrənilməsi onun formalaşdırılması ilə qırılmaz surətdə bağlı olduğundan buna xüsusi əhəmiyyət verilməlidir. Bunun üçün aşağıdakı məsələlərin həyata keçirilməsi zəruridir:

- öyrənmə-idrak fəaliyyətinin məqsədlərinin müəyyənləşdirilməsi;

- motivlərin əsas səbəblərinin öyrənilməsi;

- motivlərin dinamikasının, dinamik inkişafının öyrənilməsi.

İkinci mərhələ motivlərin formalaşması ilə bağlıdır. Tələbələrdə motivlərin formalaşması üçün bir sıra rəngarəng metod və vasitələrdən istifadə etmək olduqca vacibdir. Həmçinin xüsusi treninqlərin aparılması da olduqca əlverişlidir.

Tələbələrdə peşə səriştəliliyi və peşəkarlığın ilk elementlərinin formalaşdırılmasında özünütəhrək, özünəinam motivlərinin yaranmasına və tərbiyə edilməsinə də xüsusi önəm verilməlidir. Bunun üçün tələbələrlə aşağıdakı məzmununda bir sıra işlərin aparılması zəruridir:

- tələbələrdə müəllim peşəsinin zəruriliyinə, müqəddəsliyinə və ən şərəfli peşə olmasına inamın formalaşdırılması;

- tələbələrdə özünəinam hissələrinin möhkəmləndirilməsi və inamsızlığa sövq edən söz və hərəkətlərə yol verilməməsi;

- tələbələrin daxili aləminə nüfuz edə bilməklə onlarda yüksək nailiyyətlər qazana biləcəklərinə inam yaratmaq;

- tələbələrdə müəllimlik peşəsinin sirlərinə yiyələnməyə stimullar yaratmaq və s.

Tələbələrdə peşəkarlıq və səriştəlilik motivlərinin formalaşması pedaqoji fəaliyyət üçün təsirsiz qalmır. Bu təsir özünü

həm tələbəlik illərində, həm də ondan sonrakı dövrlərdə bu və ya digər dərəcədə göstərə bilər. Tələbəlik illərində bu özünü aşağıdakı şəkildə göstərir:

1. Tələbələrə pedaqoji peşənin sirlərinə daha dərinləndirən yiyələnməyə və bu istiqamətdə əsaslı bilik, bacarıq və vərdişlər qazanmağa təhrikədi təsir göstərir.

2. Tələbələrdə müəllim üçün zəruri olan bir sıra peşə keyfiyyətlərinin tərbiyə olunmasına, müəllim peşəsinə dərin və davamlı maraq oyadılmasına zəmin yaradır.

3. Tələbələrdə müasir dövrün artan tələblərinə cavab verən peşəkar və səriştəli müəllimlərə ehtiyac olması təsəvvürüvə pedaqoji peşənin sosial dəyərini dərk etmək qabiliyyətləri formalaşdırır.

4. Müəllim peşəsinə adaptasiya edici təsir göstərməklə gələcək müəllimlərin bu peşəyə və seçdikləri ixtisasa dərinləndirən bələdləşməsinə və bağlanmasına təsir göstərir.

5. Müəllim peşəsinin nüfuzunu qorumaq, onun şərəfli adına layiq olmaq təşəbbüsü formalaşdırır, özünü müəllim kimi görmək arzusunun reallaşmasına stimullar yaradır və s.

Aydın məsələdir ki, müəllim üçün zəruri olan və ola biləcək bir çox səriştəlilik keyfiyyətlərinin müəllim hazırlığı prosesində, tələbəlik illərində yaradılması imkan xaricindədir. Bu, əsasən müəllimin peşə fəaliyyəti ilə paralel gedən bir prosesdir. Lakin tələbələrlə bu istiqamətdə işlərin aparılması gələcək fəaliyyət üçün elə bir baza, elə bir əsasdır ki, onu heç nə ilə əvəz etmək olmaz. Bu baxımdan müasir dövrdə tələbələrin peşə hazırlığı prosesində müəllimin peşə səriştəliliyi üzrə müəyyən işlərin aparılmasına ciddi ehtiyac vardır. Gələcək müəllimlərin ixtisas hazırlığı ilə yanaşı, onlarda bir sıra səriştəlilik və peşəkarlıq keyfiyyətlərin yaradılması olduqca vacib məsələdir. Belə keyfiyyətlərin məhz tələbəlik dövründə yaradılması gələcək müəllimlərdə müəllim peşəsinə marağın daha da gücləndirilməsində və gələcəkdə yeni-yeni kompotensiyaların yaranmasında mühüm əhəmiyyətə malikdir. Bunun üçün pedaqoji təhsil müəs-

sisələrində aşağıdakı bir sıra işlərin aparılması zəruridir:

- pedaqoji peşəyönümünün gücləndirilməsi, tələbələrdə müəllimlik peşəsinə maraq və meylin formalaşdırılması;

- tələbələrlə sistemli iş aparmaqla müəllim üçün zəruri olan bir sıra pedaqoji qabiliyyətlərin (7, 29-31; 21, 42;35, 294-299 və s.) formalaşdırılması;

- pedaqoji təcrübənin, seminar və laborator məşğələlərin məzmununu dərinləşdirməklə tələbələrin praktik peşə bacarıqlarının artırılması və s.

- tədris planına peşə bacarıqları və səriştəliliyi formalaşdırma biləcəkdir yeni ixtisas kurslarının daxil edilməsi;

- tələbələrdə peşəkarlıq və səriştəlilik motivlərinin gücləndirilməsinə təsir edə biləcəkdir auditoriyadankənar tədbirlərdən istifadə edilməsi və s.

Başlıca məsələlərdən biri tələbələrdə peşə səriştəliliyinin səviyyəsinin üzə çıxarılması, onun hansı istiqamətlərdə formalaşdığına müəyyənləşdirilməsidir. Professor A.Mehrabov onun aşağıdakı müəyyən meyarlar əsasında üzə çıxarılmasının zəruri olduğunu göstərir:

1. Dünyagörüşlə bağlı səriştəlilik.

2. Sosial-şəxsi səriştəlilik.

3. Qnostik (ümumtədris və idrakı) səriştəlilik.

- 4.İnformasiya-kommunikasiya texnologiyaları sahəsində səriştəlilik.

5. Peşəkar əməklə bağlı səriştəlilik.

6. Özünü təkmilləşdirmə ilə bağlı səriştəlilik(18, 215-217).

Bizcə, burada həmçinin 1) pedaqoji fəaliyyətə psixoloji hazırlıqla bağlı səriştəlilik və 2) pedaqoji fəaliyyətə yaradıcı, innovativ yanaşma ilə bağlı səriştəlilik meyarlarının da daxil edilməsi gələcək müəllimlərin səriştəlilik səviyyəsinin hərtərəfli öyrənilməsinə səbəb olardı.

Təssüflə demək lazımdır ki, gələcəkdə müəllim olacaq tələbələrin nəzəri hazırlığının səviyyəsinin müəyyənləşdirilməsi üçün hazırda tətbiq edilən yoxlama və qiymətləndirmə sistemi

onların bu sahədə səriştəliliyinin praktik səviyyəsini tam mənası ilə üzə çıxarmağa imkan vermir. Bununla da gələcəkdə elə bir sistemin olmasına zərurət yaranır ki, monitoring və qiymətləndirmə prosesinə elə elementlər daxil edilsin ki, onlar tələbələrin təcə nəzəri hazırlıqlarını deyil, praktik səriştəlilik səviyyəsini də müəyyənləşdirməyə imkan versin.

5.2. Tələbələrdə peşəkarlıq və səriştəliliyin formalaşdırılmasında yeni təhsil texnologiyalarından istifadə

Əllidən artıq yeni pedaqoji texnologiyaların mövcud olduğu indiki dövrdə müasir müəllim orta və ali məktəbdə işləməsindən asılı olmayaraq bunlardan əlverişli olan və tətbiqi zərurətə çevrilən bir çoxlarını öz gündəlik fəaliyyətinə gətirməyi bacarmalıdır. Başlıca yeri şagirdlər tərəfindən yeni materialın öyrənilməsi, möhkəmləndirilməsi, onlara nəzarət və qiymətləndirmə məsələləri təşkil edən ənənəvi təlim texnologiyalarından fərqli olaraq bu texnologiyalar aşılana biliklə idrak prosesi arasında düzgün münasibətlərin formalaşmasına əlverişli dərəcədə təsir edir. Bütün bu texnologiyalarda başlıca məqsəd təhsilənləri subyektə çevirməklə onların idrakını inkişaf etdirmək və pedaqoji prosesin fəal iştirakçısı etməkdir.

Aşağıdakı bir sıra təhsil texnologiyalarını göstərmək olar ki, bunlar bilavasitə həm də tələbələrdə peşəkarlıq və səriştəliliyin inkişafına əlverişli dərəcədə yol açmaq imkanlarına malikdir.

1. İnkişafetdirici təlim texnologiyaları. Bu texnologiyada əsas yeritəlimin gücətan çətinlik səviyyəsində qurulması təşkil edir. L.S.Viqotski, L.V.Zankov, D.B.Elkonin, V.V.Davidov, N.M.Kazımov, B.A.Əhmədov, Ə.Ə.Əlizadə və b. psixoloq və pedaqoqlar təlimin şagirdlərin gücətan çətinlik səviyyəsində qurulması və inkişafı öz ardınca aparması ideyasını irəli sürmüş və bu texnologiyanın tətbiqini uşaqların əqli inkişafında, onların

təfəkkürünün formalaşmasında əsas rol oynadığını qeyd etmişlər.

Təlim və əqli inkişaf qarşılıqlı əlaqədə olan vahid prosesdir. Lakin fərqli nəzəriyyələr də az deyildir. İsveçirə psixoloqu J. Piya və digər bir sıra psixoloqlar təlimlə inkişafın əlaqəli şəkildə deyil, bir-birindən ayrılıqda inkişaf etdiyini, yaxud inkişafın təlimdən öndə getməsinə qeyd edirlər.

Alman psixoloqu V. Ştern belə bir müddəanı əsas tuturdu ki, təlim inkişafın arxasınca gedir və ona uyğunlaşır.

Görkəmli İsveçirə psixoloqu J. Piya də təlim və inkişaf məsələsində Şternə uyğun mövqedən çıxış etmişdir. O, belə hesab edirdi ki, uşağın psixi inkişafı özünün daxili qanunlarına malikdir və bu, bir sıra mərhələlərdən keçir. Onun fikrincə təlim inkişafa heç bir əsaslı təsir göstərə bilməz. Ona görə də təlim inkişafa uyğunlaşdırılmalı, onun tənzim edilməsi üçün inkişafın səviyyəsi əsas götürülməlidir.

Görkəmli Amerika psixoloqu C. Bruner isə inkişafda təlimin rolunu həddən artıq şişirtmişdir. Onun fikrincə uşağın malik olduğu yaş üçün optimal olan təlim metodları tapılırsa, hər bir uşaq yaxşı təlim edilərsə uşaq inkişafın istənilən mərhələsində və istənilən təlim materialını tamamilə mənimsəyə bilər.

Bu fikrin əksinə olaraq görkəmli rus psixoloqu L.S. Vıqotski təlim və tərbiyənin uşağın psixi inkişafında həlledici rol oynadığını sübut etmişdir. L.S. Vıqotski inkişafın təlimdən əvvəl deyil, təlimin inkişafdan öndə getməsinə və inkişafı öz arxasınca aparmasını inkişafın əsası hesab etmişdir.

İrəli sürülən bu fikirlər onu göstərir ki, təlim və psixi inkişafın qarşılıqlı əlaqəsinin düzgün müəyyənləşdirilməsi ilk növbədə təlimin struktur komponentlərini dəqiq müəyyənləşdirməyi tələb edir. Bu məsələ L.S. Vıqotski tərəfindən mükəmməl işlənilmişdir.

İnkişafetdirici təlim nəinki biliklərin mənimsənilməsinin idarə edilməsini, eyni zamanda məktəbəqədər yaşlı uşaqların və şagirdlərin əqli qabiliyyətlərinin də idarə edilməsini nəzərdə tutur. L.S. Vıqotski yazırdı: “Təlimlə inkişaf qarşılıqlı mürəkkəb

əlaqədə olmasına baxmayaraq, təlim inkişafdan əvvəl başlayır, dərketmə elmi anlayışın qarşısından keçir”.

L.S.Vıqotskinin fikrincə əgər təlim yalnız aktual inkişaf səviyyəsinə əsaslanırsa o, inkişafetdirici xarakter daşımır. Təlim yaxın inkişaf səviyyəsinə əsaslananda isə mahiyyətə yeni xüsusiyyətlər kəsb edir və inkişafetdirici təlim kimi şagirdin əqli inkişafında önəmli rol oynayır. L.S.Vıqotski yazırdı: “şagirdlərin intellektual inkişafının dinamikasıvə uğurla oxuması üçün“aktual inkişaf səviyyəsinə” nisbətən “yaxın inkişaf sahəsi daha çox əhəmiyyətlidir” (27).

2. Proqramlaşdırılmış təlim texnologiyaları. Bu texnologiyanın əsas formasını tədris materialının kiçik, yüngül qavranılan hissələrəbölünməsi təşkil edir. Burada hər hissənin mənimsənilməsi üçün müəyyən hərəkətlərin yerinə yetirilməsi ardıcılığına dair göstərişlər sisteminin daxil edilməsi, hər hissənin mənimsənilməsinin yoxlanılması və nəticələrin qeydə alınması əsas yer tutur. Rus pedaqoqlarından P.Y.Qalpern, L.E.Lında, A.M.Matyşkin, N.F.Talızina və b.proqramlaşdırılmış dərslik, EHM kimi xüsusi vasitələrin köməyi ilə əvvəlcədən işlənmiş proqram üzrə müstəqil fərdi təlimi əsaslandırırmış və bu texnologiyaların köməyi ilə təlim prosesinin daha intensiv və məzmunlu olmasını əsaslandırmağa çalışmışlar.

3. Problemlı təlim texnologiyası. Bu texnologiyada başlıca məqsəd müəllimin rəhbərliyi altında şagirdlərin müstəqil axtarış fəaliyyətinin təşkilidir. Problem qoyulur, şagirdlər həmin problemin axtarışına çıxırlar. Müstəqil yolla və ya müəllimin köməyi ilə problemi həll edirlər. Pedaqoqlardan T.V.Kudryavtsev, A.M.Matyuşkin, M.İ.Mahmutov, V.Okon, M.M.Mehdizadə, B.A.Əhmədov, Ə.Ş.Həşimov və b. dərstdə müəllimin rəhbərliyi altında şagirdlərin müstəqil axtarış fəaliyyətinin təşkilini yüksək qiymətləndirmiş, bu texnologiyalardan istifadə edilməsini şagirdlərin hazır materiallarla yüklənməsi deyil, məsələnin həllinlionların özlərinin axtarıb tapmalarında mühüm vasitə hesab etmişlər.

4. Humanist təlim texnologiyaları.Müasir təhsil texnologiyaları içərisində mühüm yer tutan humanist təhsil texnologiyaları “Təhsil haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu”nda qeyd olunduğu kimi, milli və ümumbəşəri dəyərlərin, şəxsiyyətin azad inkişafının, insan hüquqları və azadlıqlarının, sağlamlığın və təhlükəsizliyin, ətraf mühitə və insanlara qayğı və hörmətin, tolerantlıq və dözümlülüyün prioritet kimi qəbul olunması”(24, 10) kimi humanist dəyərlərin həyata keçirilməsinə, reallaşmasına doğru istiqamətlənir. Bu texnologiyaali təhsili başa vurduqdan sonra aldığı ixtisasdan, işlədiyi sahədən, tutduğu vəzifədən asılı olmayaraq hər bir mütəxəssisdə zəruri olan milli və bəşəri dəyərlərin formalaşdırılmasını təmin edir. Buna görə də ali məktəblərdə humanist təhsil texnologiyalarının tətbiq edilməsi təkcə təhsilalanlarda deyil, eyni zamanda təhsilverənlərdə də humanist dünyagörüşün, humanizm keyfiyyətlərinin möhkəmlənməsində və humanist tərəkürün formalaşmasında mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Təhsilin humanist texnologiyası tədris fəaliyyətində müəllimlərlə şagirdlərin, pedaqoqlarla tələblərin bir – birindən kənarlaşma hallarının qarşısını almağa kömək edir. Belə texnologiya məhz şəxsiyyətə tərəf dönüşü, ona hörmət və inamı, ləyaqətli münasibəti, onun şəxsi məqsədlərinin, tələblərinin və maraqlarının qəbul edilməsini nəzərdə tutur. Bu həm də şagirdlərin bacarıqlarının inkişafı və müəllimin öz gündəlik həyatındakı tələblərinin hərtərəfli təmin olunması meyli ilə bağlıdır.

Y.A.Komenski, İ.H.Pestalossi, K.D.Uşinski, Y.Korçak, V.A.Suxomlinski, müasir dövrdə Ş.A.Amonaşvili və digər pedaqoqlar tərəfindən nəzəri və praktik cəhətdən əsaslandırılan vəhumanist pedaqogikanın prinsiplərindən qidalanan bu texnologiya təhsilverənlərin təhsilalanlara insani münasibətlərini özündə cəmləşdirir.Uşaq şəxsiyyətinə hörmət, onları şəxsiyyət kimi qəbul etmək, müəllim-şagird münasibətlərində ədalətli, obyektiv mövqe tutmaq, hər bir şagirdə yüksək qayğı, hörmət və məhəbbət göstərmək və s. kimi keyfiyyətlər humanist təlim

texnologiyasını xarakterizə edən cəhətlər kimi özünü göstərir.

5. Şəxsiyyətyönümlü təlim texnologiyaları. Bu texnologiya təlim prosesinin məhz şagird (tələbə) yönümlü təşkil edilməsini, təhsilin məzmununun şagird (tələbə) şəxsiyyətinin formalaşdırılmasına istiqamətləndirilməsini, yəni, şagirdlərə (tələbələrə) təkcə dərsin məzmununu mənimsətməklə kifayətlənilməməsini, onlarda bir sıra mənəvi keyfiyyətlərin formalaşdırılmasına nail olunmasını nəzərdə tutur.

6. İnteraktiv (fəal) təlim texnologiyaları. Bu texnologiyaların əsas mahiyyəti tələbələrin daxili, potensial imkanlarının hesabına fəallıqlarına nail olmaqdır. Ənənəvi təhsil texnologiyalarından fərqli və bir növ ona alternativ olan bu texnologiya təhsilənlərin fəallaşmasına yönəldilən təlimə üstünlük verir. Burada interaktiv metodların köməyiylə tələbələr elə situasiyalarla, problemlərlə qarşılaşdırırlar ki, burada ali məktəb müəllimi fasilitator – bələdçi rolunda çıxış edir. Problemin həlli tələbələrin fəallaşdırılması və bilavasitə fəallığı zəminində baş verir. Əgər ənənəvi təhsil texnologiyaları zamanı tələbələrin yaddaşı öndə olurdusa, interaktiv təhsil zamanı təfəkkür önə keçir və təhsilənlər daha çox fəal fəaliyyətlə məşğul olurlar. Tələbələr təhsil prosesində qarşıya qoyulan problemin həllində axtarışa qoşulur, müəllimlə, mühazirəçi və ya seminar müəllimi ilə birlikdə pedaqoji prosesin fəal subyektinə çevrilirlər.

İnteraktiv təhsil texnologiyaları qrup kimi bir sıra texnologiyalardan ibarətdir. “Bu qrupa oyun, proyekt texnologiyası, ”ustad dərsi” texnologiyası, refleksiv texnologiya, özünüdərk texnologiyası, özünütədqdimə texnologiyası və s. daxildir” (39,40).

Araşdırmalar göstərir ki, bəzi pedaqoji ədəbiyyatlarda interaktiv texnologiyalara fəal təlim metodları adı ilə bir sıra texnologiyalar, məsələn, beyin həmləsi, dəyirmi masa, seminar-dialog, diskusiya, debat və digərləri aid edilir. Lakin bunlar gah texnikalar, gah metodlar, gah da texnologiyalar adlandırılır. Məsələn, interaktiv təlim metodlarına aid bir sıra layihələrin və

vəsaitin müəllifi olan Z.Veyisova “Fəal təlim metodlarına giriş kursu” adlı təlimçilər üçün metodik vəsaitdə (27) bunları texnikalar, 2007-ci ildə çap etdirdiyi “Fəal /interaktiv təlim: müəllimlər üçün vəsait” də isə bunları metodlar kimi təqdim edir(28). Əslində bunun başlıca səbəbi metodla texnologiyanın müəyyən qədər bir-birinə yaxın anlama malik olmasıdır. Həqiqətdə isə bunların müasir təhsil texnologiyaları kimi qəbul edilməsi daha düzgün hesab edilməlidir. Çünki, burada əsas yenilik, interaktivlik texnologiyalarla bağlı olan əməliyyatların hesabına baş verir ki, bu da metodlardan daha çox texnologiyalarla bağlıdır.

7. Kommunikativ təlim texnologiyaları. Bu texnologiya təhsil prosesinin iştirakçılarının - təhsilverənlə təhsilənlərin, həmçinin təhsilənlərin bir-birilə qarşılıqlı münasibətlərinin təkmilləşdirilməsi nöqteyi-nəzərindən mühüm əhəmiyyət daşıyır. Burada istər cütlərlə iş, istər qrup işi, istərsə də kollektiv məşğələlər elə təşkil edilir ki, bu zaman iştirakçılar bir-biri ilə yaxından əlaqədə olur, onların arasında səmimi ünsiyyət, əməkdaşlıq və qarşılıqlı fəaliyyət prosesi baş verir. Bu isə öz növbəsində şəxsiyyətin sosiallaşmasına, əməkdaşlığın və qarşılıqlı münasibətlərin möhkəmlənməsinə imkan və şərait yaradır. Kommunikativ təhsil texnologiyası hər bir şagirdin fərdi potensial imkanlarının inkişafına əngəl yaratmır. Əksinə, bu texnologiya fərdi imkanların genişlənməsinə şərait yaradan bir texnologiya kimi də diqqəti cəlb edir.

Ənənəvi təlim texnologiyalarından fərqli olaraq kommunikativ təhsil texnologiyaları geniş təsir imkanlarına malikdir. Bu texnologiya:

-müəllim-tələbə, tələbə-tələbə münasibətlərinin formalaşmasına elə güclü təsir edir ki,bunu ənənəvi təlim texnologiyalarında görmək yalnız ayrı-ayrı novator müəllimlərin şəxsi təcrübəsində mümkün olardı;

- tədris prosesinin məhsuldarlığına, tələbələrin peşə və ixtisas motivlərinin formalaşmasına, seçdikləri peşə və ixtisas üzrə daha dərin biliklərə can atmalarına geniş stimullar yaradır;

- tələbələrin azad fikirliliyinə, sərbəst düşüncə tərzinə ziyələn-mələrinə müsbət təsir göstərir;
- tədrisdə işgüzar münasibətin formalaşmasına səbəb olur və öyrənmə motivlərinin inkişafına şərait yaradır;
- hər bir tələbənin fərdi imkanlarını, bacarıq və qabiliyyətlərini reallaşdırma bilmək imkanlarını genişləndirir;
- pedaqoji prosesdə müəllimlərin məsuliyyətini daha da artırır və s.

8. İnformasiya təlim texnologiyaları. Bu texnologiyalar bilavasitə İKT-nin təhsil prosesinə gətirilməsi ilə bağlı bir prosesdir. İKT, xüsusən internet artıq bu gün həyat və məişətimizin bir hissəsinə çevrildiyi kimi, təhsilimizi də onsuz təsəvvür etmək mümkün deyildir. Son illər kompüterlərin təlimə gətirilməsi aparılan təlim prosesinin səmərəsinə müəyyən qədər müsbət təsir göstərdiyindən müasir dövrdə bu texnologiyanın üstün bir texnologiya kimi tətbiqi daha da genişlənir. 2004-cü ildə qəbul edilən «Azərbaycan Respublikasında ümumtəhsil məktəblərinin informasiya və kommunikasiya texnologiyaları ilə təminat Proqramı (2005–2007-ci illər)» ilə əlaqədar olaraq görülmüş bir sıra işlər təhsil praktikasında mühüm dəyişikliklərin əsasını qoymuşdur.

10. Distant təlim texnologiyaları. Bu texnologiyaların mahiyyəti tədris müəssisələrinə getmədən, müasir telekommunikasiya sistemləri, elektron poçt, televiziya və internetin köməyi ilə təhsil xidmətlərindən istifadədən ibarətdir.

11. Müəllif texnologiyaları. Müəllim yaradıcılığına əsaslanan bu texnologiya özünün məqsədinə görə digər texnologiyalar kimi, yeni, daha yüksək nəticə əldə etmək, keyfiyyətli və səmərəli təhsilə nail olmaq xarakteri daşısa da, formasına görə fərqlənir. Burada standart forma və metodlardan istifadə olunmur. İşin gedişi, tətbiq olunan forma, metod və vasitələr ondan istifadə edən müəllifə məxsus olur.

Müəllimin pedaqoji peşə mədəniyyətinin formalaşması təkcə bu texnologiyalardan istifadə ilə məhdudlaşmır. Peşənin

sirlərinə dərinləndirilmədən bələdləşdikcə peşə mədəniyyəti də müəyyən səviyyədə genişlənir, dərinləşərək peşə sahibinin peşəkarlığının artmasına öz müsbət təsirini göstərir. Bunların içərisində isə peşə fəaliyyəti prosesində qazanılmış bilik, bacarıq və vərdişlər mühüm məhəmiyyət kəsb edir.

Təhsil texnologiyaları pedaqoji prosesdə, xüsusən təlim zamanı müəllimlərin və şagirdlərin hərəkətlərinin qabaqcadan layihələşdirilməsini nəzərdə tutur. Təlim məqsədlərinin reallaşdırılması üzrə həyata keçiriləcək iş növlərinin sistemliliyi, ardıcılığı və ya kompleksliliyi, bir pillədən digər pilləyə keçid pedaqoji texnologiyaların xarakterik əlamətlərindən olduğundan, müəllim pedaqoji prosesin məqsədini aydın dərk etməli və görə-cəyi bütün işləri bu məqsədin reallaşdırılmasına yönəltməlidir.

Müasir təhsil texnologiyalarının tətbiqi ali məktəblərdə bununla bağlı üç mühüm istiqaməti əhatə edir:

1) tələbələrin yiyələndikləri bilik, bacarıq və vərdişlərin bu texnologiyaların köməyi ilə daha məzmunlu, daha dərin və daha möhkəm mənimsənilir;

2) tələbələr yeni təhsil texnologiyalarının tətbiqi yollarını, onların təlimdəki rol və funksiyalarını öyrənirlər.

3) yeni təhsil texnologiyaları tələbələrdə müəllimlik peşəsinə maraq və meylin daha da dərinləşməsinə səbəb olur və ona dərinləndirilməkdən yiyələnmək üçün yeni stimullar yaradır.

Pedaqoji texnologiyalar peşəkarlıq və sərəştəliliklə qarşılıqlı əlaqədə və təsir sferasında olan proseslər kimi də diqqəti cəlb edir. Ona yiyələnmək və tədris prosesində onlardan yaradıcı şəkildə istifadə edə bilmək özü də peşəkarlıq və sərəştəlilik tələb edir. Buna görə də pedaqoji texnologiyalar tələbələrdə peşə sərəştəliliyinin formalaşmasının kompleks təsir sistemini yaradır ki, bu da nəticədə gələcək müəllimlər üçün vacib olan bir sıra keyfiyyətlərin və bacarıqların yaranmasına mühüm təsir göstərir.

5.3. Pedaqoji təcrübə tələbələrdə peşəkarlıq və səriştəliliyin formalaşdırılmasında ilk təcrübə məktəbi kimi

Yüksək ixtisaslı müəllim kadrlarının hazırlanmasında pedaqoji təcrübənin öz yeri, öz rolu vardır. Pedaqoji təcrübə tələbələrin yiyələndikləri təkcə biliklər üçün sınaq meydanı yox, həm də onların müəllimlik peşəsinin bəzi praktik bacarıq və vərdişlərə yiyələnmələri üçün ilk zəmin, ilk təcrübə məktəbidir. Buna görə də pedaqoji təcrübənin yüksək səviyyədə təşkil və aparılması həm də gələcək müəllimlərdə bir sıra səriştəlilik bacarıqlarının yaranması üçün geniş imkanlar açır. Əsas məsələ bu imkanlardan bütünlüklə yararlanma bilmək, onu təkcə sınaq dərslərinin aparılması ilə məhdudlaşdırmamaq və əsl təcrübə məktəbinə çevirməkdir.

Pedaqoji təcrübə təlim, tərbiyə, təhsil və onların idarə edilməsi proseslərinin qovşağında olan və bilavasitə onlardan ibarət bir proses olduğundan təlimin, tərbiyənin, o cümlədən təhsilin və idarəetmənin bütün funksiyalarını özündə əks etdirir. Bu funksiyaların reallaşdırılması gələcək müəllimlərdə səriştəliliyin və peşəkarlığın formalaşdırılmasında da mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bunlar tələbələrlə aparılan pedaqoji təcrübənin həm mahiyyətinin aydın dərk edilməsi, həm də onun məzmununun açılmasında istiqamətləndirici və aşkarlayıcı amillər kimi özünü göstərərək bütöv bir sistem təşkil edir.

Pedaqoji təcrübənin bir sıra elmi-metodik ədəbiyyatda göstərilən üç mühüm funksiyasını -təhsilləndirici, tərbiyəedici və inkişafetdirici funksiyalarını nəzərdən keçirək:

1. Pedaqoji təcrübənin təhsilləndirici funksiyası. Bu funksiya özünü iki qarşılıqlı səviyyədə göstərir: 1) tələbələr öyrədən, təhsilverən vəzifəsini yerinə yetirməklə təhsilalanları (şagirdləri) öyrədirlər; 2) təhsilverənlər (tələbələr) öyrətməklə yanaşı, özləri də öyrənirlər. Tələbələr təkcə öyrədən deyil, həm də öyrənən kimi fəaliyyət göstərirlər.

Təcrübə göstərir ki, tələbələr nəzəri biliklərə nə qədər malik olsalar da, burada daha çox öyrənməklə məşğul olurlar. Buna tələbələrin ehtiyacı da çoxdur. Onların ali məktəb auditoriyalarında pedaqogikaya, ixtisas metodikasına, psixologiyaya, həmçinin ixtisasa dair aldıkları biliklər burada tədris prosesini aparmağa kifayət etmir, eyni zamanda onlarda praktik bacarıqlar, səriştəlilik aşağı səviyyədə olur. Bu da tələbələrin əksəriyyətinin vaxtının çox hissəsinin yeni metodikanı, təlim metodlarını öyrənməyə, pedaqoji və metodik biliklərini artırmağa deyil, əvvəl öyrəndikləri ixtisas biliklərini təkrarən, daha dərinləndirən öyrənməyə sərf olunmasına səbəb olur. Bu cəhətdən də pedaqoji təcrübənin təhsilləndirici, yəni öyrədici funksiyası daha çox tələbələrin əvvəlki illərdə aldıkları nəzəri biliklərin dərinləşdirilməsinə və zənginləşdirilməsinə xidmət edir.

Ali pedaqoji təhsil müəssisələrinin tədris planlarında pedaqoji təcrübə mühüm ixtisas fənləri, onların tədrisi metodikası, pedaqogika və psixologiya fənlərinin tədrisindən sonra özünə yer alır. Bu isə o deməkdir ki, tələbələr orta məktəbə və ya məktəbəqədər təhsil müəssisələrinə minimum standartları mənimsəməklə gedirlər. Onlar artıq müəllim və təcrübəçi kimi ixtisas və peşə sahəsində müəyyən biliklərə malikdirlər. Təbii ki, onların nəzəri biliklərində çatışmazlıqlar, kəsirlər, praktik bacarıqlarında isə səriştəsizlik özünü hələ çox göstərəcəkdir. Pedaqoji təcrübənin başlıca vəzifəsi bu çatışmazlıqların mümkün qədər azaltmaqdan ibarətdir.

2. Pedaqoji təcrübənin tərbiyəedici funksiyası. Pedaqoji təcrübənin mahiyyət və məzmunu onun həm də tərbiyəedici funksiyaya malik olduğunu və belə bir vəzifə daşdığını göstərir. Tələbələrin məktəbə müəllim kimi daxil olması, onlardan nələrinə tələb olunduğunu dərk etməsi pedaqoji təcrübənin tərbiyəvi təsir gücünün daha da artmasına səbəb olur. Onların özlərini müəllim kimi hiss etməsi, öz hərəkət və davranışına, nitqinə, geyiminə diqqət göstərməsi, özündə müəllim üçün lazım olan bir sıra zəruri keyfiyyətlərin tərbiyə etməsinə səy göstərməsi,

özünə başqalarının gözü ilə baxması kimi keyfiyyət-lərlərin yaranması onlarda müəllimşəxsiyyətinəxas olan keyfiyyətləri daha da dərinləşdirir, onları özlərinə və yoldaşlarına qarşı daha həssas və tələbkar olmağa sövq edir.

Məktəbə təcrübəçi kimi gələn tələbə artıq özünün müəllim olduğunu dərk edir və özünü müəllim kimi aparmağa başlayır. Dünənə qədər özünü yalnız tələbə kimi hiss edən, hərəkət və davranışında bəzən “müstəqil” olan gənc artıq ona bir müəllim kimi yanaşıldığını görür, özündə müəllim üçün zəruri olan keyfiyyətləri nümayiş etdirməyə, hərəkət və davranışında müəyyən həddi gözləməyə çalışır. Tələbənin özünüşəxsi keyfiyyətlərini nəzarətə alması, tapşırılan iş məsuliyyətli münasibət göstərməsi, şagirdlərlə canlı ünsiyyətdə olması, onlara kömək etməsi, sinfin və məktəbin dərsdənkənar tədbirlərində iştirak etməsi və s. onlarda müəllim üçün vacib olan bir sıra şəxsi keyfiyyətlərin formalaşmasına səbəb olur.

Tələbələrin məktəbdə təcrübədə olarkən qarşılaşdıqları əsas çətinliklərdən biri onların uşaqlarla necə, hansı tərzdə ünsiyyətə girə bilmələridir. Bunu bacarmayan tələbə şagirdlərlə çox məhdud ünsiyyətdə olurlar. Onların şagirdlərlə ünsiyyəti çox vaxt yalnız təlim prosesində aparılan müsahibə ilə məhdudlaşır. Burada özünü göstərən didaktizm ünsiyyətin demokratik tərzinin geniş sərhədlərinə qədər gedib çata bilmir. Buna görə də təcrübə zamanı tələbələrin özünümüşahidə, özünün davranış tərzlərinə nəzarət, özünütədqin, özünəinam kimi keyfiyyətlərin formalaşmasınadiqqət yetirməsi pedaqoji təcrübənin tərbiyəvi təsirini daha da gücləndirir. Demokratik ünsiyyət tərzini həm də müəllim-şagird münasibətlərini tənzipləyən alət kimi çıxış edir.

3. Pedaqoji təcrübənin inkişafetdirici funksiyası. Pedaqoji təcrübə tələbələrin elmi-nəzəri, psixoloji-pedaqoji və idrak qabiliyyətlərinin inkişaf etdirilməsi baxımından da mühüm əhəmiyyətə malikdir. Təcrübə müddətində tələbələr hər gün məktəbə gəlir, şagirdlərlə görüşür, onların müxtəlif sualları ilə qarşılaşır və onları cavablandırmağa olurlar. Bu da onlarda öz üzərində

çalışmaq, bilik və bacarıqlarını artırmaq məsuliyyətini daha da gücləndirir. Tələbələrartıq dərk edirlər ki, yaxşı müəllim kimi yüksək nüfuzə və hörmətə malik olmağın ilkin və əsas şərti müəllimin öz ixtisas fənnini dərindən, hərtərəfli bilməsi və onu yaxşı öyrətmək bacarığına malik olmasıdır.

Təcrübə təsdiq edir ki, şagirdlər fənnini dərindən bilməyən, ixtisasının incəliklərindən xəbərsiz olan müəllimlərə heç də yaxşı münasibət bəsləmirlər. Belə müəllimlərin öz həmkarları arasında olduğu kimi, şagirdlər arasında da nüfuzu yüksək olmur. Bu isə uşaqlarda müəllimə, müəllimliyə inamı azaldır və onların pedaqoji sahədəpeşə, ixtisas seçiminə də mənfi təsir göstərir.

Təcrübəçi tələbələrin öz üzərlərində işləmələri, bilik və bacarıqlarını artırmaq üçün çalışmaları təcrübə müddətində onların təkə biliklərini sınaqdan keçirməyə deyil, həmçinin bəzi peşəkarlıq və səriştəlilik bacarıqlarının da qazanılmasına səbəb olur. Onların məktəbdə qabaqcıl müəllimlərin dərslərində iştirak etmələri, onların fəaliyyətini müşahidə etmələri, həmçinin, metodistlərin, pedaqoq və psixoloqların verdikləri məsləhətlər onların müəllim üçün zəruri peşə keyfiyyətləri, peşəkarlıq və səriştəlilik haqqında təsəvvürlərini genişləndirir, dərinləşdirir və təkmilləşdirir. Pedaqoji prosesin iştirakçısı olmaq, məşğələlər aparmaq, şagirdlərlə işləmək bu təsəvvürlərin reallığa çevrilməsinə əlverişli şərait yaradır və mövcud imkanları genişləndirir. Məktəbdə yiyələndikləri əlavə biliklər onların dünyagörüşünü, gələcək müəllim kimi ümumi səviyyələrini artırmaqla onların bir şəxsiyyət kimi də inkişafına səbəb olur.

Məlum olduğu kimi, inkişaf o zaman mümkündür ki, qarşıda duran və həlli vacib olan problemlə onu həll etmək üçün zəruri olan imkanlar arasındakı ziddiyyət aradan qaldırılmış olsun. Yəni, potensial imkanlar artırılaraq həmin problemi həll edə biləcək səviyyəyə çatdırılsın. Tələbələr təcrübə zamanı təlim prosesində və dərslərdənkənar tədbirlərdə demək olar ki, hər vaxt belə problemlərlə qarşılaşırlar. Onlar bu problemləri həll etmə-

yə, onların həllinə nail olmağa çalışırlar. Bu işepedaqoji axtarış yollarında olan gələcək müəllimləri yeni biliklərə yiyələnməyə, yaranmış vəziyyətlərdən çıxış yolu axtarmağa sövq edir ki, bunun da nəticəsində müəyyən inkişaf prosesləri baş verir.

Geniş təfəkkür, diqqətlilik, hafizə, görmə, eşitmə duyğusu və yaddaşın möhkəmliyi, pedaqoji situasiyaların həllində səbrlilik, dözümlülük, soyuqqanlıq, təmkinlilik nümayiş etdirmək, peşə borcuvə məsuliyyətini dərk etmək, əxlaqi saflığa, ümumi və peşə mədəniyyətinə malik olmaq, uşaqlara, peşəsinə sevgi və s. kimi psixoloji-pedaqoji keyfiyyətlər müəllimlik peşəsi ilə birbaşa bağlı olduğundan pedaqoji təcrübə dövründə onların inkişaf etdirilməsi diqqətdən yayınmamalıdır. Pedaqoji təcrübə rəhbərləri buna diqqətlə yanaşmalı, tələbələrlə bu istiqamətdə müəyyən tapşırıqları yerinə yetirməlidirlər.

Təcrübə göstərir ki, müəllimin, o cümlədən təcrübəçi tələbənin yalnız öz fənnini və ixtisasını yaxşı bilməsi azdır. Elmlərin inteqrasiyası, tədris fənlərinin yaxınlığı, şagirdlərin hər şeyi bilməyə can atması, bəzən də təcrübəçi tələbələrini yoxlamaq, sınaq istəmələri və ya maraq göstərdikləri bir sahə haqqında daha ətraflı məlumat almağa maraqqöstərmələri onların müəllimlərə dərindən, fənnən əlavə suallarla müraciət etmələrinə səbəb olur. Təcrübəçi tələbələrin və gənc müəllimlərin qarşılaşdıqları belə situasiyalarda bəzən səriştəsizlik etmələri və düzgün qərar verə bilməmələri müəllim şagird münasibətlərində neqativ hallara gətirib çıxarır. Buna görə də təcrübəçilər həm də geniş elmi dünyagörüşə malik olmalı, ixtisaslarının əlaqədar olduğu digər elmələrdən də müəyyən məlumatlar əldə etməyə çalışmalıdırlar.

Pedaqoji təcrübə müddətində tələbələr bir daha yaqın edirlər ki, müəllimlik heç də şagirdlər üçün yazılan dərsləklərdəki mətnləri bilib, onları şagirdlərə çatdırmaqdan ibarət deyildir. Müəllimlik başqa peşələrlə, sənətlərlə müqayisə edilə bilməyəcək dərəcədə mürəkkəb və çətin işdir. Burada şablon, hazır göstəriş və reseptlər yoxdur. Müəllimlik yaradıcılıq tələb edən peşə-

dir.Yaxşı müəllim olmaq üçün çox çalışmaq, öz üzərində çox işləmək, yenilikləri izləmək, yaxşı nə varsa onları götürmək və onlardan faydalanmaq lazımdır.

Pedaqoji təcrübənin məzmunu yuxarıda şərh edilən funksiyaların reallaşması ilə məhdudlaşmır. Pedaqoji təcrübədə nəzəriyyə ilə təcrübənin əlaqəsi, nəzarət, korreksiyaedicilik, ünsiyyət, pedaqoji əməkdaşlıq və s. proseslər də mövcud olduğundan bunlar onun digər bir sıra funksiyalarının da meydana çıxmasına səbəb olur. Bu funksiyalar həm də sistem yaradan komponentlər kimi pedaqoji təcrübənin qarşısında duran vəzifələrin yerinə yetirilməsində mühüm yer tutur. Onların bəzilərini nəzərdən keçirək:

1.Pedaqoji təcrübənin nəzəriyyə ilə təcrübəni əlaqələndirmək funksiyası. Pedaqoji təcrübə praktik müəllim hazırlığında geniş imkanlara malik olduğundan nəzəriyyənin təcrübədə sınaqdan keçirilməsi və mənimsənilən nəzəri biliklərin praktika-yə tətbiq edilməsi üçün də əlverişli məqamdır. Nəzərə alsaq ki, buna qədər tələbələr yalnız nəzəri biliklər almışlar və bu gün onlardan səriştəlilik və peşəkarlıq tələb olunur, onda pedaqoji təcrübənin tələbələrin praktik hazırlıqları üçün nə dərəcədə əhəmiyyətli olduğunu aydın görmək olar.

Pedaqoji təcrübə tələbələrin aldıkları nəzəri biliklərin təcrübəyə tətbiqinin ilk sınaq meydanıdır. Nəzəri biliklər ilk dəfə məhz pedaqoji təcrübə dövründə təcrübəyə tətbiq olunur və onunla qarşılıqlı şəkildə əlaqələnilir. İxtisas fənlərindən, pedaqogikadan, psixologiyadan alınan nəzəri biliklər bilavasitə təcrübəyə tətbiq olunur və nəzəriyyə ilə təcrübənin sintezi baş verir. Bu zaman belə bir hal özünü göstərir ki, tələbələr auditoriyalarda aldıkları nəzəri bilikləri təcrübəyə tətbiq edərkən biliklərində olan kəsirləri özləri görür, onları aradan qaldırmaq üçün özünü-təhsil və özünü-təkmilləşdirmə işləri ilə məşğul olurlar ki, bu da onların ixtisas və peşə biliklərinin zənginləşdirilməsinə səbəb olur.

Pedaqoji təcrübənin nəzəriyyə ilə təcrübəni əlaqələndir-

mək funksiyasının reallaşdırılması təcrübənin aparıldığı qısa müddət ərzində tələbələrdə bir sıra peşə keyfiyyətlərin praktik şəkildə yaranmasına və inkişafına da səbəb olur. Bunlar müəllimə xas olan, onun peşə fəaliyyətini xarakterizə edən keyfiyyətlər kimi onun şəxsiyyətində mühüm yer tutur. Təşkilatçılıq, kommunikativlik, didaktik, perseptiv və digər bacarıqlar məhz pedaqoji təcrübə zamanı praktik şəkildə özünü göstərir və reallaşa bilir. Beləliklə, pedaqoji təcrübə dövründə tələbələrnəzəriyyə ilə təcrübəni əlaqələndirə bilir, böyüməkdə olan nəslin təhsil və tərbiyəvəzifəsini həlletmək üçün təlim-tərbiyə prosesini tam və vəhdət halında həyata keçirməyə nail olurlar.

Pedaqoji təcrübə dövründə tələbələrin fəal fəaliyyətə qoşulması, onların müəllimlik işinin incəliklərini öyrənmə maraqlarını daha da artırır və pedaqoji peşəyə bələdləşmələrinə, adaptasiya olunmalarına bilavasitə yaxından təsir edir. Buna görə də təcrübə dövründə tələbələrin işini elə təşkil etmək lazım gəlir ki, aparılan bütün işlərdə rəngarənglik, inkişaf və dinamika gözlənilsin.

2.Pedaqoji təcrübənin nəzarət və korreksiyaedici funksiyası. Pedaqoji təcrübənin nəzarət və korreksiyaedicifunksiyasıözünü əsasən üç istiqamətdə göstərir:

1) pedaqoji təcrübə rəhbərlərinin, metodist, pedaqoq və psixoloqların tələbələrin fəaliyyəti üzərində nəzarət və korreksiyaedici fəaliyyəti;

2) təcrübəçitələbəninin özünün pedaqoji fəaliyyəti üzərində nəzarət və korreksiyaedici işi;

3) təcrübəçinin şagirdlərin təhsil, tərbiyə və təlim fəaliyyəti üzərində nəzarət və korreksiyaedici fəaliyyəti.

Bunların hər üçü pedaqoji təcrübə müddətində tələbənin gələcək müəllim kimi müəyyən keyfiyyətlərə yiyələnməsinə mühüm təsir göstərir. Burada əsas obyektə, subyektdə təcrübəçi tələbə, onun biliyi, onu sınaqdan keçirmə bacarığı, şagirdlərlə işləyə bilmək qabiliyyəti və səriştəsi olduğundan pedaqoji təcrübənin bu funksiyasına xüsusi diqqət yetirmək lazım gəlir.

Pedaqoji təcrübə dövründə tələbələr təkcə biliklərində olan kəsirləri aradan qaldırmaq, səhvləri düzəltmək üzərində deyil, həm də xarakterlərində, hərəkət və davranışlarında, nitqlərində olan qüsurlar üzərində də korreksiya işləri aparır, onları təshih etməyə çalışırlar. Buna görə də pedaqoji təcrübə həmçinin korreksiyaedici funksiya və xarakterəmalik olmaqla müəyyən meyarların, parametrlərin də gözlənilməsini tələb edir.

3. Pedaqoji təcrübənin adaptasiyaedici funksiyası.

Pedaqoji təcrübənin adaptasiyaedici funksiyaya malik olması təcrübə dövründə ona xüsusi əhəmiyyət verilməsini tələb edir. Tələbələrin məktəblə ətraflı tanışlığı, məktəbin pedaqoji kollektivi, ayrı-ayrı müəllimlər və şagirdlərlə ünsiyyətdə olmaları, təlim-tərbiyə proseslərinin bilavasitə subyektləri kimi fəaliyyət göstərmələri və s. onların bu peşəyə adaptasiya olunmalarına da müəyyən təsir göstərir. Buna görə də təkcə pedaqoji təcrübəni təşkil edən, aparıcı və orta ixtisas təhsili müəssisələrinin deyil, həmçinin təcrübənin keçdiyi orta ümumtəhsil məktəblərinin də bu prosesdə rolu və təsiri mühümdür. Məktəbdə sağlam iqlimin olması, müəllimlərin öz işlərinə məsuliyyətli münasibəti, yeniliklərə müsbət yanaşma, şagirdlərlə demokratik davranış tərzini, təcrübəçi tələbələrə qayğı və diqqət göstərilməsi, məktəbin əsl təhsil ocağı və tərbiyə məktəbi kimi fəaliyyəti və s. amillər bu prosesə olduqca müsbət təsir göstərir. Tələbələrin belə bir mühiti olan təhsil ocağında təcrübə keçməsi və təlim-tərbiyə prosesində iştirak etməsi onlarda pedaqoji peşəyə maraq və meyli gücləndirməklə yanaşı, məktəbə, müəllimliyə, seçdiyi ixtisasa bələdləşmə, uyğunlaşma prosesində gücləndirir.

Pedaqoji təcrübənin adaptasiyaedici funksiyasının təsir dairəsi təkcə bu deyilənlərlə məhdudlaşmır. Bunun əhəmiyyətli cəhətlərindən biri də tələbələrdə müəllim peşəsinə hörmət və məhəbbət hissinin daha da artmasından ibarətdir.

Son olaraq onu demək olar ki, ali pedaqoji təhsil müəssisələrində pedaqoji təcrübənin düzgün təşkili, aparılması və ona ayrılan vaxtdan səmərəli istifadə edilməsi tələbələrin pedaqoji

peşə üzrə peşəkarlıq və səriştəliliyin ilkin elementlərinə yiyələnmələrində, həmçinin gələcək müəllim kimi formalaşmalarında çox mühüm yer tutur. Onlar məhz bu zaman müəllimin hansı vəzifə daşdığını, üzərlərinə necə bir məsuliyyət düşdüyünü əyani surətdə dərk edir və ilk sınaq onlarda bu məsuliyyətin daha da artmasına səbəb olur.

Nəticə

Peşəkarlıq və səriştəlilik müəllim üçün xas olan və müəllimi müəllim kimi xarakterizə edən keyfiyyətlər içərisində xüsusi yer tutur. Bu keyfiyyətlərin yüksək olması onu peşəkar, öz işinin ustası kimi tanıdır və belə müəllimlərdə yaradıcı pedaqoji təfəkkür, novatorluq, öyrətmək qabiliyyəti və həvəsi güclü olur.

Müəllimlik elə bir sənət, elə bir vəzifədir ki, onun adını sadəcə diplom alıb bu sahədə fəaliyyət göstərməklə yüksəltmək olmaz. Yalnız bu sənəti, peşəni sevməklə, ona bağlanmaqla, peşəsi və ixtisası üzrə bilik, bacarıq, vərdişlərini artırmaq və dərinləşdirməklə, öz üzərində daimi çalışmaqla yüksəltmək olar. Bu yüksəlişlə eyni vaxtda müəllim özü də yüksəlir, sevilir və peşəkar müəllim kimi tanınır.

Müəllimin peşəkarlığı və səriştəliliyi onun üçün zəruri olan bir çox keyfiyyətlərin sintezindən yaranaraq formalaşır. Bu keyfiyyətlərə yiyələnməyin yol xəritəsi isə pedaqoji peşənin düzgün seçimindən, ona yiyələnmə prosesinin səmərəli təşkilindən başlayır.

Peşəkarlıq və səriştəliliyin əsas göstəricisi müəllimin peşə fəaliyyəti və onun əsas komponentləri- dərş prosesini, onun səmərəlilik göstəriciləri, müəllim-şagird münasibətlərinin səviyyəsi, şagirdlərin dərşə münasibəti, müəllimin öyrətmə bacarıqları, müəllimin pedaqoji qabiliyyətləri, pedaqoji texnika və texnologiyanın rəngarəngliyi, müəllimin işə yaradıcı münasibəti, pedaqoji prosesə innovativ yanaşma, şagirdlərlə münasibətdə yüksək ünsiyyət mədəniyyətinə malik olması və s. – dən ibarətdir. Bunlar pedaqoji peşəkarlığın və səriştəliliyin əsas meyarları kimi müəllim fəaliyyətində mühüm yer tutur.

Müəllim öz üzərində daim işləməklə öz bacarıq və qabiliyyətlərini inkişaf etdirə bilər.

Müəllimin zəruri pedaqoji bacarıq və qabiliyyətlərə yiyələnməsi nə qədər vacib məsələdirsə, onu daim inkişaf etdirməsi,

artırması və zənginləşdirməsi də bir o qədər vacibdir.

Özünütəhsil və özünüinkişafetdirmə müəllim fəaliyyətinin ayrılmaz hissəsidir. Müəllim demək olarki, hər gün öz bilik və bacarıqlarını artırmaq, təkmilləşdirmək qayğısına qalmalı, yeniləşən cəmiyyətin tələbləri ilə nəinki ayaqlaşmalı, hətta bir çox məsələləri qabaqlamalındır.

Qloballaşma, cəmiyyətdə baş verən sürətli inkişaf şagirdlərin dünyagörüşünə, həyata baxışlarına, insana və cəmiyyətə olan münasibətlərinə yeni çalarlar gətirmiş və yeniliklər yaratmışdır. Bunlar şagirdlərin məktəbə, təhsilə, müəllimə münasibətlərini də dəyişdirmiş və onlar hadisə və proseslərə daha praqmatik yanaşmağa başlamışlar. Artıq elə bir dövr gəlib çatmışdır ki, bir sıra müəllimlər (bunlar heç də az deyildirlər), onların apardıqları tədris prosesi şagirdlərin artan tələblərini, istək və arzularını təmin edəcək səviyyədə deyildir. Onların məktəbə, dərslərə, müəllimə münasibətlərində neqativ təsirlər yaradan bu halların qarşısının alınması yalnız müəllimlərin peşəkarlıq və səriştəliliyini yüksəldilməsi ilə mümkündür. Məktəb özünün yüksək səviyyəli, səriştəli, peşəkar, öz işinin ustası olan müəllimlərlə məktəbdir, elm ocağıdır, bilik məbədidir. Buyoxdursa və ya zəifdirsə başqa hər şey olsa da yüksək nəticə gözləmək əbəsdir. “Tərbiyəçinin şəxsiyyətinin cavan ruha olan təsiri elə bir tərbiyə qüvvəsidir ki, onu nə dərslər kitabları ilə, nə əxlaqi nəsihətlərlə və nə də cəza, mükafat sistemi ilə əvəz etmək olar” (K.D.Uşinski).

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasında təhsil üzrə Dövlət Strategiyası. Bakı: 2013.

2.«Azərbaycan Respublikasının ali təhsil müəssələrinin Avropa ali təhsil məkanına inteqrasiyası ilə bağlı bəzi tədbirlər haqqında» Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı. «Azərbaycan» qəzeti, Bakı, 2008, 1 fevral.

3.Cahangirov A., Qədirov F. Müasir dərs. “Azərbaycan müəllimi” qəzeti,2000 –ci il, 21- 27 sentyabr.

4. Əliyev H. Ə.Təhsil millətin gələcəyidir (Tərtib edənlər: M.Mərdanov,

Ə.Quliyev). Bakı: Təhsil, 2002.

5. Əlizadə Ə.Ə. Müasir Azərbaycan məktəbinin psixoloji problemləri. Bakı: Ozan, 1998.

6. ƏlizadəƏ., Əlizadə H. Pedaqoji psixologiya. Bakı: 2010.

7. İlyasov M.İ. Müəllimin pedaqoji ustalığı. Bakı: Elm və təhsil, 2013.

8. Karnegi D. Dost qazanmaq və adamlara təsir göstərmək sənəti. Bakı: Qanun nəşriyyatı, 2015.

9. Kazımov N.M. Məktəb pedaqogikası. Bakı: Çarşıoğlu, 2002.

10.Kərimov Y.Ş. Pedaqoji tədqiqat metodları. Bakı:Azər nəşr,2009.

11. Komenski Y.A. Böyük didaktika (Elmi redaktoru, nəşrə hazırlayan və ön sözün müəllifi F.Rüstəmov). Bakı, “Elm və təhsil”,2012.

12.Qənizadə S.M. Seçilmiş əsərləri, Bakı: 1965.

13.Quliyeva K.R. Yuxarı sinif şagirdlərinin müəllimlik peşəsinə istiqamətləndirilməsi. Bakı: Nurlan, 2003.

14. Mahmut Açel. Peşəkar müəllimin bədən dili. Bakı: 2013.

15. Makarenko A.S. Seçilmiş pedaqoji əsərləri, II cild. Bakı: 1988.
16. Mehdizadə M.M. Ümumtəhsil məktəblərində təlim-tərbiyə prosesinin təkmilləşdirilməsi yolları. Bakı: Maarif, 1982.
17. Mehrabov A.O. Müasir təhsilin konseptual problemləri. Bakı: Mütərcim, 2010.
18. Mehrabov A.O. Səriştəli müəllim hazırlığının problemləri. Bakı: Elm və təhsil, 2015.
19. Müəllimlərin etik davranış qaydaları. Bakı, 2014.
20. N.Tusi. Əxlaqi-Nasiri. Bakı: Elm, 1989.
21. Paşayev Ə.X., Rüstəmov F.A. Pedaqogika. Bakı: Nurlan, 2007.
22. Rüstəmov F.A. Pedaqogika tarixi. Bakı: Nurlan, 2007.
23. Suxomlinski V.A. Ürəyimi uşaqlara verirəm. Bakı: Maarif, 1978.
24. Təhsil Haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, Hüquq ədəbiyyatı nəşriyyatı, 2010.
25. Uşaq Hüquqları Konvensiyası. Bakı: 1998.
26. Uşinski K.D. Seçilmiş pedaqoji əsərləri. Bakı, Azər nəşr, 1961.
27. Veyisova Z. Fəal təlim metodlarına giriş kursu. Təlimçilər üçün metodik vəsait. Azərbaycan “İnkişaf” mərkəzi, Bakı: “Meqa-print”, 2004.
28. Veyisova Z. Fəal / interaktiv təlim. Müəllimlər üçün vəsait. Bakı: UNİSEF, 2007.
29. Борулава М.Н. Гуманизация образования: направление и проблемы // Педагогика, 1996, № 7.
30. Выготский Л.С. Собр. Соч., т.2, Москва, 1982.
31. Дидактика средней школы. Москва: Педагогика, 1982.
32. Ушинский К.Д. Собрание сочинений. 7 т. Москва: 1951, 2.
33. Кан-Калик В.А. Учителю о педагогическом общении. Москва: Просвещение. 1987.

34. Кан-Калик В.А., Никандров Н.Д. Педагогическое творчество. Москва: Педагогика, 1990.
35. Крутецкий В.Н. Психология обучения и воспитания школьников. М: 1976.
36. Педагогика. Под. ред. Л.П.Крившенко, М.: ТК Велби, из-во Проспект, 2006.
37. Подласый И.П. Педагогика. Новый курс. Москва: ВЛАДОС, 2-х т., 1999.
38. Толстой Л.Н. Педагогические сочинение, Москва: 1956.
39. Селевко Г.К. Современные образовательные технологии. М.: «Академия», 1998.
40. Слостенин В.А. И.Ф.Исаев, Е.Н.Шиянов. Общая педагогика. М, 2002.
41. Хуторской А.В. Современная дидактика. СПб.: Питер, 2001.

**“Elm və təhsil” nəşriyyatının direktoru:
professor Nadir MƏMMƏDLİ**

**Dizayner:
Texniki redaktor:
Korrektor:**

Çapa imzalanmış: **16.01.2018**
Şerti çap vərəqi: **13**. Sifariş: № **27**
Kağız formatı: **60x84 1/16**. Tiraj: **300**

Kitab “Elm və təhsil” nəşriyyat-poliqrafiya müəssisəsində
hazır diapozitivlərdən çap olunmuşdur.

E-mail: elm.ve.tehsil@mail.ru

Tel: 497-16-32; 050-311-41-89

Ünvan: Bakı, İçərişəhər, 3-cü Maqomayev döngəsi 8/4